G.F. PARROT

200

A-21849

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

G. F. PARROTI

200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud

teadusliku konverentsi materjale

(Tartu, 1.-2. juuli 1967)

Tartu 1967

Toimetuse kolleegium: E. Kudu, K. Kudu (vastutav toimetaja), R. Lias, P. Müürsepp, P. Prüller.

Редакционная коллегия: Э. Куду, К. Куду (ответственный редактор), Р. Лиас, П. Мюрсепп, П. Прюллер.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

T o i m e t u s e l t.

1802.a. taasavatud Tartu Ülikooli esimestel aastakümnetel tõuseb eredalt esile tema esimese rektori, füüsikaprofessor Georg Friedrich P a r r o t i[1] kuju.

Kahjuks puudub meil seni teaduslik monograafia selle meie ülikooli ja kogu maa 19. saj. esimeste aastakümnete silmapaistva mehe kohta. 1902.a. ilmunud F. Bienemanni teos[2] sisaldab küll rohkesti biograafilisi andmeid ja faktilist materjali, ja kuigi teoses on valgustatud tema tegevust ülikooli rektorina, õpetatud nõukogu liikmena ja ühiskonnategelasena, puudub hinnang Parroti teaduslikule ja pedagoogilisele tööle, ühiskondlik tegevus aga on antud baltisaksluse vaatevinklist. Kogu rikkalik biograafiline materjal - eriti II osas (Tartu periood) - on esitatud sõltuvuses suhetest Aleksander I-ga ja katkebki seal, kus lõppes see omapärane sõprus. Täiesti valgustamata on jäetud Parroti tegevus Peterburi Teaduste Akadeemia liikmena, kuigi tema suhted Tartu Ülikooliga ei katkenud ka siis.

Parroti ühiskondlik tegevus oli tervenisti suunatud võitlusele Balti feodaalkorra vastu ja on kantud 18.sajandi valgustusfilosoofiale omasest püüdest töötada inimkonna hüvanguks ja levitada haridust võimalikult laiadesse rahvahulkadesse. Tema tegevus on otseselt ja kaudselt kaasa aidanud selleks, et kirjaoskuse protsent tsaristlikul Vene-

---

1 Ristimistunnistuse järgi George Frédéric Parrot, kuid hiljem peaasjalikult ülalesitatud nime all tuntud. - Toim.

2 F. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Alexander I. Reval /Tallinn/, 1902.

maal kujunes 19. sajandi lõpuks kõige kõrgemaks Baltimaades.

Kasutades ära oma suhteid Aleksander I-ga, suutis Parrot luua Tartu Ülikoolile niisuguse materiaalse baasi, et see lühikese ajaga tõusis silmapaistvale kohale mitte ainult Venemaa, vaid ka Euroopa palju vanemate ülikoolide hulgas. Parroti loodud materiaalset baasi kasutab praegunegi Tartu Ülikool tunduval määral. Professorite Instituudi loomisega (mis avati küll pärast tema lahkumist ülikoolist, 1828.a., kuid eeltööd selleks tegi Parrot) valmistati ette Vene ülikoolidele esmajärguline rahvuslik professorite kaader (N. I. Pirogov, S. S. ja M. S. Kutorga, A. N. Savitsch, A. M. Filomafitski , P. I. Inozemtsev jt.).

Parroti teaduslik tegevus oli suunatud peamiselt teaduse saavutuste rakendamisele elus ja tootmises, kuid temalt pärineb ka originaalseid uurimusi, millest eriti väärivad esiletõstmist tööd osmoosi ja galvaanielektri alal. Tema juhendamisel valmistati ja kontrolliti ülikooli mehhaanikatöökojas aparatuur paljudele nii Tartu Ülikoolist kui ka Teaduste Akadeemiast lähtunud teaduslike ekspeditsioonide jaoks. Parrot innustas ja suunas Venemaa loodusvarade tundmaõppimist, selleks et neid paremini kasutada Venemaa ja inimkonna hüvanguks.

Ergutagu see kogumik uurima põhjalikumalt meest, kes on andnud Tartu alma mater'ile tema näo.

ОТ РЕДАКЦИИ.

В первые десятилетия существования вновь открытого в 1802 г. Тартуского университета выделяется яркая личность его первого ректора, профессора физики Георга Фридриха (Жоржа Фредерика) Паррота.

К сожалению, до сих пор не написано монографии об этом замечательном человеке, деятеле нашего университета и всей общественной жизни нашей страны первых десятилетий XIX века. Вышедший в 1902 году труд Ф.Бинемана[1] "Тартуский профессор Георг Фридрих Паррот и Александр I" содержит много биографических данных и фактического материала о деятельности Паррота как ректора университета, члена Ученого совета и общественного деятеля, но отсутствует оценка его педагогической и научной работы, а общественная деятельность представлена с позиций прибалтийских немцев. Весь богатый биографический материал, особенно во II части (тартуский период), представлен соответственно его отношениям с Александром I и обрывается там, где кончилась эта своеобразная дружба. Совсем не освещена деятельность Паррота как члена Петербургской Академии наук, хотя связи его с университетом не прекращались и в то время.

Вся общественная деятельность Г.Ф.Паррота была направлена на борьбу с прибалтийским феодальным строем, и она пропитана свойственным просветительной философии 18 века стремлением к благу человечества и распространению просвещения в самых широких слоях населения. Непосредственным и косвенным результатом его деятельности является частично и то, что к концу 19 века грамотность в Прибалтийском крае царской России достигла наивысшего уровня.

Используя свои личные связи с Александром I, Паррот сумел создать для Тартуского университета такую материальную

---

[1] F. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval /Tallinn/, 1902 (364 стр.).

базу, что в кратчайшее время Тартуский университет занял выдающееся место не только в России, но даже среди более старых университетов Европы. Материальной базой, заложенной Г.Ф. Парротом, пользуется в значительной мере и нынешний университет в Тарту. С созданием Профессорского института (открыт уже после ухода Паррота из Тартуского университета в 1828 г., но предварительные работы были проведены им) для русских университетов были подготовлены первоклассные профессорские кадры (Н.И. Пирогов, С.С. и М.С. Куторга, А.Н. Савич, А.М. Филомафитский, Ф.И. Иноземцев и др.).

Научная деятельность Г.Ф.Паррота была направлена главным образом на внедрение достижений науки в жизнь и производство, но от него остались и оригинальные исследования, из которых можно выделить его работы по осмосу и гальваническому электричеству. Под его руководством была сконструирована и проверена в мастерской Тартуского университета аппаратура для многочисленных научных экспедиций, отправляющихся из Тартуского университета и Петербургской Академии наук. Паррот призывал к изучению природных богатств России, чтобы использовать их на благо Русского государства и всего человечества.

Редакция надеется, что этот небольшой сборник послужит началом для более глубокого изучения жизни и деятельности человека, который придал alma mater Tartuensis свой облик.

Vorwort.

In den ersten Jahrzehnten der 1802 neueröffneten Universität tritt besonders die Persönlichkeit des ersten Rektors, Professors der Physik Georg Friedrich (George Frédéric) Parrot hervor.

Leider fehlt bisher eine wissenschaftliche Monographie über den hervorragenden Mann der ersten Jahrzehnte unserer Universität und der Geschichte unseres Landes in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts. Das 1902 erschienene Werk von F. Bienemann "Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Alexander der I." Reval /Tallinn/ 1902 (364 S.), enthält zwar reichliche biographische Daten und faktisches Material, behandelt auch seine Tätigkeit als Rektor und Mitglied des Universitätskonseils und seine gesellschaftliche Tätigkeit, jedoch fehlt eine Beurteilung seiner wissenschaftlichen und pädagogischen Tätigkeit, seine gesellschaftliche Tätigkeit ist aber von dem Standpunkte des baltischen Deutschtums dargestellt. Das reichliche biographische Material ist - besonders in dem II. Teil (seine Tätigkeit in Tartu) im Zusammenhange mit seinen Beziehungen zu Alexander dem I. dargestellt und wird auch da abgebrochen, wo diese einzigartige Freundschaft ihr Ende nimmt. Gänzlich unbeleuchtet ist G. F. Parrots Tätigkeit als Mitglied der Akademie der Wissenschaften in Petersburg, obwohl seine Beziehungen zu der Universität Tartu auch dann nicht abbrachen.

Die gesellschaftliche Tätigkeit G. F. Parrots war vollkommen auf den Kampf mit dem feodalistischen Bau im Baltikum gerichtet. Sie wurde getragen von den Ansichten der Aufklärungsphilosophie des 18. Jahrhunderts zur Verbreitung der Bildung in möglichst breiten Volksklassen. Der direkten

und indirekten Wirkung seiner Tätigkeit verdanken wir zum Teil auch die Tatsache, daß zum Ende des 19. Jahrhunderts die Schriftfertigkeit im Baltikum die höchste Ziffer im zaristischen Russland erreichte.

Indem er seine Beziehungen zu Alexander dem I. ausnutzte, schuf Parrot der Universität in Tartu eine derartige materielle Basis, daß diese sich in kurzer Zeit auf eine hervorragende Stellung nicht nur in Russland, sondern auch unter den viel älteren Universitäten Europas emporschwang. Die Errichtung des Professoreninstituts (welches zwar nach dem Abgange Parrots aus Tartu im Jahre 1828 geschah), dessen Vorarbeiten Parrot geleistet hatte, trug zur Heranbildung nationaler Professoren vom Range für alle russischen Universitäten bei (N. I. Pirogow, S. S. und M. S. Kutorga, A. N. Sawitsch, A. M. Filomafitski , F. I. Inozemtsew u.a.).

Seine wissenschaftliche Tätigkeit war hauptsächlich auf die Benutzung der Errungenschaften der Wissenschaft in der Praxis und in dem Gewerbe gerichtet, jedoch sind von ihm auch originelle Arbeiten geleistet worden, unter welchen die Untersuchungen über die Osmose und auf dem Gebiete der galvanischen Elektrizität besonders hervorzuheben sind. Unter seiner Leitung wurden in dem physikalischen Kabinett der Universität Apparate entwickelt und kontrolliert, die für zahlreiche von der Universität oder der Akademie der Wissenschaften zu Petersburg organisierte Expeditionen bestimmt waren. Parrot begeisterte seine Schüler zur Erforschung der Naturschätze Russlands, zu ihrer besseren Benutzung zum Wohle Russlands und der Menschheit.

Möge dieser kleine Sammelband ein Beitrag sein, um den Mann, der unserer Alma mater Tartuensis sein Gepräge verlieh, besser kennenzulernen.

Die Redaktion.

G. F. PARROT JA TARTU ÜLIKOOL.

L. E r i n g s o n, P. M ü ü r s e p p.

Tänapäeva Tartut hüütakse õppiva nooruse linnaks, veel sagedamini aga ülikoolilinnaks. On ju Tartu tänavapildis määrav asjalik-tõtlik värvimütse kandev noorus, linna armastatumaid ja lugupeetavamaid ehitusi aga ülikooli peahoone. Lahutamatult kuulub sinna juurde ka ajalooline Toomemägi oma põlispuudega ja arvukate mälestusmärkidega. Viimased on püstitatud suurmeestele, kelle viljakas elutöö nii või teisiti on aidanud meie linna kuulsust tõsta ning kellele oleme tänu võlgu selle eest, et Tartu Ülikooli mainitakse teadusemaailmas lugupidamisega.

Üle Toomelt laskuva tee kaardub sild, mille küljele paigutatud bareljeefilt vaatleb kiirustavaid õppureid G. F. Parrot - primus rector Universitatis Dorpatensis. Silla teisel küljel aga manitseb kiri Otium reficit vires. Tahestahtmata kerkib küsimus, kui palju talitas 1802.a. taasavatud ülikooli esimene rektor ise nende kuldsete sõnade järgi. Palju on kirjutatud ja räägitud ülikooli asutamisloost ja tema ajaloost, kuid tundub, et G. F. Parroti osale selles ning tema elutööle üldse on pööranud Tartu teadlased siiani siiski liiga vähe tähelepanu. Pole siis ka ime, et paljud noored ei oska vahet teha isa ja poja - Georg Friedrich Parroti, ülikooli rektori, ning Johann Jakob Wilhelm Friedrich Parroti, Ararati esimese vallutaja vahel. Mõned ei tea aga sedagi, et Tartu Ülikoolis on töötanud kaks professor Parrotit. Arvatakse, et tegemist on ühe ja sama mehega. Loodame aga, et kõik senised puudujäägid korvatakse G. F. Parroti 200. sünni-aastapäeva tähistamiseks kavandatud üritustega.

Heidame põgusa pilgu selle andeka, tulihingelise ja mitmekülgse isiku elukäigule ning tegevusele.

5. juulil 1767.a. sündis Montbéliard'i linnas Jean Jacques Parrot' perekonnas 18. ja viimane laps - Georg Friedrich (vt. toim. märkus lk. 3).

Montbéliard on põline prantsuse linn. Samanimeline krahvkond Burgundia kuningriigi koosseisus oli sel ajal keiserliku Saksa riigi ülemvõimu all. Pärast Suurt Prantsuse revolutsiooni läks Montbéliard Prantsuse Vabariigi koosseisu ja asub ka praegu Prantsusmaa territooriumil. Perekonnas säilinud pärimuse kohaselt oli šoti päritoluga Parrotite suguvõsa XVIII sajandi keskpaigas Montbéliard'is täielikult kodunenud /7, lk.4/. Stuttgardis asunud Hohe Carlsschule üliõpilaste nimekirjas võib ajavahemikus 1770 - 1794 65 Montbéliard'ist pärineva kasvandiku hulgas leida viie Parroti nime. Need kuuluvad kolme perekonda, kelle sugulusvahekord pole teada.

G. F. Parroti isa oli kirurg. Hiljem sai temast valitseva hertsogi ihuarst, kuid ühtlasi oli ta veel teedeinspektori ametis ja oma kodulinna linnapeaks. Tema järeltulijate kohta on teada, et peale Georg Friedrichi pühendas end teadusele ka vanim poeg - Christoph Friedrich[1] (sünd. 1751.a.), kes oli filosoofiaprofessoriks Erlangenis ning hiljem riiginõunikuks Stuttgardis. Teadusliku uurimistöö vastu tundis huvi ka Johann Leonhard, kes külastas 1822. ja 1823.a. Tartut, kus kavandas ja ka alustas kaheköitelise uurimuse kirjapanekut eestlaste, lätlaste ning liivlaste päritolu, ajaloo, mütoloogia ja kodanlike suhete arengu kohta/1/. Teos ei ole aga asjatundjate arvates kuigi õnnestunud ning tal puudub teaduslik väärtus.

Huvitav on aga märkida, et kaugelt Prantsusmaalt jõudis Liivimaale ka tütar Clémence, kes oli aastaid kasvatajaks Põlva kihelkonnas Varbuses. Oma säästudega ostis ta

---

[1] G. F. Parroti vendade ja poegade nimed on antud sellisel kujul, nagu nad esinevad artikli aluseks olnud monograafias /7/. - Toim.

koos Helene von Rennenkampffiga 1816.a. Vastse-Piigaste mõisakese Kanepi kihelkonnas, kus ta 1836.a. suri.

Georg Friedrich sündis enneaegsena ja nii nõrgana, et arst otsekohe ristimistunnistuse välja kirjutas, kuna polnud lootust lapse ellujäämiseks. Et vastsündinu ei olnud terve ööpäeva jooksul mingit elumärki ilmutanud, pandi ta kastikesse maamulda sängitamiseks. Siis nõudis ema last veel kord näha. Kast avati, laps aga vaatas sealt emale avasilmi vastu ja näis naeratavat. Nii päästis juhus tulevase teadusemehe elu.

Noorpõlves arenes Parrotil sügav sõprus Montbéliard'i kuulsaima poja Georges Cuvier'ga (sünd. 23. aug. 1769.a.). Sõprade elukohtade vahelise suure kauguse tõttu lõdvenes aja jooksul noorusaastate tihe side, kuid huvi teineteise käekäigu vastu püsis. On näiteks teada, et 14. oktoobril 1824 sai Parrot Tartus Cuvier'lt kirja. Kiri ise on aga kahjuks kaduma läinud.

Sõbrad õppisid koos Stuttgardi ülikoolis. 22. dets. 1781.a. oli keiser Josef II poolt allakirjutatud diplomiga muudetud endine Carlsschule Stuttgardis ülikooliks. Selle matriklis seisavad järjekorranumbri 1000 all järgmised andmed: Parrot, Georg, Friedrich,[1] 14½ aastat vana, evang. usku, Mömpelgardist, õuekirurgi ja teedeinspektori poeg, vastu võetud 10. mail 1782, lahkunud 2. aprillil 1786 /7,lk.17/. Isa esialgse soovi kohaselt pidi Parrot pühenduma arstiteadusele. Kuna aga viimase raamid polnud tollal täpselt piiritletud ning juurdlev noormees leidis, et selle teaduse järeldustes puudub range selgus, järgnes ta oma loomulikule kalduvusele ja otsustas matemaatika ning füüsika kasuks. Carlsschules valitsenud õppekorralduse kohaselt oli tal oma eesmärki kõige parem saavutada majandusteaduskonda kuuludes. Kui tänapäeva üliõpilased kurdavad, et õppeplaani koormus käib üle jõu, siis oleks neil päris kasulik tutvuda Parrotile kohustusliku õppeplaaniga. See sisaldas selliseid dist-

---

[1] Vt. V. Vaga "G. F. Parrot' rahvuslikust päritolust", lk. 199 - Toim.

sipliine, nagu moraal, loogika, metafüüsika, mitmeid matemaatilisi aineid - aritmeetika, algebra, analüüs, geomeetria; teoreetiline ja eksperimentaalfüüsika, aeromeetria, elekter, magnetism, staatika, hüdrostaatika, mehhaanika, hüdraulika, hüdrodünaamika, vesiehituskunst. Majandusteaduslike õppeainete hulka kuulusid põllumajandusteadus, linnamajandus (kaubandus ja tööstus), metsa- ja jahiteadus, riigiteadus, finants- ning politseiteadus, mäe- ja rahapajateadus, kameraalõigus, metsaõigus, kantseleipraktika, arvepidamine.

Nagu näeme, oli noore Parroti õpinguteprogramm üsna tihe. Ent ometi on ta peaaegu kõikidel õpitud aladel hilisemas elus midagi kirja pannud. Parroti erilist huvi matemaatika ja füüsika vastu näitab see, et ta kolmandal õppeaastal Carlsschules leidis iseseisva mõttetöö tulemusena neljanda meetodi bikvadraatvõrrandi lahendamiseks ning saavutas sellega oma õpetaja täieliku tunnustuse. Alates 1785. aastast hakkas ta pidama erilisi vihikuid pealkirja all "Miscellanea ad artem physicam et mechanicam pertinentia", kuhu ta kirjutas eriti meeldinud mõtteid loengutest ja ka isiklikke tähelepanekuid.

Kuna Parrot oli oma aega hästi otstarbekalt kasutanud, otsustas ta 1786.a. kevadel õppeasutusest lahkuda. Tõsi küll, ta tegi seda enne teadusliku kraadi saamist. Arvatavasti oli selle ajendiks soov mitte mööda lasta võimalust asuda kasvatajakohale Normandiasse krahv d'Héricy ainsa poja juurde Fiquainville'i lossis Yvetot's.

Parrot reisis oma tulevasele töökohale läbi Karlsruhe, kus toimus tema edasist elukäiku tugevasti mõjutav sündmus - noormees kihlas end kohaliku professori Leforti vaimuka ja poeetiliselt meelestatud tütre Susanne Wilhelminega. Edasi külastas ta kodulinna, et paluda vanemailt kihluse puhul õnnistust, ning siirdus Pariisi kaudu oma töökohale.

D'Héricy' lossis algas Parrotil meeldiv ja mitmekesine pedagoogitöö. Lossiomanik oli haritud ja humaanne mees. Lossi külastasid ümbruskonna silmapaistvamad inimesed. Parrot

kuulis siin vestlusi kõige lihtsamatest põllumajanduslikest töödest kuni kõige keerukama poliitikani. Ta õppis selles praktilises elukoolis tundma väga mitmekesiseid isiksusi ja vahekordi, omandas terava pilgu ning oskuse õigesti otsustada inimeste seesmise väärtuse üle. Väärika käitumise, taibukuse ning armastusväärsusega saavutas ta mitte ainult pererahva ja teiste aadlike, vaid ka talupoegade juures tähelepanu ja poolehoiu. Samal ajal jätkas ta oma tähelepanekute ülesmärkimist ning visandas teaduslikke ideid, mis ta hiljem läbi töötas ja edasi arendas. Siit said alguse mitmed hiljem praktilist rakendamist leidnud või siis trükis avaldatud tööd. Samal ajal ei jätnud ta ka pedagoogitööd hooletusse. Tema päevikutes võib leida tõendeid selle kohta, kui tõsiselt ta pedagoogiametisse suhtus. Seal on aga ka lühidalt ja selgelt kirja pandud matemaatilise ja füüsilise geograafia, aritmeetika, algebra elementide ja stereomeetria põhijooned oma kasvandiku arendamiseks.

Selle nii edukalt alanud teenistuskäigu katkestas kihlatu isa surm. Kuna professor Leforti perekond pärast perekonnapea surma puudust kannatas, pidas Parrot oma aukohuseks kiiresti abielluda, et mõrsjale enda kõrval lahedamat äraelamist võimaldada. Leidnud endale asendaja sõbra Cuvier' näol, lahkus Parrot d'Héricy lossist, loobudes meeldivast ning kindlustatud elukorraldusest ning minnes vastu eluvõitlusele, mille jaoks tal puudusid veel vajalikud kogemused.

Cuvier saabus Fiquainville'i 1788.a. augustis ja d'Héricy loss muutus tema väljapaistva elutee lähtepunktiks. Parrot sõitis Pariisi, kus ta veetis mõned päevad ja uuris suurt pumbaseadet Notre Dame'i silla juures. Juhuslikult kuulis ta, et akadeemia on kuulutanud välja preemia selle seadme täiustamiseks. Pikemalt mõtlemata asus ta tööle ning kolme päeva pärast saatis oma ettepaneku akadeemiale. Et konkursitähtaega pikendati, esitas ta veel ühe täienduse.

Karlsruhes ei õnnestunud Parrotil kindlat töökohta leida. Ta pidi oma majapidamise rajama sellisele ebakindlale teenistusele, nagu eratundide andmine matemaatikas. Abielu sõlmiti 1789.a. aprillis. 11. jaanuaril 1790 sündis Parroti

esimene poeg Wilhelm Friedrich (suri emeriteeritud pastorina Burtniegis 1872.a.), 5. novembril 1791 teine poeg Johann Jakob Wilhelm Friedrich (suri Tartus füüsikaprofessorina jaanuaris 1841).

1791.a. nägi päevavalgust Parroti esimene kirjutis. See oli "Teoreetiline ja praktiline juhend iga liiki valguse muutmiseks päevavalguse sarnaseks" /2/. Töö ilmus samal ajal ka prantsuse keeles Strasbourg'is.

1792.a. siirdus Parrot perekonnaga Offenbachi, kus näisid olevat soodsamad väljavaated raske majandusliku olukorra parandamiseks. Lootused aga ei täitunud. Badeni markkrahv oli küll Parroti tema teadusalase andekuse ja üldsusele kasulike tööde eest professoriks nimetanud ning talle loa andnud matemaatika, füüsika ja teiste loengute pidamiseks ning nende ainete õpetamiseks. Ometi ei õnnestunud Parrotil sobivat töökohta leida ja ta jäi ka siin ainult eratundidest sõltuvaks. Nende eest saadavast tasust ei piisanud perekonna toitmiseks. Kõigele lisaks haigestus raskesti noor abikaasa. Siiski leidis Parrot ka sellises olukorras mahti teadusliku tööga tegelemiseks. 1792.a. avaldas ta töö "Ellipsograaf, instrument mitmesuguste ehituskunstis kasutatavate ellipsite joonestamiseks" /3/. Peale selle võttis Parrot osa Laevaehituse Täiustamise Seltsi (Londonis) poolt väljakuulutatud konkursist kahe auhinnatööga "Laevatulekahju kustutamise kindlatest vahenditest" ja "Lekkiva laeva päästmisest". Selle kohta, kas uurimused tunnistati auhinna väärilisteks, puuduvad aga andmed.

1793.a. ilmus Parrotilt silmapaistev 310-leheküljeline raamat "Otstarbekohase õhupuhasti teoreetiline ja praktiline kirjeldus" /4/. Kuigi töö tookord heaks kiideti, leidis Parrot ise kümme aastat hiljem, et teaduse suurte edusammude tõttu vajab see täielikku ümbertöötamist.

Elav teaduslik ja pedagoogiline tegevus ei aidanud aga väsimatut meest tema alalisest majanduslikust kitsikusest välja. Nähes, et Saksamaal ei leidu talle sobivat tööd, otsustas ta vastu võtta Liivimaalt saabunud ettepaneku asuda kasvataja kohale ühes aadliperekonnas. Oktoobris 1793 asus

Parrotite perekond teele. Ent juba Bayreuthis oldi sunnitud peatuma, sest Parroti abikaasa haigestus uuesti; 12. detsembril 1793 sulges ta silmad igaveseks. Kuna pakutud koht oli vahepeal juba teisele antud, jäigi Parrot väikeste poegadega Bayreuthi peatuma. Elatist leidis ta oma tavalisel viisil. Valitsuselt sai ta ka praktilisi ülesandeid, nagu näiteks lossi "Fantaasia" varustamine piksekaitsetega, mille ta hästi ja osavalt teostas. See töö viis teda isiklikku kontakti Alexander von Humboldtiga. Aastakümneid hiljem, kui Humboldt uuesti peatus Peterburis, see kontakt taastus ja säilis J.J.W.F. Parroti suhtlemise tõttu suure teadlasega.

Suvel reisis Parrot koos lastega Lõuna- ja Lääne-Saksamaal. Nagu Normandiaski, suhtles ta rännakul sageli ja meeleldi talupoegadega ning tutvus nende elu ja tööga. Peale selle külastas ta väike- ja suurtööstuse ettevõtteid ning oma eriala teadlasi ja teaduslikke raamatukogusid. Selle reisi tulemusena ilmus 1795.a. Nürnbergis "Teoreetilis-praktiline arutlus veskirataste täiustamisest otstarbekohase õhupuhasti autorilt" /5/. Töös esitatud ettepanekud leidsid laialdast rakendamist ja saavutasid tunnustuse ka Venemaal.

1795.a. sai Parrot Liivimaalt uue kutse tulla kasvatajaks mõisnik Karl von Siversi perekonda Võnnu (praegune Cēsis) lossi. Sellest pakkumisest haaras Parrot viivitamata kinni ning asus teele. 12. juunil 1795.a. astus Parrot Liivimaa pinnale.[1]

Von Siversi mõis asus looduslikult kaunis kohas. Üldine õhkkond ja töötingimused meenutasid siin mitmeti varasemat meeldivat elujärge Normandias. Parrot võitis ruttu mõisniku perekonnaliikmete sümpaatia. Lähem sõprus aidus teda mõisniku vanema poja, 17-aastase Georgiga. Ka naabermõisas nähti sümpaatset välismaalast meelsasti. Ja nii juhtus, et õuenõunik von Hausenbergi noorem tütar Amalie hakkas "kõhna musta lokkispea" vastu erilist poolehoidu tundma. Peagi toimus kihlus ja Parroti ette kerkis taas vajadus

---

[1] Kõik sündmused omaaegsel Venemaal on dateeritud tollal kehtinud nn. vana kalendri järgi. - Toim.

oma kodukolde loomiseks. Ka selles osas naeratas talle nüüd õnn.

Juba mõni aasta oli Liivimaa aadelkonnas kõne all olnud üldkasuliku ühingu loomine, mis provintside majanduslikke huve suunaks ja arendaks. Pikka aega ei suudetud aga kokku saada selle asutamiseks vajalikku kapitali. 1792.a. kinkis jõukas Riia kaupmees ja maaomanik Heinrich von Blankenburg ühingu asutamise põhikapitaliks 40 000 taalrit. Sama aasta detsembris kandis von Taube sellest ette Liivimaa Maapäevale. Asuti taotlema kõrgemate instantside luba. Asja käik aga venis ja Parroti saabumise ajal Liivimaale tegeldi ikka veel ühingu asutamisküsimustega. Sellest võttis eriti agaralt osa Friedrich Sivers. Oli vaja välja töötada tulevase ühingu tegevusprogramm ja see ette kanda Maapäevale. Sellega seoses kerkis päevakorda ka ühingule sobiva sekretäri leidmine. Friedrich Sivers leidis kohase kandidaadi G. F. Parrotis. Ta palus viimast kirjutada selgitav artikkel asutatava seltsi kohta Maapäevale ettekandmiseks. See kandis pealkirja "Võimalikust majanduslikust ühingust Liivimaal" (1795.a. augustis). Kirjutises olid uue seltsi eesmärgid ja ülesanded nii hästi välja toodud, et tulevastel liikmetel ei olnud mingeid kahtlusi sekretäri valimise osas. 11. detsembril 1795 arutati seltsi asutamise küsimust Maapäeval ja 10. jaanuaril 1796 toimus "Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi" esimene istung. Parrot asus elama Riiga, kus ühing talle korteri muretses.

24. märtsil 1796 abiellus Parrot uuesti. Tema teine abielu oli lastetu. Amalie Parrot hoolitses emalikult oma mehe poegade eest, oli talle truu ja abivalmis elukaaslane enam kui 50 aasta kestel. Parrotite peres kasvatati üles veel 2 tütarlast naise suguvõsast ja Parroti vennapoeg. Amalie ja G. F. Parroti kodu Riias ning Tartus oli mugavaks puhkepaigaks kõikidele headele tuttavatele ja sõpradele.

19. sajandi algul andis tsaarivalitsus loa ülikooli uuesti avamiseks Tartus. Ülikooli juhtiva organi, aadelliku kuratooriumi ees seisis tõsine töö - uue õppeasutuse komplekteerimine võimeka õppejõudude kaadriga. Parrot oli

"Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi" alalise sekretärina töötades tõmmanud endale kohaliku üldsuse laiades ringides nii suurt tähelepanu, et kui ülikooli avamine oli otsustatud, kutsuti ta sinna puhast ja rakendusmatemaatikat lugema, hiljem aga sai füüsikaprofessori koha. 1801.a. lahkus Parrot perekonnaga Riiast ja asus elama Tartu. Ülikooli avamine aga viibis ja 25. novembril 1801 hakkas Parrot lugema populaarse mehhaanika eraviisilist kursust kuni ülikooli avamiseni 21. aprillil 1802.aastal.

Ülikooli avaaktusel peetud kõnedes peegeldus kahe Baltimaadel eksisteeriva poliitilise tendentsi võitlus. Aadeliku kuratooriumi esimees krahv Mannteuffel tungis oma kõnes avalikult kallale rahvavalgustajatele ja püüdis silmakirjalikult kujutada aadlit talurahva heategijana. Ta esitas varjamatult ülikooli peaülesandena pärisorjusliku korra kaitsmise ja võitluse kodanlike valgustajate pärisorjusevastase ideoloogia vastu. Hoopis erinev oli füüsikaprofessor G. F. Parroti lõppkõne, milles ta pöördus üliõpilaste poole. Ta manitses noormehi mõtlema sellele, et talupojad on nende toitjad: "Austage inimeste klassi, kes nii palju Teie heaks teeb. - Ei! Kadugu jõhkra kohtlemise mõtted! Ma räägin noorukitele, kelle süda, ma loodan, on veel avatud kõikidele ülevatele ja õilsatele tunnetele. Te mõistate, et Teie toitjatel on õigus palju enamale kui vaid viletsale elujärjele, et neil on täielik õigus nõuda Teie tänulikkust, Teie lugupidamist, meie tänulikkust, meie lugupidamist." /6/[1]

7 aasta kestel, mis Parrot oli mööda saatnud Liivimaal, oli ta põhjalikult tundma õppinud talupoegade olukorda ning nende ja mõisnike vahelisi suhteid. Talle oli selge, et talurahva kultuuriline mahajäämus oli pärisorjuse tagajärg ja oli tingitud nende erakordselt raskest töökoormast. Parrotile olid teada ka talupoegade julma kohtlemise faktid. Kõik need mõtted, mis teda talupoegade küsimuses rahutuks tegid, leidsid väljendust ta kõnes. Olukorras, kus täielikult valit-

[1] Vt. kõne 22. apr. 1802, käesolevas kogumikus lk. 216 - - Toim.

ses aadel, kelle käes oli ülikooli juhtimine, oli vaevalt võimalik avalikumalt ja otsekohesemalt väljendada kodanlike valgustajate ideid.

Suure tähtsusega sündmuseks noorele ülikoolile oli Aleksander I külaskäik Tartusse 22. mail 1802. Tsaar peatus siin läbisõidul Meemelisse, kus tal oli ette nähtud kohtumine Preisi kuninga Friedrich Wilhelm III-ga. Monarhile korraldati pidulik vastuvõtt. Valitseja pööras erilist tähelepanu ülikoolile ning talle esitleti selle kogu isikulist koosseisu. Õppejõududest pidi imperaatori ees esinema kõnega professor Parrot. Kuigi kuratooriumi esimees nõudis tema kõne teksti eelnevalt näha, õnnestus Parrotil sellest mööda hiilida, väites, et tema kõne koosneb tavalistest tervitussõnadest. Tegelikult kasutas Parrot oma sõnavõttu tsaari ees ülikooli laialdaste valgustuslike ülesannete kinnitamiseks. Ta võitis oma põhjalikult läbimõeldud ning tuliselt ettekantud kõnega tsaari sümpaatia.[1] Ta puudutas ka talupoegade olukorda ning palus valitsejat pöörata neile tähelepanu.

Tsaar oli kõnest vaimustatud ja nõudis sellest enesele kirjaliku eksemplari. Kohalik aadel aga sattus suurimasse raevu. Valiti komisjon, kes esitas senatisse Parroti peale kaebuse, süüdistades teda rahva ässitamises ja revolutsioonilistes tendentsides.

Tol ajal Aleksander I veel mängles liberaalsete fraasidega. Ta lubas võtta Tartu Ülikooli oma kaitse alla. Kohtumine Tartus pani aluse Parroti ja Aleksander I omapärasele sõprusele. Sel oli aga ülikooli edasisele saatusele erakordselt suur tähendus.

Pärast tsaari külaskäiku suurenesid veelgi kuratooriumi ja professorkonna vahelised vastuolud. Kuratoorium püüdis igati takistada valgustusideede läbitungimist. Professorkonna enamik, kes moodustas ülikooli nõukogu, püüdis tagasi lüüa aadli korduvaid rünnakuid ja luua võimalusi eesrindliku teaduse ja kultuuri viljelemiseks tsaaririigi kitsendavates tingimustes. Püüti iga hinna eest välja pääseda kuratooriumi

1 Vt. tervituskõne Aleksander I-le, lk. 220 - Toim.

mõju alt ning avaldati soovi alluda vaid vahetult riigivõimule.

1802.aasta II semester oli Tartu Ülikoolile ja tema tulevikule mitme sündmuse poolest eriti tähtis. 8. septembril 1802.aastal avaldati manifest ministeeriumide loomisest. Nende hulgas oli ka Rahvahariduse Ministeerium, mille Õppeasutuste Peavalitsusele allusid Teaduste Akadeemia, Vene Akadeemia, ülikoolid ja kõik teised õppeasutused. Rahvahariduse ministriks nimetati P. V. Zavadovski. 24. jaanuaril 1803.a. avaldati "Rahvahariduse esialgsed reeglid", millele vastavalt rajati erilised õpperingkonnad. Iga ringkonna õppeasutuste eesotsas pidi seisma ülikool. Samal ajal nimetati Tartu Õpperingkonna hooldajaks tuntud saksa poeet "tormi ja tungi" perioodist - vene sõjaväeteenistuse kindralmajor Friedrich Maximilian von Klinger.[1] Tartu Õpperingkonna koosseisu kuulusid Liivi-, Eesti-, Kura- ja Soomemaa kubermangud.

3. oktoobril toimunud ülikooli nõukogu erakorralisel istungil teatas Parrot tungivast vajadusest sõita Peterburi isiklikes asjus. Nõukogu oli sellega päri ja andis Parrotile ühtlasi järgmise ülesande, mis on kantud protokolli: "Selle sõidu puhul tehakse tema magnifitsentsile ülesandeks akadeemilise nõukogu nimel õnnitleda äsja ametisse nimetatud haridusministrit ja soovitada võtta akadeemia heaolu tema kaitse ning hoole alla." /7/

Parrot arvatavasti taipas valitsuse püüdu riigijuhtimist tsentraliseerida. Sellega seoses võis oodata nõusolekut lülitada Tartu Ülikool üldisesse haridussüsteemi, millega ta oleks vabanenud kuraatorite võimu alt.

Asekuraatori ettepanek saata pealinna ka kuratooriumi esindaja ülikooli ja uue haridusministeeriumi vaheliste suhete väljaselgitamiseks ei leidnud poolehoidu.

---

1 Friedrich Maximilian Klinger (1752 - 1831), saksa kirjanik. Siirdus 1780.a. Venemaale, kus teenis ohvitserina, saavutades kindralleitnandi auastme. Oli aastail 1803 - 1817 Tartu Ülikooli kuraatoriks. - Toim.

Parroti saatjaks sellel reisil osutus tema endine kasvandik noor kaardiväeohvitser Georg Sivers. Tol momendil oli viimane tsiviilteenistuses ja tal olid pealinnas laialdased sidemed. Parrot oskas maksimaalselt kasutada oma tutvust Siversite perekonnaga. Tänu nendele sidemetele pääses ta mitte ainult haridusministri juurde, vaid teda esitleti ka tsaari "noortele sõpradele": vürstidele A. Czartoryskile ning N. Novossiltsevile ja krahv Kotšubeile. Nendest aristokraatidest, mõõdukatest liberaalidest, moodustas Aleksander I valitsemise esimestel aastatel enda eesistumisel nn. Intiimkomitee. See komitee, tundes isevalitsuse trooni aluste kõikumist, seadis enesele ülesandeks ennetada revolutsioonilisi vapustusi õigeaegselt ettevalmistatud reformidega, jättes aga puutumata absolutismi ja pärisorjuse alused. Oma valitsemise esimestel aastatel oli Aleksander I sunnitud kandma liberaali maski. Sellises olukorras oli Parroti-taolise mehe esilekerkimine teretulnud. Tsaaril avanes võimalus saada Tartu professori näol, kes pealegi oli päritolult prantslane, enesele oma "väikest Voltaire'i". Polnud siis ime, et Aleksander I oli vaimustatud, kui ta kuulis Parroti kõnet, mis oli läbi imbunud valgustatud absolutismi ideedest. Nii seletab E. Martinson Vene isevalitseja ja tagasihoidliku professori vahelist pikaajalist intiimset sõprust /8/. Ja tundub, et võime sellega igati nõustuda.

Mis puutub Parrotisse, siis oli tema eesmärk selge: saavutada ülikooli võimalikult suuremat autonoomiat ja tema allutamist kodanliku valgustuse ülesannetele koos pärisorjusevastaste tendentsidega. Seni, kui Parroti püüdlused langesid objektiivselt ühte Aleksander I valitsemise esimeste aastate näiliselt liberaalse poliitikaga, kestis "sõprus" edasi. Kui pärast 1814.aastat tsaar heitis kõrvale liberalismi maski ja läks avaliku reaktsiooni poliitika teele, osutus Parrot tarbetuks "filosoofiasajandi" anakronismiks. Parroti ja Speranski asemele asus kepirežiimi spetsialist Araktšejev.

Parroti viimane isiklik kohtumine Aleksandriga toimus 16. märtsil 1812. 1824.aastal palus Parrot tsaari veel mit-

mel korral tagasi pöörduda endisele teele. Kõik pöördumised Aleksandri poole ja püüded teda veenda jäid tulemusteta. Parrot ei mõistnud isevalitsuse klassiolemust ja uskus, et tsaar viib läbi tõsised ümberkujundamised. Tartu Ülikooli rajamise aastatel aga, asudes avalikku konflikti Baltimaade aadlikega, riskis Parrot kahtlemata tõsiselt oma isikliku heaoluga. Ometi tagas objektiivsetest tingimustest sõltuv olukord talle edu. Isiklikult Parroti koostatud ülikooli uus põhimäärus anti vürst Czartoryski kaudu Aleksandrile ja läks arutamisele Koolide Peakomisjoni.

26. oktoobril 1802 võttis Aleksander I G. F. Parroti vastu, kusjuures viimane palus luba rääkida kahest asjast - talupoegade küsimusest ja ülikoolist. Võitlus ülikooli vabastamise eest aadli eestkostmise alt oli Parroti teadvuses lahutamatult seotud ülesandega kergendada talupoegade olukorda. Parroti palvele tõmmata selleks kaasa mõned tema nimetatud isikud, kelle hulka kuulus ka F. Sivers, andis tsaar nõusoleku ja tegi talle ülesandeks organiseerida peale Tartusse tagasijõudmist talurahvaküsimuse komitee. Samal audientsil avaldas Aleksander I põhimõttelist nõusolekut ülikooli uue põhimääruse kõigi punktidega. Põhimääruse projekti läbivaatamisel spetsiaalses komisjonis ja hiljem haridusministeeriumis kaitses Parrot visalt tema poolt koostatud dokumendi iga punkti, pidades silmas, et see saab eeskujuks teistele avatavatele ülikoolidele (Kaasan, Harkov, Vilnius).

Tartu Ülikoolis oodati suurima põnevusega Parrotilt teateid. 2. detsembril teatas Parrot juba ametlikus kirjas uue põhimääruse heakskiitmisest. 9. detsembril saabus asekuraatori nimele haridusministri ettekirjutus, milles teatati, et nüüdsest peale ei allu ülikool enam vahetult senatile, vaid ministeeriumile.

15. detsembril, teistkordsel vastuvõtul tsaari juures, saavutas Parrot F. Klingeri määramise Tartu Ülikooli ja Tartu Õpperingkonna kuraatoriks. Kogu oma hooldusaja kestel teostas Klinger järjekindlat valitsuse tsentraliseerimise poliitikat, seistes kindlalt vastu Balti aadli püüetele ülikooli uuesti oma võimule ja mõjule allutada.

22. detsembril 1802.aastal toimus ülikooli nõukogu koosolek, kus esimeseks rektoriks valiti Parrot. Ta oli just äsja pealinnast naasnud ning informeeris nõukogu oma reisi tulemustest, kandes ette ka uue ülikooli põhimääruse akti kinnitamisest. Akti allakirjutamise päev, 12. detsember, oli revolutsioonieelsel perioodil ülikoolis iga-aastaseks pidupäevaks ja ühtlasi päevaks, mil ülikool järjekorras tähistas oma kahekümne viie, viiekümne jne. aasta juubelit.

Parroti esimeseks ja suurimaks mureks oli nüüd ülikoolile vajalikkude hoonete ehitamise organiseerimine. Tema terav silm leidis selleks sobiva mehe oma naise õemehe J. W. Krause näol.[1] Krause valiti ülikooli professoriks 24. detsembril 1802.a. 16. veebruaril 1803 esitas ta juba konsiiliumile tulevase peahoone skitsi.

Kui 9. mail 1803. aastal asuti jälle rektori valimisele, sooviti G.F. Parrot valida teistkordselt rektoriks. Viimane tõi aga esile üsna mõjuvaid põhjusi, mis sundisid teda sellest loobuma. Küll valiti ta aga loodusteaduste ja tehnoloogia-ökonoomia klassi dekaaniks. Hiljem valiti Parrot veel kolm korda dekaani ametikohale: 1808/1809., 1813/1814. ja 1817/1818. õppeaastal.

31. mail 1805 valiti Parrot teistkordselt rektoriks. 15. septembril 1805 aga pandi peahoonele nurgakivi. Parrotil oli hea meel, et see tähendusrikas päev langes tema rektoriksoleku aastasse. Parrot ei pühendanud oma tähelepanu mitte ainult ülikooli diplomaatilistele üritustele. Ka ülikooli siseelust võttis ta aktiivselt osa, kui ta selleks vähegi mahti sai. 1803.a. esitas ta konsiiliumile projekti Toomemäe üldkasutatavaks pargiks väljaehitamise kohta. Plantatsioonikomisjoni liikmeks oli ta kuni erruminekuni. 1804.a. septembris võttis ta enda peale ülikooli tuletõrjekorralduse juhtimise.

---

1 Johann Wilhelm Krause (1757 - 1828). 1803.a. alates Tartu Ülikooli arhitekt, ehituskunsti, majanduse, põllumajanduse ja tehnoloogia professor. Tema ehitustest on silmapaistvamad ülikooli peahoone, tähetorn, vana anatoomikum, raamatukogu. - Toim.

5. sept. 1809 teatab Parrot Aleksander I-le, et ta on oma "Füüsika" I köite ametlikult kuraatori ja krahv Zavadovski kaudu üle andnud. 24. sept. 1811 teatab Parrot tsaarile, et "Füüsika põhijoonte" II köide antakse talle koos esimesega ametlikult üle.

Napoleoni sõjakäik Venemaale tekitas ka Tartu Ülikoolile suurt kahju. Parrot tõmbus järgnevatel aastatel ametlike kohustuste täitmisest koolikomisjonis, tuletõrje- ja plantatsioonikomisjonis tagasi, et teadusele pühenduda. See tegevus oli üsna viljakas, mida näitavad tema publikatsioonid aastatest 1810 - 1824.

1818.a. valiti rektoriks Gustav Ewers,[1] kes jäi sellele kohale 12 aastaks. Parrot hindas Ewersi tegevust kõrgelt ja hakkas jälle innukamalt osa võtma ülikooli juhtimisest. 7. juunil 1818 võttis ta enda peale kõikide ehitus- ja remonttööde järelevalve ja sai oma energilise tegevuse eest 1820. aastal kuraatori tänu osaliseks. 1821.a. veebruaris palus ta end vabastada ehitusala asedirektori kohustest ja astus uuesti tagasi ka koolikomisjonist. Et tal aga ülikooli ehitustegevus endiselt südamelähedane oli, näitab asjaolu, et 1825. a. sõitis Parrot Peterburi, kus ta muu asjatoimetuse kõrval laskis oma silme all valada Tartu Tähetorni Fraunhoferi hiigelrefraktori pööratava kupli (mis oli tema projekteeritud) jaoks vajalikke raudosi.

1825.aastal otsustas Parrot erru minna, kuna 10. detsembril sai tal täis 25 aastat professori tööpostil. Oma avalduses kirjutas ta: "Avalik dotsent peab loobuma loengupidamisest enne, kui teda tabab otsustav vanadusnõrkus. Jõu ülejääk tuleb pühendada teadusele." /7/

26. jaanuaril 1826 nõustus tsaar Nikolai I teenelise professori erruminekuga aastapensioniga 5000 rubla ja õigusega jätkata tööd füüsika kabinetis. Konsiilium aga otsustas

---

[1] Johann Philipp Gustav Ewers (1781 - 1830). Tartu Ülikooli Ajaloo-, hiljem Õigusteaduskonna professor. 1818.aastast kuni surmani oli ta Tartu Ülikooli rektor. Tema ajal avati 1828.a. Tartu Ülikooli juures Professorite Instituut rahvusliku õppejõudude kaadri ettevalmistamiseks Venemaa ülikoolide jaoks.

12. märtsil, tunnustades Parroti poolt ülikoolile osutatud teeneid, paluda teda konsiiliumi istungitest tulevikus osa võtta ja jätkata Toome haljastamise juhendamist.

26. aprillil 1826 nimetati G. F. Parrot Peterburi Teaduste Akadeemia akadeemikuks.[1] 1840.aastal lahkus ta ka akadeemiast. G. F. Parroti teguderohke elutee katkes 20. juulil 1852.[2] Ta suri 85-aastasena, olles reisil Helsingis.[3]

---

1 Tartu Ülikooli sidemed oma kunagise rektoriga ei katkenud ka pärast viimase lahkumist Tartust. Nii näiteks käis ülikooli delegatsioon 1846.a. Peterburis Parrotit õnnitlemas tema kuldpulmade puhul. Varsti pärast kuldpulmi suri Parroti abikaasa ja Parrot jõudis abielluda veel kolmandatki korda. - Toim.

2 ukj. - Toim.

3 G. F. Parrot maeti Peterburi ja ta haud asub Leningradis Smolenski kalmistul. - Toim.

Kasutatud kirjandus.

1. Parrot, J. L. Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnissen der Lieven, Lätten, Esten. Bd. I, II. Stuttgart, 1828. Uus väljaanne 1839, Berlin.

2. Parrot, G. F. Theoretische und practische Anweisung zur Verwandlung einer jeden Art von Licht in eins, das dem Tageslicht ähnlich ist. Wien und Erlangen, 1791.

3. Parrot, G. F. Ellipsograph, ein Instrument zur Beschreibung von Ellipsen verschiedener Ordnung, zum Gebrauch in der Baukunst. 1792.

4. Parrot, G. F. Zweckmässiger Luftreiniger, theoretisch und practisch beschrieben. Frankfurt a. M., 1793.

5. Parrot, G. F. Theoretisch-praktische Abhandlung über die Besserung der Mühlräder von dem Verfasser des Zweckmässigen Luftreinigers. Nürnberg, 1795.

6. Jäsche, G.-B. Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bei Gelegenheit der am 21-sten und 22-sten April 1802 geschehenen Eröffnung der neu angelegten Kayserlichen Universität zu Dorpat in Livland. Dorpat, 1803.

7. Bienemann, F. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval, 1902.

8. Мартинсон, Э. Э. История основания Тартуского университета. Ленинград, 1954.

Г.Ф.ПАРРОТ И ТАРТУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ.

Л. Э р и н г с о н, П. М ю р с е п п.

Резюме.

В 1802 году в Тарту был вновь основан университет[1]. Это было время, когда на Западе только что отшумели громы французской революции, продолжалось победоносное шествие капитализма, обострялась общественно-политическая борьба, продолжалось бурное развитие науки и культуры.

В России зарождающиеся капиталистические отношения, дальнейшее развитие народного хозяйства и культуры все с большей настойчивостью требовали улучшения и расширения подготовки квалифицированных специалистов, ученых. Единственный в это время Московский университет не был в состоянии удовлетворить растущие потребности страны. Основание новых высших учебных заведений стало насущной задачей, продиктованной жизнью.

Открытию университета в Тарту предшествовала долгая и сложная предыстория, начавшаяся уже в середине XVIII столетия. Известно, что еще в 1754 году Пярнуский магистрат ходатайствовал о восстановлении высшей школы в Пярну. Затем последовали предложения Лифляндского рыцарства в 1767 и 1768гг. об основании университета в Тарту. В 1797 г. вопрос был вновь возбужден, и в течение примерно четырех лет шла упорная борьба между тремя рыцарствами о месте и материальной базе будущего университета. Указом Правительствующему Сенату от 4 мая 1799 г.[2] вопрос был решен в пользу Тарту, и университету были переданы Домская гора и территория бывшей церкви

[1] Первая высшая школа в Тарту - Езуитская коллегия - была основана в 1583 году. В 1632 году в том же помещении был открыт университет - Academia Gustaviana , деятельность которого прекратилась во время Северной войны (1700-1721). - Р е д.

[2] Все даты, относящиеся к событиям в тогдашней России, приведены по старому стилю. - Р е д.

св.Марии. Был утвержден также устав или так называемый "план" университета, по которому высшим органом управления предусматривалась коллегия кураторов, состоящая из представителей эстляндского, лифляндского и курляндского рыцарств. Это ставило будущий университет в полную зависимость от реакционного дворянства. Но 25 декабря 1800 г. последовал новый царский указ об основании университета уже не в Тарту, а в Митаве (нынешняя Елгава). Однако вступивший на престол Александр I изменил это решение, и указами от 12 апреля 1801 г. и 5 января 1802 г. был окончательно решен вопрос об основании университета в Тарту. Здесь немаловажную роль сыграла и историческая традиция - именно в Тарту находился в XVII веке первый в восточной Прибалтике университет.

Прибалтийское дворянство пыталось подчинить университет своему влиянию, чтобы воспитывать его питомцев в духе реакционной идеологии и отчужденности от России. Но под влиянием передовых научно-философских и освободительных идей просветителей в университете крепли прогрессивные силы, и он стал замечательным центром науки и высшего образования в России. Здесь с самого начала сконцентрировался ряд замечательных ученых, которые сумели дать отпор враждебным нападкам прибалтийского дворянства и создать в тяжелых условиях царизма возможность для развития передовой науки и культуры. К числу их относился и первый ректор университета, профессор физики Георг Фридрих Паррот.[1]

Г.Ф.Паррот родился 5 июля 1767 г.[2] в небольшом французском городке Монбельяре (Montbèliard), входившем в то время в состав Вюртембергского герцогства (до 1783 г.), 18-ым ребенком в семье хирурга, впоследствии лейб-медика и мэра города Жана Жака Паррота. В 1782-1786 гг. он учился в Штутгартском университете, обращая особое внимание на изучение физики и математики. Уже на III курсе он открыл четвертый метод решения биквадратного уравнения. Весной 1786 г. молодой Паррот покинул университет, чтобы стать воспитателем сы-

[1] См.статью проф.В.Вага в настоящем сборнике. - Р е д.

[2] По новому стилю. - Р е д.

на нормандского графа д'Эриси. Еще в университетские годы Паррот подружился в Жоржем Леопольдом Кювье. Дружба эта продолжалась долгое время. Два года спустя в поисках работы он направился в Карлсруэ, где наряду с частными уроками занимался научной работой и изобретательством: сконструировал ветряную мельницу с горизонтальными крыльями.

В 1790 г. была опубликована (на немецком и французском языках) первая научная работа Паррота "Теоретическое и практическое руководство для превращения всякого света в подобный дневному".

В 1792 г. Паррот с семьей, находясь в тяжелом материальном положении, переезжает в Оффенбах. Но и здесь надежды на получение работы не оправдались, он вынужден вновь заняться преподаванием частных уроков. Здесь была опубликована его работа "Эллипсограф, инструмент для черчения различных эллипсов, используемых в строительном искусстве" и две конкурсных работы: "О средствах тушения корабельных пожаров" и "О спасении текущего корабля". Одновременно Паррот стал заниматься теоретическими вопросами математики, намереваясь написать обширное исследование "Критика математического разума", но повседневная борьба с материальными трудностями не позволила завершить ему этот труд.

В 1793 г. во Франкфурте на Майне был издан труд Паррота "Полезный воздухоочиститель, теоретически и практически описанный", получивший высокую оценку со стороны критики. Особенно отмечалось стремление автора быть практически полезным человечеству. Но в Германии Парроту не было работы, и он вынужден был ее покинуть.

12 июня 1795 г. Паррот переехал в Лифляндию, заняв первоначально должность воспитателя в семье Карла фон Сиверса в имении Вынну, а затем он стал в Риге секретарем Лифляндского "Общеполезного и экономического общества". Деятельность Паррота в обществе привлекла всеобщее внимание, и поэтому, когда был решен вопрос об основании университета в Тарту, ему в 1800 г. предложили место профессора в Тарту, куда он и приехал в мае 1801 г. Незадолго до этого, в апреле 1801 г., в Кёнигсбергском университете ему была присвое-

на степень доктора философии.

В Тартуский период деятельности (1801-1826) Г.Ф.Паррот проявил себя как талантливый организатор, способный педагог, плодовитый ученый и активный общественный деятель. Все свои незаурядные способности он посвятил университету, отстаивая его интересы против посягательств реакционного прибалтийского дворянства. 28 июня 1802 г. Паррот был избран проректором. Благодаря установившемуся близкому знакомству с Александром I, заигрывавшим в первые годы царствования с либерализмом, ему удалось добиться утверждения нового устава университета, устранившего власть коллегии кураторов и подчинившего университет непосредственно министерству просвещения, предоставившего также университету довольно широкую внутреннюю автономию. Административная власть на месте передавалась совету, правлению и ректору.

22 декабря 1802 г. Г.Ф.Паррот был избран первым ректором вновь открытого Тартуского университета. Вторичное избрание состоялось весной 1805 г. и третье - весной 1812 г. Четыре раза он избирался деканом. Паррот активно руководил обширными строительными работами, благоустройством Домской горы, организацией пожарной охраны, был членом училищной комиссии и т.д. Не будет преувеличением сказать, что Г.Ф. Паррот, пользуясь доверием и поддержкой передовой профессуры, много сделал для того, чтобы Тартуский университет стал очагом передовой науки и культуры как в Прибалтике, так и во всей России.

Одновременно Паррот с присущей ему энергией и смелостью включился в общественно-политическую борьбу, выступал с позиций буржуазного просветительства против крепостного права и за освобождение крестьян. Он смело критиковал дворян-крепостников и с теплотой отзывался об эстонском и латышском крестьянстве. Но вследствие политической ограниченности он не понимал классовой сущности самодержавия и верил в реформы сверху.

Высокую оценку педагогической деятельности Г.Ф.Паррота дал Карл Бэр: "Из профессоров, с которыми я встречался в 1810 г., особенно привлек мое внимание Г.Ф.Паррот. Он препо-

давал физику очень основательно, ежедневно по два часа в течение года ... Изложение было очень живым и глубоким, с переходом от отдельных явлений к обобщениям".

Вплоть до ухода на пенсию в 1826 г. неутомимый организатор, администратор и общественный деятель находил время и для научной работы. Им было написано множество научных статей и монографий.

С 26-го апреля 1826 г. Паррот был утвержден в звании ординарного академика Петербургской Академии наук. Он скончался во время путешествия в Хельсинки 20 июля 1852 г.[I]

[I] По новому стилю. - Р е д.

G. F. PARROT AND TARTU UNIVERSITY.

L. E r i n g s o n, P. M ü ü r s e p p.

Summary.

In 1802 a university was again founded in Tartu.[1] It was a time when the storm of the French bourgeois revolution had only just calmed down, a time of the triumphal onward march of capitalism, of the intensification of socio-political struggle, of the rapid development of science and culture.

The capitalist relations arising in Russia and the further development of the national economy and culture called ever more urgently for improvement and expansion in the training of skilled specialists and scientists. The only university of that time, the Moscow University, was not able to satisfy the growing needs of the country. The foundation of new higher educational institutions had become an urgent task.

The opening of the university in Tartu had a long and complicated history which began already in the middle of the 18th century. It is known that in 1754 the Pärnu magistracy applied for the establishment of a higher school in Pärnu. In 1767 and 1768 the application for the foundation of a university in Tartu was made on the initiative of the Livonian knighthood. The question was raised again in 1797

[1] The first higher school at Tartu was Jesuits' College, founded in 1583. In 1632, at the same historical place was opened a university - Academia Gustaviana, whose existence came to an end because of the Northern War (1700 - 1721). - Ed.

and the stubborn struggle between three knighthoods for the location and the material resources of the future university lasted for about four years. According to the decree issued to the Governing Senate on May 4, 1799,[2] the question was decided in favour of Tartu. Toome hill and the former Church of St. Mary were handed over to the university. In conformity with the charter or the so-called "plan" of the university the highest organ of government was to be a board of curators consisting of representatives of the knighthoods of Estonia, Livonia and Courland. This placed the future university into complete dependence on the reactionary nobility. But on December 25, 1800, the tsar issued a new decree which provided for the foundation of the university not in Tartu any more but in Mitau (the present-day Jelgava). However, the accession to the throne of Alexander I changed this decision and the question of the foundation of the university in Tartu was finally decided by the decrees of April 12, 1801, and January 5, 1802. Historical tradition played an important role here as it was in Tartu that the first university of the eastern Baltic countries was situated in the 17th century.

The Baltic nobility tried to subject the university to its influence in order to foster the spirit of reactionary ideology and estrangement from Russia among the students. But under the influence of the ideas of the Enlightenment progressive forces at the university gained in strength and thus it became an important centre of science and higher education in Russia. From the very beginning a number of outstanding scientists gathered here and they managed to repulse the malicious attacks of the Baltic nobility and create opportunities for the development of progressive science and culture under the severe conditions of tsarism. Among these eminent scientists was also Georg Friedrich Parrot, the first rector of the reopened university and professor of physics.

---

[1] All events that took place in Russia of that time are dated according to the Julian calendar. - Ed.

G. F. Parrot was born on July 5, 1767, in the small French town of Montbéliard, which at that time belonged to the Duchy of Württemberg (until 1793). He was the 18th child in the family of a surgeon, Jean Jacques Parrot, later physician-in-ordinary and Mayor of the town. From 1782 till 1786 he studied at Stuttgart University, where he was principally attracted towards physics and mathematics. Already in his third year at the university he discovered a fourth way of solving the biquadratic equation. In the spring of 1786, young Parrot left the university and became tutor to the son of the Norman count d'Héricy. At the university Parrot had made friends with George Leopold Cuvier and their friendship lasted for a long time. Two years later Parrot went to Karlsruhe where in addition to giving private lessons he also occupied himself with scientific work and invention (he invented a windmill with horizontal vanes).

In 1790 Parrot's first scientific work "Theoretical and Practical Manual for Turning Any Kind of Light into Light Similar to Daylight" was published (in German and French).

Being in financial difficulties, Parrot moves together with his family to Offenbach in 1792 in search of work. But his hopes of finding a post were not realized and again he had to make ends meet by giving private lessons. It was here that his work "The Ellipsograph, an Instrument for Drawing Various Ellipses Used in Architecture" and two prize papers "On the Means of Extinguishing Fires on Ships" and "On the Saving of Leaking Ships" were published. At the same time Parrot began to deal with theoretical problems of mathematics and it was his intention to write an extensive treatise entitled "A Critique of Mathematical Reason". But the dayly struggle with financial difficulties prevented him from accomplishing this work.

1793 saw the publication of Parrot's paper "A Useful Ventilator Described Theoretically and Practically". The work came out in Frankfurt-am-Main and was well received. But Parrot did not find any work in Germany and he had to leave.

In June 1795 Parrot came to Livonia. At first he worked as a tutor in the family of Karl von Sivers on the latter's estate at Võnnu. Later on he went to Riga and became secretary of the Livonian Society of Public Utility and Economy ("Livländische Gemeinnützige und Ökonomische Societät"). His activities attracted general attention and when the matter of the foundation of the university in Tartu was decided, he was offered the post of professor of physics. He came to Tartu in May, 1801. Shortly before that, in April 1801, the degree of doctor of philosophy was conferred upon him by Köningsberg University.

During his Tartu period (1801 - 1826) G. F. Parrot proved to be a talented organizer, a capable teacher, a productive scientist and an active public figure. He devoted all his great abilities to the university and asserted its rights against the enroachments of the reactionary Baltic nobility. On June 28, 1802, Parrot was elected assistant rector of the University. Thanks to his close relations with Alexander I, who toyed with liberalism during the first years of his reign, Parrot succeeded in attaining a new university charter under which the power of the board of curators was abolished and the university became directly subordinate to the Ministry of Education. This was a development that gave considerable autonomy to the university. Administrative power passed over into the hands of the council, the government and the rector.

On December 22, 1802, G. F. Parrot was elected the first rector of the reopened university. His second election took place in the spring of 1805, and the third in the spring of 1812. He was elected dean four times. Parrot directed the vast work of university construction, the development and maintenance of the park on Toome hill, the organization of the fire service, he was a member of the educational commission, etc. Enjoying the confidence and support of his progressive-minded colleagues G. F. Parrot did his best to make Tartu University a centre of progressive science and culture in the Baltic provinces as well as in Russia as a whole.

At the same time Parrot joined the social and political struggle of the period. He did this with all his inherent energy and courage. As a bourgeois enlightener he came out against serfdom and in favour of the liberation of the peasantry. But as a result of his political narrow-mindedness he could not understand the class nature of the tsarist autocracy and believed in reforms from above.

Karl Baer gave a high appraisal of G. F. Parrot's pedagogical activities: "Of the professors whom I met in 1810, G. F. Parrot attracted particular attention. He taught physics very thoroughly, for two hours a day in the course of a year... The presentation was very lively and profound, with a transition from individual phenomena to generalizations."

Right up to his retirement in 1826, the tireless organizer and public figure found time also for scientific work.

On April 26, 1826, Parrot was given the title of academician of the St. Petersburg Academy of Sciences. Parrot died on July 20,[1] 1852, during a journey to Helsinki.

---

[1] According to the N.S. - Ed.

РИЖСКИЙ ПЕРИОД ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Г.Ф.ПАРРОТА.

Я. С т р а д ы н ь.

Годы пребывания Г.Ф.Паррота в Риге (1796-1801) освещены в биографиях ученого далеко не полно, хотя в жизни Паррота это время знаменательно в нескольких отношениях. Во-первых, рижские годы, последовавшие непосредственно за переселением из Западной Европы в Россию, были своего рода "акклиматизацией" Паррота, периодом ознакомления с условиями Прибалтики. Во-вторых, эти годы оказались весьма плодотворными в научной и общественной деятельности молодого еще тогда Паррота. В-третьих, пребывание Паррота в Риге совпало с важными в местной интеллектуальной жизни города сдвигами - учреждением первых общественных организаций, первой больницы, первых научных кружков; последние события находились в тесной связи с постепенной трансформацией средневековой Риги в современный капиталистический город.

Первое полугодие после прибытия в Латвию (1795 г.) Паррот провел как домашний учитель у графа Сиверса в Цесисе и Вецате (около оз.Буртниеку). Круги лифляндского дворянства, близкие семейству Сиверсов, в те годы как раз вынашивали проекты учреждения Лифляндского общеполезного и экономического общества по образцу аналогичных организаций, существовавших уже в Англии, Голландии, Германии и др. более развитых странах, а также в Петербурге - столице Российской империи. Эти общества занимались преимущественно совершенствованием систем сельского хозяйства, популяризацией и внедрением новых способов обработки земли и скотоводства. Для Прибалтики, где с развитием капиталистических отношений явно намечалось разложение крепостного сельского хозяйства и помещики стали испытывать экономические затруднения, вопросы рационализации хозяйства были особо злободневны, хотя, разумеется, не таким способом надо было решать наболевшие проблемы. Паррот, видевший ужасающее положение крепостных крестьян и отсталость экономики барских имений в Лифляндии, вдохновил-

ся идеей либеральных помещиков о реформах сверху. Он написал приуроченную к созыву дворянского ландтага 1795 г. анонимную брошюру "Über eine mögliche ökonomische Gesellschaft in und für Liefland", в которой достаточно объективно и убедительно обрисовал плачевное состояние сельского хозяйства в Лифляндии и внес свои предложения об улучшении положения. В значительной мере под влиянием брошюры Паррота на ландтаге было принято решение об учреждении общества, а его постоянным секретарем был избран сам Паррот.

В январе 1796 г. Паррот переселился в Ригу, став организатором, вдохновителем и фактическим руководителем вновь учрежденного Лифляндского общеполезного экономического общества. "Период, когда секретарем общества был Г.Ф.Паррот, т.е. 1795-1802 гг., в истории общества ознаменовались поисками форм деятельности, ознакомлением местных помещиков с новинками западноевропейской техники, попытками ввести новые орудия труда, применявшиеся в сельском хозяйстве Западной Европы", - так оценивает состояние дел историк аграрного вопроса Прибалтики Г.П.Строд. Действительно, Паррот был знаком с опытом Германии и Франции и мог наиболее ценное рекомендовать для Прибалтики.

Резиденцией Общества первоначально был избран город Рига, и лишь в 1813 году, в связи с наполеоновским нашествием, его перевели в Тарту, где общество просуществовало до 1944 года.

Программой Общества, разработанной Парротом, предусматривались: "а) популяризация всякого рода экономических знаний, касающихся сельского хозяйства и в особенности положения крестьянства; б) облегчение перевозок сельскохозяйственных продуктов в города для сбыта; в) содействие развитию любых фабрик и мануфактур, перерабатывающих местное сырье и сельскохозяйственные изделия на благо населения".

В качестве секретаря Общества Паррот имел возможность воочию ознакомиться с бедственным положением крестьян и оценить плачевные последствия крепостного гнета для Лифляндии; это обусловило впоследствии его выступление в защиту латышских крестьян после известного Каугурского восстания в 1802г.

Паррот был сторонником далекоидущих реформ сверху, считая важнейшей задачей просвещение крестьян, обучение их новым приемам работы, например, выращиванию картофеля, применению новых технических приспособлений, машин и транспортных средств. Он проповедовал идею поднятия благосостояния барских имений путем поднятия благосостояния крестьянских усадеб. Однако либеральные взгляды Паррота шли вразрез с мнением консервативного, реакционного большинства членов Общества, поэтому после ухода Паррота с поста секретаря удельный вес такого рода стремлений резко сократился. Да и в период Паррота Обществу на практике существенных успехов добиться не удалось.

Следует подчеркнуть, что Общество ставило своей целью заботиться не только о сельском хозяйстве, но и о зарождающейся капиталистической промышленности; некоторые его начинания способствовали преобразованию средневекового облика лифляндских городов, в частности, Риги.

Представление о намерениях и деятельности Общества под руководством Паррота можно составить по изданным под его редакцией сборникам "Abhandlungen der liefländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät" (Th. 1-2, Riga, 1802). В них опубликованы составленные Парротом подробные отчеты о деятельности Общества за 1797-1801 гг. и множество статей, из которых более половины принадлежит перу самого Паррота. Паррот внес около 60 предложений о применении новых методов и приспособлений в повседневной жизни, из них 18 были оригинальными изобретениями или совершенствованиями; правда, большинство из них не было реализовано.

Обстоятельная статья Паррота о способах очистки воды путем фильтрования связана с актуальной тогда проблемой водоснабжения Риги. Другая его статья касается совершенствований в области пожарного дела; предложенный Парротом огнетушительный состав был испытан на модельных установках, сооруженных у рижского лесопромышленника М.Гринделя, отца будущего дерптского профессора. Обстоятельная статья посвящена устройству рациональной печи. Интересны предложения Паррота по поводу очистки воздуха в больницах; дезинфекция, в частности, достигается выпариванием пивного уксуса. Предложенный

способ был испытан в Николаевской больнице для бедных города Риги (предшественница нынешней I Рижской городской клинической больницы). Паррот при этом занимался - по-видимому, впервые в Прибалтике - химическим анализом воздуха, в частности определял кислород и углекислый газ посредством предложенной им разновидности евдиометра.

Некоторые из упомянутых выше статей Паррот направил, кроме рижского издания, также в германские научные журналы. За годы пребывания Паррота в Риге он опубликовал в журналах Фойгта, Шерера и Гильберта[I] более десятка статей; некоторые из них посвящены описанию полезных изобретений, остальные же чисто научного характера, касающиеся различных проблем физики, химии и метеорологии. К последним можно отнести статьи о природе угля (совместно с Д.Г.Гринделем), о новой теории испарения и конденсации влаги в атмосфере, о новых разновидностях воздушного насоса, газометра, анемометра, о фосфоре как евдиометрическом веществе и т.д. Интересно отметить, что в начале 1801 г., сразу же после появления первых сообщений об изобретении вольтовой батареи, Паррот совместно с Гринделем в Риге провели впервые в России опыты с гальванической батареей; ими была сконструирована оригинальная разновидность батареи - "лежащий вольтов столб", о котором появилась заметка в "Анналах Гильберта". На основе этих опытов Паррот, уже в Тарту, в 1801-1802 гг. создал оригинальные представления об электрохимических явлениях и высказал соображения, предвосхитившие химическую теорию образования ЭДС гальванического элемента.

Итогом напряженной научной деятельности Паррота в Риге явились его две диссертации, из которых первая была защищена в апреле 1801 г. в Кенигсберге, а вторая была представлена во вновь учрежденный Тартуский университет весной 1802 г. для получения Парротом профессуры по физике.

Особого внимания заслуживает вторая диссертация Паррота "Über den Einfluss der Physik und Chemie auf die Arzneykunde nebst einer physikalischen Theorie des Fiebers und Schwind-

[I] Естественно-научные журналы в тогдашней Германии. См. №№ 18-20 в библиографическом списке. - Р е д.

sucht"(О влиянии физики и химии на врачебное дело наряду с физической теорией лихорадки и чахотки. - Дерпт,1802). В этом труде обстоятельно излагаются методологические и философские концепции Паррота и дается оригинальный подход к проблеме происхождения заболеваний, которые Паррот объясняет чисто физическим нарушением обменных процессов между организмом и окружающей средой. Хотя отдельные конкретные положения диссертанта вряд ли оправданы, однако по смелому подходу и богатству идей диссертация может быть названа одним из основополагающих трудов в области биофизики.

Кроме умозрительных рассуждений, диссертация содержит также собственные экспериментальные результаты Паррота,подкрепляющие, по мнению автора, его теоретические концепции. Эти опыты, по высказываниям Паррота, проведены в 1799-1801гг. в Риге, там же он испытал некоторые из предлагаемых им приемов лечения.

С точки зрения истории естествознания в диссертации следует особо выделить два оригинальных открытия большого значения: описание явления осмоса и значения последнего для физиологических процессов и предложение Парротом медицинского термометра.

Опыты Паррота по осмосу изложены в §§ 53-55 диссертации. Исследователь погрузил наполненный мочой животный пузырь в воду, а затем установил, что через сутки вес пузыря возрос на 14%. Наоборот, при погружении пузыря с водой в мочу наблюдалось убывание веса. Еще более наглядно явление осмоса выявилось при погружении в воду перекрытого перепонкой стакана со спиртом; через 2-3 часа объем жидкости в стакане настолько увеличился, что перепонка надулась, а при прокалывании ее иголкой образовался фонтан жидкости высотой в 10 футов. Это была первая наглядная демонстрация осмотического давления.

Таким образом, Парротом однозначно и весьма наглядно описаны явления, заново открытые французским врачем Дютроше в 1826 году и названные им эндосмосом и экзосмосом. Правда, еще в 1748 г. явление эндосмоса чисто случайно наблюдал аббат Нолле, но для него это был только единичный заниматель-

ный опыт, из которого исследователь не сделал никаких выводов и который не стал известным ни его современникам, ни Парроту. Паррот же установил явление при попытке моделировать внутреннюю секрецию человеческого организма, и положил его в основу объяснения ряда физиологических и патологических процессов, в частности, мочевыделения. Он является, таким образом, пионером введения понятия осморегуляции в живом организме.

Следует указать, что заслуги Паррота в открытии явления осмоса историками науки оценивались по-разному. До 1845 г., пока не было обращено внимания на давнее указание Нолле, Паррот упоминался в ряде источников и руководств как первооткрыватель осмоса. Впоследствии же, после классических количественных работ по осмосу Пфеффера и Вантгоффа, имена Нолле и Паррота оказались забытыми. К тому же историки науки (В.Оствальд и др.) неправильно датируют работу Паррота по осмосу 1815 годом, когда появилась его заметка по этому вопросу в "Анналах Гильберта". Наиболее правильно заслуги Паррота в этой области оценил П.Вальден (1912 г.). Сейчас, когда полностью выявлена замечательная роль осмотических явлений в регуляции функций живых организмов, следует по достоинству оценить прозорливость Г.Ф.Паррота и признать его заслуги в этой области.

Далее в диссертации Паррота (§§ 73-75) описано измерение температуры человеческого тела посредством термометра, причем Паррот предлагает "для наблюдений такого рода иметь особый термометр с очень малым шариком и очень тоненькой капиллярной трубкой, шкала которого распространялась бы лишь в пределах от 20 до 40 градусов (по Реомюру - Я.С.), чтобы на ней можно было отметить еще десятичные деления". Пользуясь этим прибором, Паррот установил, что при лихорадке имеет место действительное, а не мнимое, повышение температуры тела. Предыдущие исследователи, хотя и обращали внимание на температуру тела при лихорадке, не пришли к однозначному выводу и во времена Паррота; по его же выражению "ни великие, ни малые врачи не в состоянии определенно сказать, повышается ли животная температура при лихорадочном жаре, или нет.

Немногие имеющиеся опыты были поставлены так плохо и неряшливо, что в случае необходимости можно объяснить обе возможности - изменение и постоянство температуры, прибегая к помощи удивительнейших идей. Гуфеланд[1] считает, что эти изменения суть скорее аффекты ощущений, нежели реальность, а атомистик Рейль[2] объясняет весь симптом нервной случайностью".

Вот почему академик П.П.Лазарев в свое время (1925 г.) имел основание утверждать, что "введением термометра для измерения температуры больных медицина обязана Парроту". С этим высказыванием нельзя согласиться полностью, так как температуру тела больных за столетие до Паррота регулярно измерял великий голландский медик-клиницист и химик Г.Бургаве (1668-1738) (кстати, цитированный в диссертации Паррота) и вслед за ним многие из выдающихся клиницистов XVШ века. Однако нам не удалось найти свидетельств о том, чтобы для измерения температуры тела был сконструирован специальный, более тонко градуированный термометр, в то время как предлагаемый Парротом вариант термометра может быть назван прототипом современного медицинского градусника.

Следует указать, что в своих научных стремлениях Паррот в Риге не был одинок. В городе в то время жило довольно много видных ученых-любителей и искусных врачей. Из них наиболее близки Парроту были фармацевт Д.Г.Гриндель (1776-1836), впоследствии профессор Тартуского университета, и врач И.Г.Дирзен (1770-1804). Квартира Паррота находилась в доме доктора Дирзена, недалеко от Соборных ворот, где располагалась также резиденция Лифляндского общеполезного и экономического общества и проводились его заседания. В доме Дирзена проводились также научные опыты и сходки основанного Гринделем и Парротом "кружка по новой химии"; это был своего рода центр интеллектуальной Риги. Доктор Дирзен был одним из наиболее искусных врачей Прибалтики, который не принял предложенную ему профес-

[1] Chr.W.Hufeland (1762-1836) - немецкий врач и профессор медицины, ввел впервые вакцинацию против оспы. - Р е д.

[2] J.Chr.Reil (1759-1813) - врач и физиолог, провел сравнительно-клинические исследования мозга человека, содействовал развитию психиатрии в Германии. - Р е д.

суру во вновь учреждаемом Тартуском университете только из-за нежелания променять доходную врачебную практику в Риге на скромное жалование профессора. Есть все основания предполагать, что именно теснейший контакт и личная дружба с этим медиком благоприятствовали написанию диссертации Парротом. Внимание Паррота к вопросам медицины привлекал также известный рижский врач Отто Гун (1764-1832), автор превосходного медико-топографического описания города Риги и пионер оспопрививания в России, почетный член Лифляндского экономического общества.

Плодотворным оказалось сотрудничество Паррота и Гринделя также в области химии и гальванического электричества.

Эти факты свидетельствуют о постепенной концентрации в Прибалтике интеллектуальных сил, что создавало реальные предпосылки для создания университета в крае. Приказ об учреждении университета был подписан в 1800 г., а Паррот был избран ординарным профессором чистой и прикладной математики при нем. В связи со спорами по поводу местонахождения университета (Дерпт и Митава) организация высшей школы несколько задержалась, и лишь в мае 1801 г. вопрос был решен окончательно в пользу Тарту. В мае 1801 г., вскоре после успешной защиты диссертации в Кенигсберге, Паррот покинул Ригу и переселился в Тарту. В Тарту развернулась наиболее продуктивная научная, организаторская и административная деятельность Паррота, Рига же послужила местом подготовки к этой ответственной миссии. Относительно непродолжительный период пребывания в Риге сыграл большую роль как в жизни самого Г.Ф.Паррота, так и в культурном развитии города Риги.

G. F. PARROTI TEGEVUS RIIA PERIOODIL.

J. S t r a d i n š.

Resümee.

G. F. Parrot elas Riias aastail 1796 - 1801 ja tema tegevus sel perioodil on tihedalt seotud äsjamoodustatud Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi üritustega. Parrot töötas välja sotsieteedi programmi, mis nägi ette mitmesuguste majanduslikku laadi teadmiste populariseerimist eesmärgiga moderniseerida põllumajandust ja eriti parandada talurahva elu-olustikulisi tingimusi, samuti kohalikku toorainet ja põllumajandussaadusi töötleva tööstuse arendamist. Olles sotsieteedi sekretäriks ja publikatsioonide toimetajaks, avaldas Parrot neis ligi 60 artiklit, neist 18 originaaluurimust. Teaduslikes ajakirjades Saksamaal ilmus ka kümmekond Parroti tööd sellest perioodist.

Osa artikleid oli utilitaarset laadi, sisaldades kasulikke leiutisi või uuendusettepanekuid igapäevase elu aladelt. Teaduslikud artiklid haarasid mitmekesiseid füüsika, keemia ja meteoroloogia probleeme. Nähtavasti esimesena Baltikumis tegeles Parrot õhu keemilise koostise määramisega enda konstrueeritud eudiomeetri abil ja esimesena Venemaal uuris koos G. D. Grindeliga galvanoelektrilisi nähtusi.

Intensiivse teadusliku töö tulemusena valmis Parrotil Riia perioodil 2 dissertatsiooni. Esimese neist kaitses ta Königsbergis 1801.a., teise esitas 1802.a. taasavatud Tartu Ülikoolile seoses tema asumisega füüsikaprofessori kohale.

Seda ulatuslikku dissertatsiooni, mis sisaldab Parroti metodoloogilisi ja filosoofilisi kontseptsioone ning haiguste tekke probleemi originaalset käsitlust, võib lugeda üheks põhjapanevamaks biofüüsika-alastest uurimustest, kuigi autori seisukohad mitmetes konkreetsetes küsimustes ei ole õiged.

Teaduse ajaloo seisukohalt on olulised osmoosile ja palaviku mõõtmisele pühendatud paragrahvid. Parrot oli esimene, kes uuris osmoosi süstemaatiliselt, korraldas katseid osmootse rõhu demonstreerimiseks ja kasutas osmoreguleerimise mõistet mitmesuguste füsioloogiliste ja patoloogiliste protsessside seletamiseks (§ 53 - 55). Need uurimused on õigustamatult unustusse jäetud või siis valesti dateeritud (W. Ostwald jt.). Parrot tegi esimesena ettepaneku kasutada inimkeha temperatuuri mõõtmiseks täpsema skaalaga varustatud spetsiaalse konstruktsiooniga termomeetrit (§ 73 - 75), mida võib pidada kaasaegse meditsiinilise termomeetri prototüübiks.

Parroti tegevus Riias oli ettevalmistavaks perioodiks tema tegevusele Tartus. Ühtlasi mõjutas see soodsalt Riia kultuurilist arengut.

G. F. PARROTS TÄTIGKEIT IN RIGA.

J. Stradiņš.

Zusammenfassung.

G. F. Parrot hielt sich in den Jahren 1796 - 1801 in Riga auf und seine Tätigkeit daselbst ist mit der neugegründeten livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Sozietät eng verbunden. Parrot arbeitete das Programm der Sozietät aus, welches die Verbreitung verschiedener ökonomischer Kenntnisse vorsah, die auf Modernisierung, auf Benutzung der heimischen Naturschätze, auf Verarbeitung von Agrarprodukten und besonders auf Verbesserung der Lebensbedingungen der Landbevölkerung gerichtet waren. Als Sekretär der Sozietät und Redakteur der Publikationen, veröffentlichte er das beinahe 60 Aufsätze, von denen 18 Originalarbeiten waren. Zahlreiche (etwa 10) seiner Arbeiten dieser Periode wurden in den deutschen wissenschaftlichen Zeitschriften publiziert.

Ein Teil seiner Arbeiten trägt utilitarischen Charakter, enthaltend nützliche Neuerungsvorschläge des alltäglichen Lebens, die wissenschaftlichen Arbeiten berühren physikalische, chemische und meteorologische Probleme. Es scheint, daß Parrot sich als erster im Baltikum mit der Bestimmung des chemischen Gehalts der Luft mit Hilfe eines selbstkonstruierten Eudiometers befasst, und als erster in Russland zusammen mit G. D. Grindel galvanoelektrische Erscheinungen untersucht hat.

Als Resultat intensiver wissenschaftlicher Arbeit entstanden zwei Dissertationen. Mit der ersten erlangte er im Jahre 1801 in Königsberg den Grad eines Dr. phil., die

zweite legte er im Jahre 1802 als Habilitationsschrift an der neueröffneten Universität zu Tartu im Zusammenhange mit seiner Berufung als Professor der Physik vor.

Seine umfangsreiche Dissertation, in der er seine methodologischen und philosophischen Anschauungen, und originelle Ansichten zur Entstehung von Krankheiten darlegt, kann man als eine grundlegende biophysikalische Arbeit betrachten, obwohl seine Ansichten in einigen konkreten Fragen nicht standhalten.

Vom Standpunkte der Geschichte der Wissenschaften sind die der Osmose und der Messungen der Körpertemperatur gewidmeten Paragraphen hervorzuheben. Parrot hat als erster die Osmose systematisch untersucht und Experimente zur Demonstration des osmotischen Druckes vorgeführt. Er benutzte die Konzeption der Osmoregulation zur Erklärung vieler physiologischer und pathologischer Prozesse (§§ 53 - 55). Diese Arbeiten sind unverdienterweise in Vergessenheit geraten oder ungenau datiert worden (W. Ostwald u.a.). Als erster machte Parrot den Vorschlag, zur Messung der Temperatur des Menschenkörpers ein spezielles und mit einer genaueren Skala versehenes Thermometer zu konstruieren (§ 73 - 75), das man als einen Vorgänger des gegenwärtigen medizinischen Thermometers betrachten kann.

Parrots Tätigkeit in Riga kann als Vorstufe seiner Tätigkeit in Tartu betrachtet werden. Gleichzeitig beeinflußte er vorteilhaft die Entfaltung des kulturellen Lebens in Riga.

G. F. PARROT FÜÜSIKUNA JA TARTU ÜLIKOOLI FÜÜSIKA KATEEDRI ESIMESE JUHATAJANA.

P. P r ü l l e r.

Tartu Ülikooli ja tema füüsika kateedri rajamisel 1802.a. osutas suuri teeneid Tartu Ülikooli rektor ja füüsikaprofessor Georg Friedrich Parrot (joon.1), kelle sünnist möödub käesoleva aasta suvel 200 aastat. Käesolev ülevaade on selle tähtpäeva meenutamiseks ja G. F. Parroti osa märgistamiseks Tartu Ülikooli füüsika kateedri ajaloos.

1. G. F. Parroti elukäik ja Tartu Ülikooli rajamine.

G. F. Parrot oli hiilgav organisaator ja mitmekülgsete huvidega füüsik. Pikemalt peatumata tema noorusaastatel, mida on käsitletud eespool[1], märgiksime vaid, et tema eriline huvi täppisteaduste vastu avaldus juba varakult. Stuttgardi ülikoolis õppides (1782 - 1786) alustas Parrot erilistes vihikutes küsimuste ülesmärkimist, mis kuulduna loengutel või tema enda arvamuse järgi on sobivad järelemõtlemiseks; iga selline küsimus, varustatud märkustega, arvutustega ja vaatluste andmetega, oli hiljem materjaliks eriartiklile. Selliseid vihikuid pealkirja all "Miscellanea ad artem physicam et mechanicam pertinentia" pidas ta kuni 1796.a. /12, lk.14-30/.

Aastail 1791 - 1795 avaldas Parrot 5 tööd füüsika, mehhaanika ja kasvatuse alalt ning juba Liivimaal elades ano-

---

[1] L. Eringson, P. Müürsepp. "G. F. Parrot ja Tartu Ülikool, lk. 9.

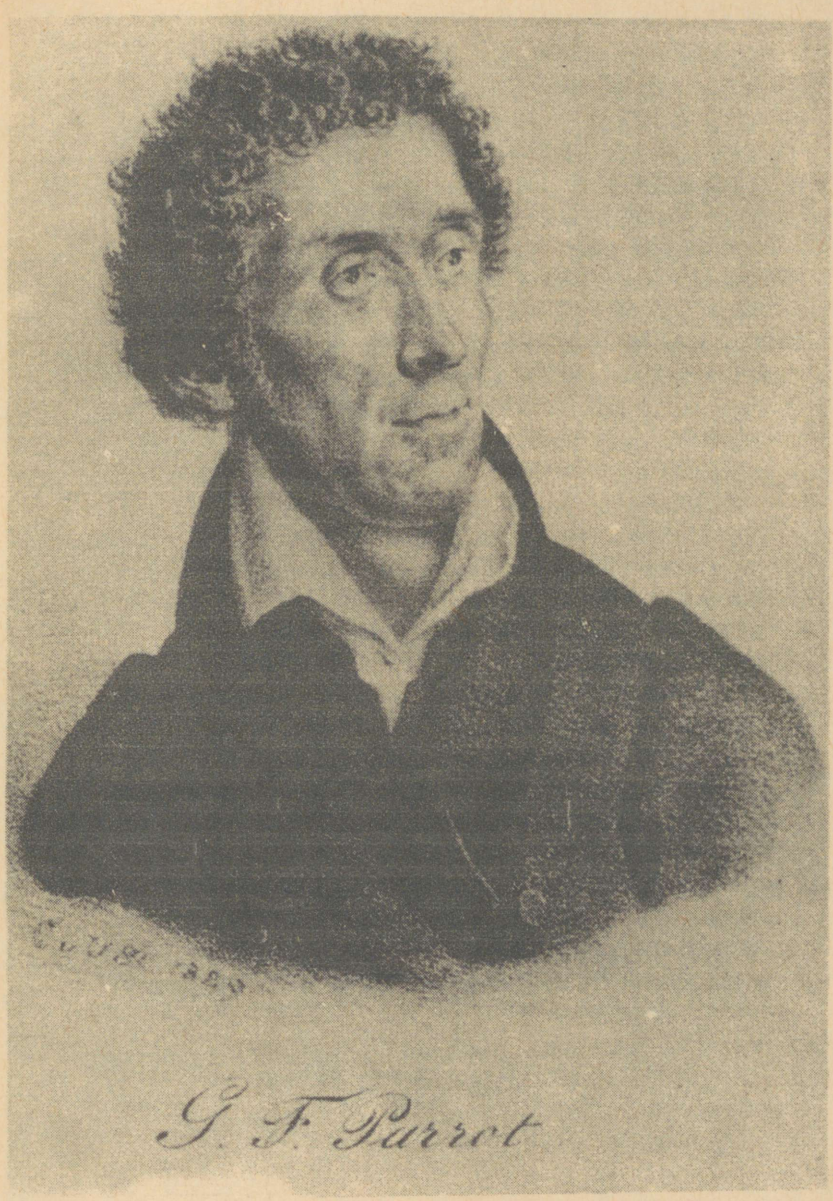

Joon. 1.

nüümse brošüüri "Ueber eine mögliche oeconomische Gesellschaft in und für Livland", mille järgi ta valiti 1796.a. ellukutsutud Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieti di alaliseks sekretäriks /11/. Selles ametis olles osutas Parrot suurt ettevõtlikkust ja energiat ning andis 1802.a välja sotsieteedi publikatsioonid.[1]

Samal ajal, 1795. kuni 1801.a., jätkas Parrot innuka teaduslikku uurimistööd ja avaldas 15 artiklit füüsika, m teoroloogia ja tehnika alalt teaduslikus ajakirjas "Voigt Magazin für das neueste aus der Physik und Naturgeschicht /18, 19, 57/ ja ühe artikli koos D. Grindeliga ajakirjas "Scherers Allg. Journal der Chemie" 1801, Bd. 7 /20/. Tug nedes nendele teaduslikele töödele andis Königsbergi Üli kool 12. IV 1801 G. F. Parrotile filosoofiadoktori kraadi /12, lk. 31 - 94; 59, lk. 121 - 123/.

Parroti tegevus kuni aastani 1801 ja tema teadusliku tööd olid vaid sissejuhatuseks tema tegevuse kõrgperioodi Tartus. Pärast Riiast lahkumist avaldas ta veel üle 100 t dusliku ja praktilise sisuga töö, kokku umbes 6000 trüki-lehekülge /1, 56, 57, 59/.

G. F. Parroti elukäiku mõjutas otsustavalt ülikooli avamine Tartus 1802.a.

Tartu on olnud ülikoolilinnaks juba XVII sajandil.[2] 30. juunil 1632.a. rajati Tartus Rootsi kuninga Gustav Ad fi poolt allakirjutatud aktiga ülikool - Academia Gustavi mis oli sama tüüpi nagu tolleaegsed Lääne-Euroopa ülikool Asutamisüriku järgi olid sellel ülikoolil samad privileeg

---

[1] Publikatsioonide järgi on G. F. Parrot teinud 5 aasta k tel 59 uuendusettepanekut (neist 18 mehhaanika ja fü sika alalt) /12, lk. 84/.

[2] Kõrgem õppeasutus eksisteerib Tartus (sõdadest ja valit suste vahetusest tingitud vaheaegadega) alates XVI saj. lõpust (1583). Samast ajast saab alguse meie vanima kõr gema kooli asukoha traditsioon. - Toim.

ja sama konstitutsioon nagu Upsala ülikoolil ja õigus õpetada kõiki sel ajal teada olevaid teadusi ning anda akadeemilisi kraade. Ülikooli pidulikul avamisel 15. okt. 1632.a. peetud kõnes toonitas Liivimaa ja Ingerimaa kindralkuberner Johan Skytte, et ülikoolis võivad õppida ka talupoegade lapsed. Academia Gustaviana kõige eesrindlikumad professorid ja kasvandikud andsid väärika panuse nii Baltimaade kui ka rootsi ning soome rahva kultuuriajalukku /14, lk. 146 - 152, 300/ ja levitasid humanismi ideid. Academia Gustaviana esimeseks asukohaks oli 1632. - 1642.a. endise jesuiitide kolleegiumi hoone II korrus /14, lk. 139/. Jesuiitide kolleegium, mille koosseisu kuulusid gümnaasium, kolleegium (kõrgem kool) ja tõlkide kool, töötas Tartus 1583.a. kuni Poola aja lõpuni 1625.a. (välja arvatud 1600. - 1603.a.); tema tegevust on seni suhteliselt vähe uuritud, ent selle lähem uurimine peaks huvi pakkuma Tartu kõrgemate koolide ajaloo seisukohalt. Jesuiitide kolleegiumi hoone asus ülikooli peahoone lõunatiiva läheduses, praeguse Kingissepa tänava ja Toomemäe nõlvaku alal, nagu on näha Tartu linna rootsiaegsel plaanil (1650.a.), mida säilitatakse Rootsi sõjaarhiivis /15, lk. 297/. Kuna selles hoones töötas ka rootsiaegne ülikool, siis on ülikooli peahoone praegune asukoht akadeemilise traditsiooniga. Ülikool tegutses Tartus Academia Gustaviana nime all 1632. - 1656.a. ja Academia Gustavo-Carolina nime all 1690. - 1699.a. ning Pärnus 1699. - 1710.a., kus tema tegevus katkes Põhjasõja tõttu. Ent 12. VIII 1710.a. sõlmitud Pärnu linna kapitulatsiooniakti § 4 nägi ette ülikooli taasavamise Liivimaal, mida kinnitas ka tsaar Peeter I 12.X 1710.a. /67, lk. 69 jj./. Kogu XVIII sajandi vältel ei andnud Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade ja Tartu ning Pärnu linna rae taotlused ülikooli taasavamiseks Liivimaal reaalseid tulemusi, vaatamata Vene valitsuse pooldavatele seisukohtadele.

Meil on põhjust meenutada rootsiaegset ülikooli eriti seetõttu, et tema töötamine Tartus XVII sajandil oli kahtlemata üheks põhjuseks, miks 1802.a. Liivimaal taasavatud ülikooli asukohaks valiti just Tartu linn.

Esimese tõuke uue ülikooli asutamiseks Venemaal pärast Moskva ülikooli (asut. 1755.a.) andis Paul I 9. aprilli 1798 a. ukaas, mille kohaselt vene alamatel keelati õppimine välismaa ülikoolides ja nad kõik kutsuti tagasi Venemaale. 1798.a. peeti Miitavis (Jelgavas) Baltimaade rüütelkondade esindajate nõupidamine, kus tähtsamaks probleemiks oli uue ülikooli asukoha küsimus. Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad pooldasid asukohana Tartut, Kuramaa rüütelkond aga Miitavit, kus juba 1775.a. töötas kõrgem kool, nn. Gymnasium Petrinum (oma hooned, õppevahendid ja suur raamatukogu). Vene senat, uurinud põhjalikult seda küsimust, pooldas ülikooli asukohana Tartut, sest "ta asub pea kolme Balti kubermangu keskel; tema asukoht on kliima poolest kuiv, kuna Miitavit ümbritsevad sood; kasutab Vene raha ja assignatsioone, lisaks sellele ületab Miitavi ümbruse toiduainete odavuse poolest, järelikult annab vaesematele vanematele rohkem võimalusi paigutada oma lapsi asutatavasse ülikooli". Tuginedes senati otsusele kinnitas Paul I 4. mail 1799 Tartu Ülikooli statuudi, nn. Plaani, milles ülikooli tegevuse juhtimine pandi Liivi-, Eesti- ja Kuramaa aadli valitud kuraatorite kolleegiumile ehk kuratooriumile. Asutatava ülikooli valdusesse eraldati Toomemägi ja selle jalamil paiknev XIV saj. pärineva ja 17o4 a. varemetesse varisenud Maarja kiriku maa-ala ühes sellel asuvate ehitustega (ülikooli praeguse peahoone asukoht). Ülikooli tegevusse astumisel lubati talle vastav tulu Liivimaal olevate maa-alade majandamisest /16, 67/.

Tuginedes kinnitatud "Plaanile" alustas ülikooli kuraatorite kolleegium Tartus alates 12. VII 1800 energiliselt ettevalmistusi ülikooli töölerakendamiseks ja õppejõudude värbamiseks. Oktoobris 1800 alustati õppejõudude otsinguid. Kutsutute hulgas oli ka G. F. Parrot, kes võttis vastu puhta matemaatika ja rakendusmatemaatika professori koha ja alates 10. XII 1800 loeti Tartu Ülikooli teenistusse astunuks /1; 12, lk. 101/. Kuratooriumi tegevus Tartus katkes aga ootamatult, sest Kuramaa ja Pilteni rüütelkondade taotluse põhjal määrati Paul I 25. detsembri 1800.a. ukaasiga ülikooli asukohaks Tartu asemel Miitavi. Kuratooriumi komis

jon sõitis ka Miitavisse ja jätkas seal oma tegevust. Ülikooli Miitavisse rajamise kavatsused hajutas vaid Paul I surm aastal 1801 ja Aleksander I troonileastumine. 12. aprilli 1801.a. ukaasiga määras viimane ülikooli asukohaks uuesti Tartu. See samm oli kooskõlas endise "Plaaniga" (1799.a.) ja selle aluseks olnud senati otsusega. Uue ukaasiga 5. I 1802 kinnitati asutatavale ülikoolile "Plaanis" ettenähtud maa-alad, tulud ja lisaks sellele riigi summadest 25 000 rubla ülikooli hoonete ehitamiseks. Sellega oli lõplikult otsustatud ülikooli avamine Tartus /12, lk. 97 - 136; 13; 14; 16; 67, lk. 1 - 99/.

Parrot tuli Tartu maikuus 1801. Siin alustas ta 25.XI 1801 eraviisil loenguid populaarse mehhaanika alal, mis kestsid kuni ülikooli avamiseni aprillis 1802 /1; 12, lk. 86 - - 94/.

Ülikooli avamise ajal aprillis 1802 puudus ülikoolil oma maja. Kuni praeguse peahoone ehituse (1804 - 09) lõpetamiseni toimus õppetöö riiginõunik M. I. v. Bocki majas /3; 4; 6; 8; 67, lk. 102/, mille teine korrus koos suure saaliga oli antud viieks aastaks ülikoolile tasuta kasutamiseks. (Praegune Ülikooli t. 16 ja V. Kingissepa t. 12 asuv maja, mille teisel korrusel paiknevad ühiskonnateaduste kateedrite ruumid, esimesel - Ajaloo-Keeleteaduskonna dekanaat ja pedagoogika kateeder.[1]) Kuni ülikooli praeguse peahoone valmimiseni asus selle maja teise korruse suures saalis aastatel 1802 - 1809 ülikooli füüsika kabinet, mille rajas füüsikaprofessor G. F. Parrot /2, leht 9 - 14, 23 - 24/. Teiseks ülikooli hooneks oli veel nn. vana ülikool end. Suurturg 6 ja Rüütli t. 2 nurgal (praegu Nõukogude väljak maja nr.6, kus asub Stomatoloogia Polikliinik), milline maja osteti ja läks ülikooli valdusesse 28. IX 1803.a. /7; 67, lk. 167/. Alates 1804.a. kasutati selle maja üksikuid tube auditooriumidena, ametlikkudeks koosolekuruumideks, mõnede õppekabinettide paigutamiseks ja ülikooli teenistujate korteriteks.

---

[1] Andmed selle hoone ajaloo kohta leiduvad P. Prülleri artiklis "Tartu linn ülikooli tegevuse algaastail XIX saj. esimesel poolel" käesoleva kogumiku lk. 243 - Toim.

See maja ei ole kunagi olnud ülikooli peahoone ja seal puudus aktusesaal, milleks aastail 1807 - 1809 kasutati ülikooli raamatukogu alumist korrust /67, lk. 214./.[1]

Tartu[2] Ülikool avati 21. ja 22. aprillil 1802.aastal. Pidulik avakoosolek toimus ülikooli esimese asukoha, v. Bocki maja teise korruse suures saalis. Loengud algasid 1. V 1802. 1. semestril sisseastunud 31 üliõpilasest kuulus enamik Õigusteaduskonda (16), järgnesid Arstiteaduskond (6), Filosoofiateaduskond (2) ja Usuteaduskond (7). Suviseks vaheajaks oli juuli- ja talviseks jaanuarikuu. Ülejäänud 10 kuud jagunesid kaheks semestriks: 1. 1.II - 30.VI ja 2. 1.VIII - 31. XII /67, lk. 101 - 105/.

G. F. Parrotil on suuri teeneid Tartu Ülikooli rajamisel ja tema tegevuse kujundamisel. Kui Aleksander I 22. V 1802 külastas Tartut, siis paelus monarhi G. F. Parroti prantsuskeelne tervituskõne, mille ta pidas ülikooli endise hoone suures saalis. See kõne sai esimeseks lüliks Parroti ja Aleksander I kauaaegsetele tihedatele sidemetele.[3]

---

1 Ülikooli nõukogu koosolekul 25. X 1806.a. nõukogu liikme Gaspari tehtud ettepanekule viia ülikooli füüsika kabinet akadeemilisse majja (pärast peahoone valmimist nimetati seda maja nn. vanaks ülikooliks) vaidleb vastu G. F. Parrot: "Akadeemilises majas ei ole ruumi, kus võiks hoida füüsikaaparaate ja ruumid on väikesed üheaegselt aparaatide ja kuulajate mahutamiseks. Füüsika loengud koos demonstratsioonidega aparaatidel, mis ei ole transporditavad, tuleb pidada aparaatide asukohas ja selleks mõnda teist sobivat maja peale v. Bocki maja ei tea Tartus olevat."/2, lk. 11, 12./ Seega langeb ära arvamus, nagu võinuks aastail 1802 - 1809 füüsika kabineti ruumid asuda ka nn. vana ülikooli hoones.

2 Saksa k. Derpti, vene k. Jurjevi.

3 G. F. Parrot on Aleksander I-le ajavahemikus 1802-1825 adresseerinud kokku 190 kirja ülikooli ja eesti rahva elusse puutuvais küsimustes /12, lk. 361 - 364/. (Katkend eelmainitud kõnest on esitatud lk. 220 - Toim.)

Arvates 1802.a. 1. semestrist oli G. F. Parrot teoreetilise ja eksperimentaalse füüsika professoriks, milline koht kuulus Filosoofiateaduskonna loodusteaduste klassi. Ülikooli nõukogu koosolekul 28. VI 1802 valiti G. F. Parrot ülikooli prorektoriks esimese prorektori L. Ewersi asemele ja ta asus ametisse alates 2. semestri algusest, 1. VIII 1802 /67, lk. 111 - 114/. Enne ametisse astumist kaitses Parrot ülikooli nõukogu ees füüsika korralise professori kutse saamiseks inauguraal-dissertatsiooni teemal "Füüsika ja keemia mõjust arstiteadusele" /21/.

G. F. Parroti suureks teeneks Tartu Ülikoolile on "Derpti Keiserliku Ülikooli asutamisakti" hankimine, mis kirjutati alla Peterburis 12. XII (24. XII ukj.) 1802 Aleksander I poolt viimase 25. sünnipäeval ja anti üle G. F. Parrotile. Seda akti säilitatakse TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. Aktil oli erakordne tähtsus ülikooli tegevuse edasisel kujunemisel, sest ta kõrvaldas ülikooli valitsemisest senise rüütelkondade esindajatest koosneva kuratooriumi, kindlustas ülikoolile laialdase siseautonoomia, küllaldased ainelised vahendid (iga-aastane riiklik assignatsioon 120 000 rubla) ja lülitas ülikooli vene kõrgema hariduse süsteemi /67, lk. 118 - 121/.

Peterburist koos asutamisaktiga Tartu tagasi jõudnud Parrot valiti 22. XII 1802 ülikooli nõukogu poolt Tartu Ülikooli esimeseks rektoriks, arvates 22. XII 1802 kuni 1.VIII 1803.a. Hiljem on Parrot olnud rektoriks 1. VIII 1805 kuni 1. VIII 1806 ja 1. VIII 1812 kuni 1. VIII 1813 ning vahepeal korduvalt Filosoofiateaduskonna loodusteaduste ja tehnoloogia-ökonoomia klassi dekaaniks /67, lk. 132/. Seega,prorektoriks oleku aeg 1. VIII - 22. XII 1802 kaasa arvatud, on Parrot olnud ülikooli juhiks vaid 3 aastat. Ent tema mõju kõigis tähtsamates Tartu Ülikooli ellu puutuvates küsimustes ei lakanud kuni tema teenistusaja lõpuni Tartu Ülikoolis 1826.a. /12, lk. 97 - 254; 67, lk. 126/.

Vaatamata Parroti edukale tegevusele Tartu Ülikooli rajamisel ja juhtimisel oli tema põhiliseks tööks ülikoolis füüsika-alane teaduslik töö, ülikooli ja keskkooli füüsikaalase originaalse õppekirjanduse publitseerimine ja selle

järgi füüsika õpetamine ning füüsika kabineti materiaalse baasi rajamine, milles eriti ilmekalt avalduvad tema suured teoreetilised ja praktilised teadmised, kogemused ja raugematu energia /9; 16; 29 - 32; 34 - 42; 58/. G. F. Parroti silmapaistvateks õpilasteks Tartu aegadest on F. Parrot, W. Struve, E. Lenz ja A. Kupfer /66, lk.225/.

Augustikuus 1825 andis Parrot avalduse erruminekuks ja palus luba veel kasutada füüsika kabinetti teaduslikuks tööks. 26. IV 1826 määrati Parrot Peterburi Teaduste Akadeemia erakorraliseks akadeemikuks. Tööst Tartu Ülikoolis vabastati Parrot 1826.a. esimese semestri algusest, ent ta jätkas loengute pidamist kuni 1. semestri lõpuni 10. VI 1826.a. /58; 59/. Seoses Tartu Ülikooli 25 aasta juubeliga 12. XII 1827 andis Tartu Ülikooli meditsiinifakulteet G. F. Parrotile meditsiinidoktori kraadi honoris causa /68, lk. 27/.

G. F. Parroti tegevuse kohta Peterburi Teaduste Akadeemias kirjutab S. I. Vavilov /61, lk. 22 - 24; 64, lk. 305; 66, lk. 59/: "XIX saj. esimene veerand osutus küllalt raskeks akadeemilise füüsika, muuhulgas ka füüsika kabineti ajaloos. Olukord paranes märgatavalt, kui akadeemiasse tuli Parrot, Derpti ülikooli professor , päritolult elsaslane, Aleksander I isiklik sõber. Akadeemiasse tuli ta juba eakana. Tema teaduslike tööde diapasoon oli väga ulatuslik: mitmesugused tehnika-(muuhulgas valgustustehnika-) -alased küsimused, mõõteriistad, füüsikaline optika, elektromagnetism jm. ühes ekskurssidega füüsikalisesse geograafiasse ja mineraloogiasse... Parroti memuaarides esinevad sageli väga julged, kuigi ekslikud hüpoteesid. Samal ajal armastas ja hindas Parrot täpset katset ja akadeemia füüsika kabinet võlgneb temale palju. Võtnud Petrovilt üle füüsika kabineti, alustas ta suure energiaga selle ümberorganiseerimist. Tuginedes oma sidemeile õukonnas saavutas Parrot lõpuks (pärast Krafti ja Petrovi rohkem kui kakskümmend aastat kestnud asjatuid nõudmisi) 1828.a. kabineti üleviimise Kunstikambrist[1] akadeemia

[1] M. V. Lomonossovi aegadest pärinev nimetus hoonele, kus sooritatakse füüsika "kunste", s.o. katseid.

peahoonesse, milles see kabinet ja hiljem sellest välja kasvanud Füüsika laboratoorium ja Instituut asusid kuni Teaduste Akadeemia üleviimiseni Moskvasse 1934.a. Parrot sai suhteliselt suuri summasid kabineti sisustamiseks - 25 tuhat rubla. ...Sel ajal muutus kabinet sisuliselt füüsika laboratooriumiks kaasaja mõttes. Akadeemia toimetistes "Comptes Rendus" on viiekümnendatel aastatel (XIX saj. - P. P.) füüsika kabinet kantud akadeemia põhiliste teaduslike instituutide nimekirja. Ilmselt väga suurt osa faktilisel ümberorganiseerimisel etendas E. Lenz (1804 - 1865), kes oli algul Parroti assistent, hiljem adjunkt ja seejärel akadeemik."

E. Lenzi biograaf O. A. Ležneva /62/ märgib 1964.a. Tartus peetud Balti riikide teaduste ajaloo alase V konverentsi teesides /63; lk. 9, 10/ järgmist: "XVIII - XIX saj. algul Venemaal... füüsika ja geofüüsika areng, millele pühendasid oma elu G. F. Parrot ja tema õpilased, soodustas tootlike jõudude arengut. Isiklike uurimuste puhul on Parrotile iseloomulikud mittematematiseeritud teoreetilised ideed natuurfilosoofia varjundiga, ent samal ajal täpse kvantitatiivse eksperimendi osatähtsuse mõistmine. Siit tulenes esmaklassilise füüsikalaboratooriumi rajamine Derpti ülikoolis ja Peterburi Akadeemias. G. F. Parroti õpilased andsid suure arvu uusi füüsika katse meetodeid ja aparaate füüsikale, geofüüsikale, metroloogiale ning rikastasid sellega teadust paljude tähelepanuväärsete leiutistega."

G.F. Parroti elutööd tähistati väärikalt tema valimisega Peterburi Teaduste Akadeemia auliikmeks 1840.a. /71; lk.15/.

G. F. Parroti enda andmeil /1/ oli ta 1825.a. järgmiste, arvult 14 ühingu liikmeks: Leipzigi Ökonoomiline Ühing (auliige a. 1796), Jena Füüsika Ühing (kirjavahetajaliige a. 1799), Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet (auliige a. 1801), Teaduslik Botaanika Ühing Harlemis (liige a. 1804), Keiserlik Füüsikalis-Meditsiiniline Ühing Moskvas (liige a. 1804), Loodusuurijate Ühing Moskvas (liige a. 1805), Kuninglik Teaduste Akadeemia Münchenis (kirjavahetajaliige a. 1808), Keiserlik Teaduste Akadeemia Peterburis (kirjavahetajaliige a. 1811), Praktilis-literaarne Ühing

Riias (a. 1812), Mecklenburgi Põllumajanduslik Ühing (auliige a. 1814), Madalmaade Teaduslik Kirjanduse ja Kaunite Kunstide Kuninglik Instituut (liige a. 1816), Kuramaa Literaarne ja Kunstide Ühing (liige a. 1817), Keiserlik Farmaatsia Ühing Peterburis (auliige a. 1819) ja Isamaalise Kultuuri Ühing Sileesias (liige a. 1821).

G. F. Parroti biograaf Fr. Bienemann märgib, et Parroti õppemeetodite tuumaks on võimalikult suur õpilase individuaalsuse arvestamine ja taotlus sisendada armastust õpitava aine vastu /12, lk. 49/.

Vastandina aadli püüdeile rõhutas Parrot alatasa, et ülikool peab seisma kõigi seisuste teenistuses. Parrot astus keisri ees otsustavalt välja talupoegade kaitseks ja tema tegevus nii ülikooli organiseerimisel kui ka teistel aladel tekitas Balti aadlis terava pahameele /13/. Parroti eeliseks olid tema hariduse erakordne mitmekülgsus, kogemused ja teadmised paljudes teoreetilistes ning praktilistes küsimustes, suur energia. Ent ta kaitses liiga järsult ja kirglikult oma tõekspidamisi, mis tõi talle vaenlasi kolleegide seas /12, lk. 255; 67, lk. 127/. G. F. Parrotit võib ühiskondlik-poliitilisel alal õigusega lugeda väljapaistvaks tegelaseks Baltikumis XIX saj. algul /65, lk. 60/.

Aastal 1840 loobus Parrot emeriteeritud akadeemikuna Vene Teaduste Akadeemia teenistusest. Ta suri ühel reisil Helsingis 8. VII (20. VII ukj.) 1852 ning maeti Peterburi /13; 59/.

2. G. F. Parroti füüsikaalane õppetöö Tartu Ülikoolis. (1801 - 1826)

G. F. Parroti kui teoreetilise ja eksperimentaalfüüsika professori füüsikaalaste loengute temaatika Tartu Ülikoolis alates 1. V 1802 kuni 10. VI 1826 nähtub poolaasta loengute kavadest /58/. Iga kalendriaasta 2. semestril (1.VIII - 31.XII) loeti teoreetilise füüsika kursuse esimest osa ja järgneva kalendriaasta 1. semestril (1. II - 30. VI) teo-

reetilise füüsika kursuse teist osa, kumbagi 6 tundi nädalas. Sama kalendriaasta 2. semestril loeti oletatavasti II kursusele elektri ja magnetismi erikursust 2 tundi nädalas ja kas samal semestril või aasta hiljem Maa füüsika erikursust (meteoroloogia, geoloogia ja astronoomia) 4 - 5 tundi nädalas.

Loengute kavas 1803. ja 1804.a. leidub märge, et laupäeviti kella 10 - 12 peetakse füüsika auditooriumis füüsikaalane konversatsioon (vestlus) ja näidatakse kuulajaile füüsikaaparaatide kasutamist. Sama märge kordub ka hiljem konversatsioonide kohta. Üheski loengute kavas ega ka teistes tolleaegsetes trükiteostes ei leidu märget füüsika auditooriumi ja kabineti asukoha kohta 1802. - 1809.a., s.o. enne ülikooli peahoone ehituse lõpetamist. Loengute kavades ei leidu märkmeid ka füüsika praktikumide teostamise kohta.

Loengute kavades märgitakse, et ajavahemikus 1803–1805 on loengute aluseks Mayeri õpikud[1], 1806.a. - G. F. Parroti koostatud ja samal aastal trükis ilmunud saksakeelne ülevaade teoreetilise füüsika süsteemi kohta /31/ ja programm poolaasta loengute kohta Maa füüsikast /30/ ning alates 1810.a. - G. F. Parroti koostatud saksakeelsed teoreetilise füüsika õpikud. Kahe viimati mainitud õpiku tiitellehtede pealkirjad on tõlkes: Teoreetilise füüsika põhijooned, I köide, Tartu 1809, 509 lk. (joon.2), II köide, Tartu 1811. a., 622 lk. /34/, III köide - Maa füüsika ja geoloogia põhijooned, Riia ja Leipzig, 1815, 718 lk. /36/. Nimetatud õpikud on lehekülgede arvu järgi ulatuslikud ja nad on trükitud Tartus ülikooli raamatukaupmehe L. F. Gaugeri trükikojas. Õpikud sisaldavad Parroti füüsikaliste tõekspidamiste ja teooriate aluseid. Nüüdisaja seisukohalt käsitlevad need õpikud tavalise füüsika, aga mitte teoreetilise füüsika kursust. Lisaks sellele ilmus 1815.a. Miitavis trükist G.F.Parroti koostatud matemaatika ja loodusteaduse aluste õpik

---

1 Mayers Anfangsgründe der Naturlehre (Mayeri loodusteaduse põhialused) ja Mayers Lehrbuch über die physikalische Astronomie, Theorie der Erde und Meteorologie (Mayeri õpik füüsikalisest astronoomiast, Maa ja meteoroloogia teooria).

Grundriß

der

theoretiſchen Phyſic

zum Gebrauche für Vorleſungen

von

Georg Friedrich Parrot,

Profeſſor der Phyſic zu Dorpat, ruſſiſch-kaiſerlicher Collegienrath und Ritter, mehrerer Societäten der Wiſſenſchaften Mitglied.

Bibliotheca universitatis Dorpatensis

Erſter Theil

mit 5 Kupfertafeln.

Dorpat, 1809,

bey Ludwig Friedrich Gauger, Univerſitäts-Buchhändler.

Joon. 2.

kreiskoolidele, 384 lk. /37/, mis sisaldab füüsikakursuse ülikooli õpikutega analoogilise sisukorraga, ent käsitlusviisilt on lihtsam ja kohandatud kooli tasemega. See õpik võinuks olla tõlgitud ka eesti koolide jaoks, sest sisult ja käsitlusviisilt ületab ta kaugelt 1855.a., s.t. alles 40 aastat hiljem trükis ilmunud esimese eestikeelse füüsikaõpiku "Wisika, ehk õppetus lodud asjade issewisidest ja wäggedest" (koostanud Põlva kirikuõpetaja J. G. Schwartz).

"Teoreetilise füüsika põhijooned" I köide algab prantsuskeelse pöördumisega Aleksander I poole. Köite eessõnas märgitakse, et "füüsika olgu aluseks kõikidele eksperimentaalteadustele ja temast ammutagu oma postulaadid loodusteaduse kõik rakendusalad". Sissejuhatuses rõhutatakse, et "loodusteadus on teadus materiaalsest maailmast ja printsiipidest, milledele tuginevad maailmas esinevad nähtused. Seega on ta empiirilis-ratsionaalne. Nähtuste tundmisele jõuame kas loodusnähtuse vaatluse või nähtuse tehislikult esilekutsumise, s.o. katse teel. Kui sama nähtus samadel tingimustel ilma eranditeta kordub ikka uuesti, siis nimetame kausaalset seost nähtuse ja selle tekke tingimuste vahel loodusseaduseks".

Seega üle 150 aasta tagasi avaldatud G. F. Parroti seisukohad füüsikaalaste tõdede ammutamise viisi kohta ühtivad peamises nüüdisaegsete seisukohtadega.

G. F. Parrot on füüsikaeksperimendi suur austaja ja see avaldub eriti füüsika kabinettidele aparatuuri varumises ning konstrueerimises Tartus, hiljem Peterburis.

Sissejuhatuses rõhutab autor matemaatika rakendamise erakordset tähtsust füüsikas, ent oma töös on ta siiski loobunud kõrgema matemaatika kasutamisest, et mitte teha õpikut raskeks algajatele. Rohkesti leiab kasutamist geomeetria, eriti staatika lausete põhjendamisel.

"Teoreetilise füüsika õpiku" I köite sisukord oli järgmine.

<u>Esimene osa. Kehade üldomadused</u>. I. Kehade üldomadused, mis puutuvad kehade olemusse. II. Kehade üldomadused, mis avalduvad nähtustes. § 1. Kaugkülgetõmme: gravitatsioon. § 2. Ligikülgetõmme: a. Pindade külgetõmme: kohesioon ja ad-

hesioon. b. Afiinsus. Teine osa. Liikumisnähtused. A. Esime ne jagu. I. Tasakaalutingimused. II. Liikumise tingimused j seadused. B. Teine jagu. I. Vedelikkude tasakaalu tingimuse § 1. Tilgutatavate vedelikkude tasakaal. § 2. Elastsete ved likkude (s.o. gaaside - P. P.) tasakaal. II. Vedelikkude li kumise seadused. C. Kolmas jagu. Hääleõpetus. I. Hääle tek kimine. II. Hääle levimine. D. Neljas jagu. Hõõrdumine. I. Kõvade kehade hõõrdumine. II. Vedelikkude hõõrdumine.

Õpiku algul viitab autor üliõpilastele soovitatavale kirjandusele, milles on 27 nimetust, nende seas esikohal I. Newtoni "Philosophiae naturalis principia mathematica" ning autorid P. van Mushenbroek, Chr. Huygens, I. L. d'Alembert jt.; ent ei leidu L. Euleri, D. Bernoulli ja F. L. Lagrange'i nime.

Termini "pindade-külgetõmme" all mõisteti molekulaarjõududest tingitud nähtusi, mis põhjustavad kehade või nende osade koosviibimist (kohesioon ja adhesioon) ja termini "afiinsus" all - erinevate ainete võimet üksteisega keemiliselt ühineda.

Liikumisnähtuste käsitlemisel kasutatakse Newtoni mehhaanika põhiseadusi. I. köite ülesehitus vastab üldjoontes kaasaegsele, kuid esitusviis ja ainekäsitlus on ülikoolikursuse kohta elementaarne. Väga piiratud on tol ajal ka füüsikaalaste mõõtühikute käsitlemine, sest meetermõõdustiku algmed olid alles üsna hiljuti rajatud.

"Teoreetilise füüsika" II köite eessõnas viidatakse juba vajadusele põhjendada nähtamatu ja kaalutu soojusaine olemasolu ja suurtele raskustele, mis tekkisid autoril valgusnähtuste materiaalsete põhjuste ja olemuse esitamisel. Autor taotleb korrastada valguse ja värvide teooriat täies ulatuses, et "eraldada eeskujulikku, mida on andnud I. Newton, tema ekslikest vaadetest, ja selle asemel anda õiged põhilaused". Sealjuures kinnitab autor, et "tema kriitika on tingitud vaid tõe armastusest ja ta jääb alati Newtoni geeniuse austajaks". Selle köite eessõna järgi annab autor iseõppijaile kirjanduse loetelu, milles on 62 nimetust.

"Teoreetilise füüsika õpiku" II köite sisukord on järgmine.

Kolmas osa. Soojusnähtused. I. Termomeetria. II. Soojusülekanne. III. Temperatuuri tõusu ja languse piirid. IV. Soojusainest. Neljas osa. Valgusnähtused. Nägemine. I. Valguse levimine. II. Valgusnähtuste materiaalsetest põhjustest ja nende mõjumise viis. III. Valgusaine ja soojusaine. Viies osa. Lihtained ja nende kombinatsioonid. I. Kaalutavate lihtainete saamine laialt levinud kaalutavatest ainetest. II. Problemaatilistest lihtainetest. III. Täiendus üldisele afiinsusõpetusele. IV. Lihtainete lihtkombinatsioonide teooria. V. Lihtainete liitafiinsuse protsessid. Kuues osa. Elektrinähtused. I. Elektrinähtused hõõrdumise läbi. II. Galvaanielektrist. III. Üldine elektriteooria. Seitsmes osa. Magnetisminähtused. I. Üksikute magnetitega seotud nähtused. II. Maamagnetism. III. Teoreetilised vaated magnetismile.

Õpiku II köites leiduvate teooriate hindamisel arvestame füüsika taset XIX saj. algul /70/. Soojusõpetuse alal valitses soojusaine nn. flogistoni teooria, mis ajalooliselt seisukohalt oli siiski vajalikuks etapiks ja etendas positiivset osa, kuna ta ühendas rohkesti fakte ja võimaldas neid süstematiseerida /70, lk. 182/. Valguse korpuskulaarteooria XVIII saj., mida toetas Newton, näis olevat kõigutamatu. Ainult üksikud, nagu M. V. Lomonossov ja L. Euler, kõnelesid laineteooria kasuks. Ajavahemikus 1801 - 1820 rajati Th. Youngi, A. Fresneli ja D. Arago tööde kaudu valguse laineteooria. Elektriõpetuse alal XIX saj. algul teostati põhiliselt hõõrdumiselektri- ja galvaanielektrinähtuste uurimusi. A. Volta leiutas 1800.a. galvaanielementide patarei, nn. Volta samba. H. Ch. Oersted avaldas 1819.a. oma kuulsa katse kirjelduse elektri- ja magnetisminähtuste vahelisest seosest ning A. Ampère tõestas 1820.a. voolude vastastikuse mõju toime /70, lk. 234 - 249/.

G. F. Parrot peab oma 1811.a. ilmunud õpiku II köites rangelt kinni soojusaine teooriast, kaalutleb, kas see võiks olla vedelik või elastne aine, kas leidub ka nn. kül-

maainet, ning kummutab nende uurijate seisukohad, kes eitavad soojusainet ja seletavad seda keha "kõige peenemate osakeste vibratsioonidega". Üheks tema vastuväiteks vibratsiooniteooriale on see, et kehad soojuse toimel paisuvad, vibratsioonid aga tekitaksid keha vahelduvaid kokkutõmbeid ja paisumisi ning mitte jäävat paisumist. Siin jääb Parrot maha Lomonossovi poolt 60 aastat varem avaldatud seisukohtadest, kes soojuse olemuses näeb molekulide liikumist /70, lk. 210/. Õpikus esitatud geomeetrilise optika seadused, nagu pinnavalgustuse sõltuvus pinna kaugusest, kiirte langemise nurgast, peegeldumise ja murdumise seadused, läätsede ja peeglite teooriad vastavad nüüdisaegsetele. Valguse kiiruse käsitlemisel tuginetakse O. Rõmeri ja I. Bradley andmetele, mis annavad 40 000 saksa miili 1 sekundis, s.o. 301 200 km/s. Valguse olemuse selgitamisel analüüsib ja kritiseerib autor Huygensi esitatud ja Euleri modifitseeritud valguse laineteooriat hüpoteetilises keskkonnas, nn. eetris, samuti Newtoni valguse emissiooniteooriat ning püstitab enda teooria. Valgusnähtuste põhjuseks on eriline nähtamatu ja kaalutu valgusaine, mis valguse kokkupuutel kehadega põhjustab afiinsuse tõttu keemilisi reaktsioone. Eri värvusega kiirtel on erinevad valgusained, mis koos mõjudes annavad valge valguse. Soojusaine ja valgusaine on oma olemuselt erinevad. Parroti teooria valguse keemilise toime kohta võeti tema kaasaegsete poolt külmalt vastu /59/ ja see ei ole jätnud jälgi füüsika ajalukku /70/. Elektriõpetuse osas analüüsib autor Ch. Dufay kahe ja A.Nollet' ning B. Franklini ühe elektriaine hüpoteese ja püstitab enda hüpoteesi, mille järgi elektrinähtused seletuvad kahe kaalutu elektriaine, positiivse ja negatiivse elektri afiinsusega, s.o. reaktsioonivõimega omavahel ja teiste ainetega. Galvaanielektrinähtuste seletamisel kritiseerib autor Volta kontaktelektri teooriat ja püstitab nn. oksüdatsiooniteooria.[1]

---

[1] Vt. У. Пальм. "Об электрохимических исследованиях Г. Ф. Парротa", kogumikus, lk. 93. - Toim.

B. I. Spasski füüsikaajaloo I köites /70, lk. 264/ märgitakse,et "kohe pärast Volta samba avastamist väljendati arvamust, et selles toimuvad keemilised protsessid, mis on elektri voolamise põhjuseks ahelas. Tekkis galvaani elemendi keemiline teooria, millele rajas aluse Derpti Ülikooli füüsikaprofessor Parrot, hiljem Peterburi Teaduste Akadeemia liige".

"Teoreetilise füüsika kursuse" III köites, mille pealkirja tõlge on: Maa füüsika ja geoloogia põhijooned, kasutamiseks akadeemilistel loengutel, Riia ja Leipzig, 1815, 718 lk. /36/, leiavad käsitlust geoloogia ja meteoroloogia küsimused.

G. F. Parroti kolmeköitelise teoreetilise füüsika kursuse (kokku 1849 trükilehekülge) väljaandmine ajavahemikus 1809 - 1815 üliõpilaste õppevahendina on vaatamata töö kohta tehtud kriitilistele märkustele kõigiti eesrindlik samm.

G. F. Parrot reageeris kiiresti uuendustele füüsika alal. Näiteks juba 1825.a. oli ülikooli füüsika kabinetis lisaks rohkearvulistele aparaatidele elektrostaatika ja galvanismi alal aparatuur Oerstedi katse demonstreerimiseks, Ampère'i aparaat voolude polaarsuse näitamiseks ja katseseade, mis näitas magneti mõju elektrivoolule. 1825.a. 2. semestril luges Parrot esmakordselt elektromagnetismikursust Ampère'i järgi /58/.

Füüsikakursust Tartu Ülikoolis luges G. F. Parrot viimast korda 1826.a. I semestril (16. I - 10. VI), mille järel ta professor emeeritusena siirdus Peterburi Teaduste Akadeemia teenistusse. G. F. Parroti õppetööd füüsika alal Tartu Ülikoolis, eriti arvesse võttes tema koostatud õpikuid ja järgnevas käsitletavat füüsika kabineti komplekteerimist, võib lugeda hästi kordaläinuks.

3. G. F. Parrot Tartu Ülikooli füüsika kabineti rajajana.

Tartu Ülikooli õppetöö organiseerimisel moodustati 1803. a. rida õppekabinette, mis kuulusid eranditult Filosoofiateaduskonna kateedrite juurde /67, lk. 164/. Tänu Parrotile, kes juhatas füüsika kateedrit, oli kõige paremini organiseeritud füüsika kabinet, ent mitte ühteviisi kõigil füüsika aladel. Kõige täielikum oli tahkete kehade, vedelikkude ja gaaside mehhaanika ja valgusnähtuste uurimise aparatuur, kõige puudulikum aga aparatuur elektri- ja magnetisminähtuste alal /9/. Peale füüsika kabineti rajati veel: keemia kabinet ja loodusteaduste ajaloo kabinet 1803.a., tehnika ja sõjateaduse õppemudelite kabinet 1804.a. ning ajavahemikus 1809 - 1810 - astronoomia observatoorium (joon. 14) /69, lk. 36/. Ülikooli raamatukogu ehitati aastail 1804 - 1806 XIII saj. pärineva ja sõdade ning 1624.a. kahjutule läbi hävinud Toomkiriku varemetesse (joon. 10, 11) /67, lk.162/.

ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivis leiduvatest Tartu Ülikooli füüsika kabinetti puutuvatest arhiivimaterjalidest /2/ nähtub, et füüsika kabineti asukohaks on ajavahemikus 1802 - 1809 olnud M. I. v. Bocki maja /8/ ülemisel korrusel asuv ja ülikooli tegevuse esimesel aastal aktusesaalina kasutatud suur saal /2, leht 9 - 14/. Ülikooli nõukogu koosoleku 25. okt. 1806.a. protokollidest nähtub, et G. F. Parrot ja ülikooli ökonoomia, tehnoloogia ja tsiviilehituskunsti professor J. W. Krause taotlesid selle maja kogu ülemise korruse üürimist, lisaks juba füüsika kabinetina kasutatavale suurele saalile. Seejuures taheti ühte tuba Krause käsutusse arhitektuurimudelite paigutamiseks.[1] Selles küsimuses 16. okt. 1806.a. ülikooli nõukogule esitatud kir-

[1] M. I. v. Bocki majas kasutas osa ruume assessor Hehn /2, leht 11/.

jas märgib G. F. Parrot, et "kogu suur saal ja selle pingid on hiljuti saabunud aparaatidega sedavõrd kuhjatud, et ei saa üles panna ühtegi rohkem ruumi nõudvat katseseadet. Lisaks sellele oodatakse kevadel uusi aparaate Hollandist ja Saksamaalt, muu hulgas näiteks suurt elektriseerimise masinat (läbimõõt 64 tolli /= 163 cm - P. P/), suuri galvaanielementide patareisid ja suurt kaalu, mis nõuavad rohkesti ruumi"[1]. G. F. Parrotil oli füüsika kabineti sisustuse suhtes ulatuslik kirjavahetus Vürtembergi vürstiriigi õukonna mehhaaniku J. Tiedemanniga /5/.

Oletatavasti 1806.a. M. I. v. Bocki maja kogu ülemise korruse üürimine füüsika kabinetile siiski ei teostunud, sest 9. VI 1808 esitab G. F. Parrot ülikooli nõukogule uue ettepaneku: kuni peahoone ehitustööde lõpetamiseni üürida 2 tuba tema majas (Riia tän. 6/8 /10/, joon. 25) füüsika kabineti aparaatide paigutamiseks. Selle ettepaneku võttis nõukogu 20. VI 1808 vastu /2, leht 23, 24/. Antud küsimuses nõukogule esitatud kirjas märgib Parrot, et "ruumipuuduse tõttu on osa ülikooli füüsikaaparaate ülikooli mehhaaniku juures, suures aparaatide saalis on kõik kapid ja vahekäigud pinkide ja katselaua vahel täidetud aparaatidega. Seetõttu füüsikakatsete paremaks jälgimiseks kuhjuvad üliõpilased katselaua juurde, nihutavad aparaate ja takistavad katse teostamist. Uute aparaatide viimisel Parroti majja avaneks tal võimalus hõlpsamini uusi aparaate uurida, katsetada ja korrastada ilma ajakuluta käikudele ülikooli ja tagasi". Seega on Tartu Ülikooli füüsika kabineti aparaatide ajutiseks paigutamise kohaks olnud ka G. F. Parroti majad end. Riia t. 6/8.

Ülikooli peahoone ehitati ajavahemikus 1804 - 1809 J. W. Krause projektide järgi ja võeti kasutusele 31. VII

---

[1] ENSV RAKA arhiivis /2, lk. 1 - 7/ leidub rida arveid peamiselt Saksamaalt Riia tollivalitsuse kaudu Tartu Ülikooli füüsika kabinetile saabunud füüsikaaparaatide kohta.

1809 /67, lk. 213/. Sisemised korrastustööd ja õue planeerimine vältas veel kuni 1811.a. Ülikooli peahoone I korrusele, peauksest sisenemisel vasakule, paigutati 1809.a. füüsika kabinet ja paremale - keemia kabinet /16/. 1856. - 1859.a. ehitati ülikooli peahoonele mõlemad tiibhooned /67, lk. 496/, kuhu novembrikuu lõpul 1859.a.[1] viidi füüsika ja keemia kabinetid, kaunite kunstide muuseum ja ülikooli kantselei.

Ülikooli peahoone ruumide kasutamine alates 1809.a. nähtub ülikooli 25.aastapäevale (27.XII 1827.a.) pühendatud juubelikogumikust /16/. Peahoone keldrikorrus oli ette nähtud laoruumiks, arhiiviks ja füüsika- ning keemiainstrumentide hoiuruumiks /67, lk. 214/. Peahoone esimesel korrusel olid füüsika kabineti ruumid (joon. 3): auditoorium 100 kuulajale (joon. 3, ruum 5, praegu riidehoiuruum), aparaatide saal (ruum 6, praegu aud. 102)[2], optika tuba (ruum 7, praegu aud. 104), mille seinad olid üle löödud musta paberiga ja millist ruumi sai kasutada ka elektrialasteks katseteks, ning laboratooriumi ruum (ruum 8, praegu koridor).

Peahoone esimesel korrusel olid veel keemia kabineti ruumid (ruumid 9 - 11), korterid ülikooli teenritele (ruumid e ja f) ja kaks kartserit (ruumid 1). Teisel korrusel oli läbi kahe korruse aktusesaal, kaunite kunstide muuseum, mineraloogia kabinet ja 4 auditooriumi, üks igale teaduskonnale. Kolmandal korrusel oli ülikooli nõukogu koosolekusaal, ruumid ülikooli kohtule, koolikomisjonile, kantseleile, sõjaliste ning arhitektuurilis-tehnilistele mudelite kogule ja aktusesaali rõdu.

---

1 Ajakiri "Das Inland" № 48, 30. XI 1859.a.

2 Selles ruumis töötas aastail 1821 - 1823 prof. G. F. Parroti abilisena füüsika katseaparatuuri ülesseadmisel üliõpilane Emil Lenz, sünd. Tartus 1804.a. Õppis Tartu Ülikoolis ajavahemikus 1820 - 1823 loodusteadust, võttis aastail 1823 - 1826 füüsikuna osa O. E. v. Kotzebue korraldatud ümbermaailmareisist, milleks vajalikud aparaadid konstrueeris koos prof. G. F. Parrotiga. Alates 1835.a. Peterburi Teaduste Akadeemia liige, ühtlasi Peterburi Ülikooli professor ja hiljem rektor.

Ülikooli peahoone I korruse põhiplaan (1809–1959)

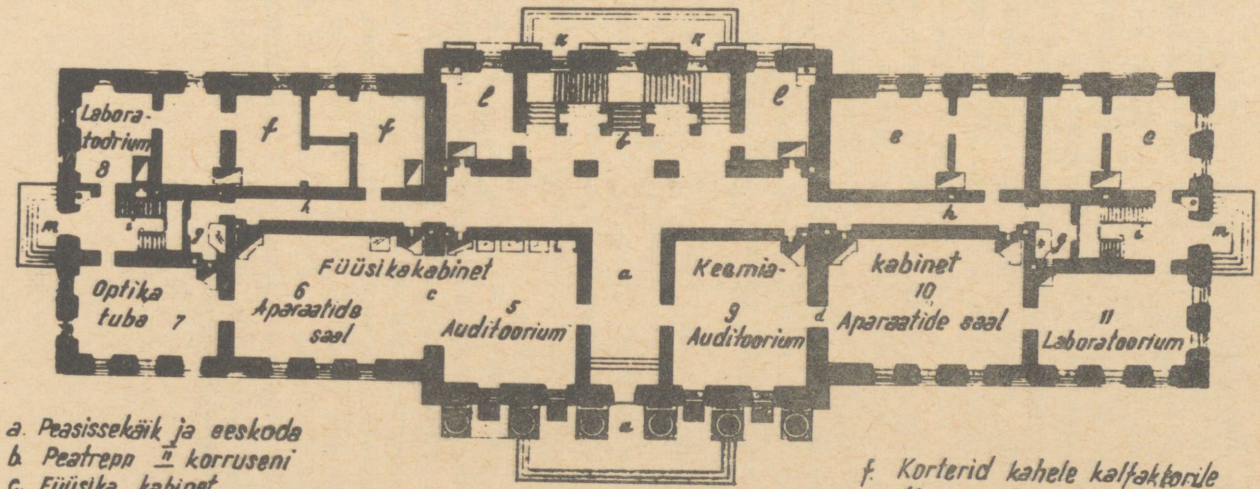

a. Peasissekäik ja eeskoda
b. Peatrepp II korruseni
c. Füüsika kabinet
5. Auditoorium (praegu ülikooli riidehoiuruum)
6. Aparaatide saal (praegu aud. 102 E.K. Lenzi mälestustahvliga).
7. Optika tuba (praegu aud. 104)
8. Laboratoorium (praegu koridor)
e. Keemiakabinet
9. Auditoorium (praegu aud. 140)
10. Aparaatide saal (praegu aud. 139)
11. Laboratoorium (praegu aud. 138)
s. Korterid kahele pedellile (ülikooliteenrile)
f. Korterid kahele kalfaktorile (teener-ahjukütjale)
g. Kaks väikest kööki
h. Koridor
i. Kaks kõrvaltreppi keldrist pööningule
ℓ. Kaks kartserit
m Kaks välisust

Joon. 3.

Ülikooli 25. aastapäeva juubelikogumikus /16/ pealkirja all "Füüsika kabinet" märgitakse: "Füüsika kabineti aparatuur osutus varsti pärast kabineti asutamist hästi kogukaks, õpetamisele ja teadusele kasuks ja ülikoolile iluks; sest Aleksander I hool rajas sellele põhja 18 000 rubla suuruse sularahas antud kapitaliga, mille eest kõik aparaadid tolle aja teaduse tasemele vastavalt osavate meistrite käest telliti. Iga-aastane 1500 rbl. suurune summa, mis alates 1820.a. suurendati 2500 rbl. peale, kulus osalt uute füüsikaaparaatide ja katsematerjalide ostuks, osalt kabineti teadusliku töö inspektori ja teenija palkadeks. Ülesseatud on see aparaatide kogu peahoone 1. korrusel. Kuna selle asutuse lähemaks ülesandeks on füüsika õpetamine, siis leiduvad kogus esijoones sellised aparaadid, milledega saab meeltega tajutavalt esitada kõiki tähtsamaid füüsikaseadusi ja anda terviklik pilt eksperimentaalfüüsika kursusest, nagu seda loetakse siinses ülikoolis."

Ülevaadet Tartu Ülikooli füüsika kabineti aparatuuri kohta aastail 1802 - 1826 võib saada Tartu Ülikooli selleaegsest aparaatide nimistust (joon. 4) /9/, mis tõenäoliselt on kirjutatud füüsikaprofessor G. F. Parroti enda käega, ja ülikooli 25. aastapäeva juubelikogumikus /16/ füüsikaaparaatide kohta tehtud märkustest.

Aparaatide nimistust on näha aparaatide arv seisuga 1809.a. (s.o. kabineti peahoonesse ületoomise aastal), juurdeostud aastail 1810 - 1826 ja seis 1826.a. Nimistus on märge, et (*)-ga tähistatud aparaadid on kataloogi koostaja (ilmselt G. F. Parrot) enda leiutatud või täiendatud.

Nimistu esimesel leheküljel (joon. 5) on antud füüsika alad, mille järgi aparaadid olid korraldatud, koos nimistu lehekülje numbriga (tähis p - page, pr. k. lehekülg).

Füüsika alad, mille järgi aparaadid olid korraldatud, ja aparaatide arvud olid järgmised.

Verzeichniß
der zu dem
Physicalischen Cabinet
der
Kaiserlichen Universität zu Dorpat
gehörigen
Apparate.

In diesem Schnurbuche befinden sich Fünf und Vierzig Blätter oder Neunzig Seiten.

Chr. Fr. Deutsch
d. Z. Rektor.

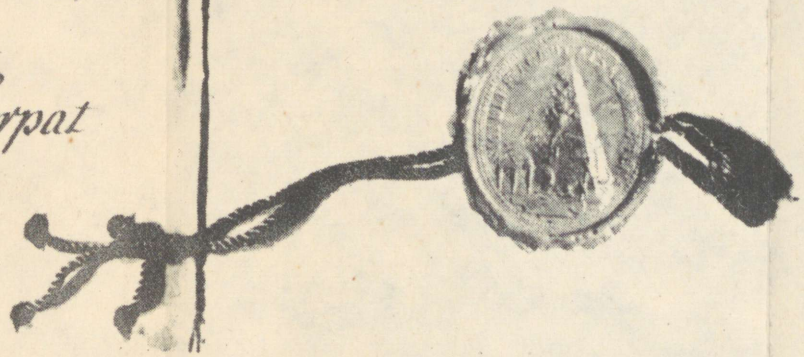

Joon. 4.

Füüsika alad	Aparaatide arv			
	1809	1810-26	1826	Tähisega Ж
I. Kehade üldised omadused	15	2	17	3
II. Kõva keha staatika ja mehhaanika	27	14	41	8
III. Vedelikkude staatika ja mehhaanika				
A. Tilgutatavad	31	9	40	9
B. Elastsed	46	11	57	7
IV. Soojusnähtused	28	17	45	9
V. Valgusnähtused	53	22	75	10
VI. Lihtained ja nende kombinatsioonid	51	25	76	14
VII. Elektrinähtused				
A. Hõõrdumiselekter ...	25	14	39	2
B. Keemiline elekter ..	13	20	33	4
VIII. Magnetisminähtused	5	4	9	-
IX. Maa füüsika	7	6	13	1
Kokku	301	144	445	67

Joonisel 5 toodud füüsika alade loetelule järgneb pealkiri "Parrot, Professor d. Physik" ja selle all saksakeelne tekst (tõlkes):

Selle nöörraamatu ülalmärgitud üheksas rubriigis nimetatud nelisada nelikümmend viis (445) eset, samuti lk-l 89 eraldi loetletud kolmkümmend kuus (36) eset, kokku nelisada kaheksakümmend üks numbrit, olen tänasel päeval professor emeerituselt, härra riiginõunik Parrotilt vastu võtnud, mida kinnitan käesolevaga.

J. Parrot, füüsikaprof.

Tartus, 30. sept. 1826.

Aparaatide loetelu lehti läbib nöör, mille ots raamatu taga on kinnitatud kirjalakist ülikoolipitseriga (joon.4).[1]

[1] Pitseril on tekst: "Sigillum Acad. Caesar Dorpatensis" ja gloobuse, lõvi ning püramiidi kujutis Vene riigivapiga ja tähisega AI.

Fächer unter welchen diese Apparate geordnet sind.

I: Allgemeine Eigenschaften der Körper . . . p. 3.
II: Static und Mechanic der festen Körper . . . p. 11.
III: Static und Mechanic der Flüßigkeiten . . . .
A. der tropfbaren . . . p. 19.
B. der elastischen . . . p. 27.
IV: Wärme-Phänomene . . . p. 37.
V: Licht-Phänomene . . . p. 49.
VI: Einfache Stoffe und ihre Combination . . . p. 61
VII: Electrische Phänomene . . .
A. Reibungs-Electricität . . . p. 67
B. Chemische Electricität . . . p. 73
VIII: Magnetische Phänomene . . . p. 79
IX: Physic der Erde . . . p. 85

Parrot
Professor d. Physik

Die, in diesem Schnurbuche unter vorstehenden neun Rubriken verzeichneten vierhundert fünf und vierzig (445) Gegenstände, sowie die pag. 89 noch besonders aufgeführten (36) sechs und dreißig Gegenstände, im Ganzen vierhundert ein und achtzig Nummern am heutigen Tage von dem Professor emeritus, Herrn Staatsrath Parrot empfangen zu haben, bescheinigen hiemit

Dorpat d. 30 Septbr. 1826.

J. Parrot Prof. d. Physik.

Joon. 5.

Eeltoodud tekst on sisult füüsika kabineti aparaatide üleandeakt G. F. Parrot-isalt tema järglasele füüsikaprofessor J. Parrot-pojale.[1]

Loetelust nähtub, et 1809.a. oli füüsika kabinetis 301 aparaati; ajavahemikus 1810 - 1826 tuli juurde 144 aparaati, seega 1826.aastaks oli kokku 445 aparaati, nendest 67 olid G. F. Parroti leiutatud või täiustatud. Füüsikaaparaatide nimekirja lõpus on erinimekirjad ülikooli mehhaaniku kasutada antud tööriistade (36 nimetust), mahakirjutatud aparaatide (28 nimetust) ja ülikooli kuraatori korraldusel 27. II 1828.a. Soome Aleksandri Ülikoolile pärast Abo (praegu Turu) linna põlemist üleantud aparaatide (30 nimetust - kalorimeetrid, termomeetrid, luup jne.) kohta.

Ülikooli 25. aasta juubelikogumikus /4/ leidub füüsika kabinetti kirjeldava peatüki lõpul märge, et 2/3 aparaatide arvust on valmistanud aparaatide kogu direktori[2] kaasabil väljaõpetatud, kolm üksteisele järgnenud meistrit ja et väljatöötluselt ei jää aparaadid maha parimatest välismaa sama liiki mudelitest. Ainult optikasse puutuv aparatuur on tellitud välismaalt.

Näitena iseloomustame nimistute /9; 16/ põhjal tähtsamaid tolleaegse füüsika kabineti aparaate, vastavalt varem nimetatud 9 ala järgi.

---

[1] Johann Jakob Wilhelm Friedrich Parrot (1791 - 1841) (joon. 6) promoveerus Tartus 1814.a. meditsiini ja kirurgia doktoriks, oli 1821. - 1826.a. Tartu Ülikooli füsioloogia ja patoloogia professor ja alates 21. IX 1826 kuni 3. I 1841 isa järglasena Tartu Ülikooli füüsikaprofessor ja füüsika kabineti juhataja. Oli 1. I 1831 - 1. I 1834 Tartu Ülikooli rektor. Tema allkirja kannab Fr. R. Kreutzwaldi diplom seoses ülikooli lõpetamisega 9. IX 1833.a. Alates 1816.a. oli Peterburi Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliige. Konstrueeris kantava elavhõbebaromeetri, mida kasutas Kaukaasias, kus ta vallutas Ararati mäetipu. Tema ergutamisel tuli 1830.a. Tartu Ülikooli õppima Armeenia kirjanik H. Abovjan /59, 60, lk. 48/. Ta suri 3. I 1841 ja on maetud Tartusse (praegusele Raadi kalmistule Fr.R. Faehlmanni kalmu läheduses).

[2] G. F. Parrot.

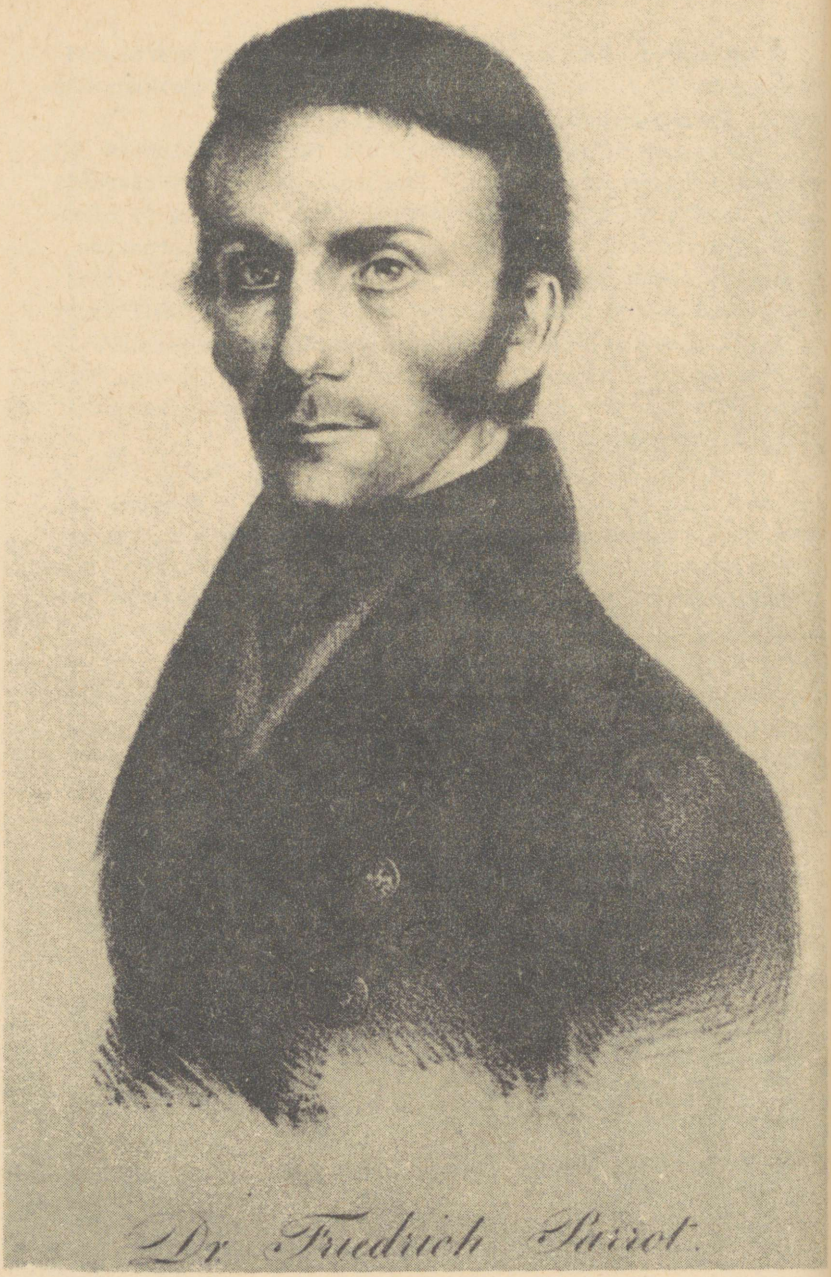

Joon. 6.

I. Kehade üldised omadused (17 apar.). Aparaadid kehade poorsuse, adhesiooni, elastsuse ja afiinsuse ning vedelike voolavuse näitamiseks. Aparaatide seas on: 1) Parroti leiutatud afiinsuseaparaat, mille abil saab vedelikke horisontaalses kihistuses ja terava piirtasandiga teineteisele valada, et jälgida keemilise protsessi kulgu, kui mehhaanilist segunemist ei toimu, ja otsustada afiinsuse üle; 2) 4 aparaati gravitatsiooniõpetuse kohta, nende seas väga täpne ballistiline masin, et teha nähtavaks horisontaalselt või nurgi visatud keha paraboolset teed.

II. Kõva keha staatika ja mehhaanika (41 apar.). Seadised jõudude rööpküliku lause, kangi, kaldpinna, kiilu või hõõrdumise toime jne. näitamiseks. Kõik aparaadid osutavad väga head kooskõla praktika ja teooria vahel, mis saavutatakse jõudude ülekandel kasutatavate laagrite hoolsa töötlemise kaudu. Väga kasulik on ratastiku mudel hooratta teooria selgitamiseks.

III. Vedelikkude staatika ja mehhaanika. a) Tilgutatavad vedelikud (40 apar.): 1) suurepärane ja täpne areomeeter, mis võimaldab vedeliku erikaalu määrata kuni 1/50000 täpsuseni, milline raja oleks ületatavgi, kui ei mõjuks vaatlejast põhjustatud soojus; 2) hüdrauliline masin, mis vedeliku jääva rõhu puhul võimaldab iga nurgi juhitud veejoa paraboolset teed näidata, koos tahvliga, millel on geomeetriliselt kujutatud paraboolid erinevate tõusunurkade puhul; 3) Barkeri leiutatud aparaat vedeliku täiesti ühtlase väljavoolu saamiseks, mida kasutati nii demonstratsiooniks kui ka teistes aparaatides; 4) prof. Parroti leiutatud hüdrauliline toru on aparaatide tähtsaim koostisosa. b) Elastsed vedelikud (gaasid - P. P.) - 57 apar. Suur õhupump, manomeetrid, aparaadid õhu sisehõõrde näitamiseks.

IV. Soojusnähtused (45 apar.): 1) aparaat õhu paisumisel või kokkusurumisel tekkivate temperatuurimuutuste näitamiseks; 2) baromeetriline aparaat tavalise keemistemperatuuri puhul aurude elastsuse (rõhu) mõõtmiseks; 3) kookonniidiga hügromeeter, mis on silmapaistev oma tundlikkuse ja

käigu ühtluse poolest.

V. Valgusnähtused (75 apar.): a) aparaadid katoptrika (peegeldusõpetus) jaoks, nende seas Gravesande'i heliostaat; b) aparaadid dioptrika (murdumisõpetus) jaoks, nende seas õpetlik aparaat, mis võimaldab horisontaalrefraktsiooni kujutada väga erinevates vedelikkudes, igal erikujul, nagu see huvitav nähtus esineb looduses; c) optilised aparaadid, teleskoobid, mikroskoobid, nende seas ka Adamsi tehissilm eeskujulikus väljatöötluses; d) valguse dispersiooni aparaadid, nende seas 3 liikuvast prismast koosnev aparaat akromatismi tundmaõppimiseks; e) valguse polarisatsiooni aparaadid, mille olemasolu Tartus märgib ka füüsik J. B. Biot; f) aparaadid õhukese keha värvuste õpetuse ja Fraunhoferi difraktsiooni kohta ning teleskoop lisaaparaadiga Fraunhoferi enda töökojast.[1]

VI. Lihtained ja nende kombinatsioonid (76 apar.): mitmesugused afiinsuse aparaadid vedelikele ja gaasidele.

VII. Elektrinähtused. A. Hõõrdumiselekter (39 apar.): elektriseerimise masinad, kvadrantelektromeeter, väikesed taskuelektromeetrid, Cuthbersoni kaksikkondensaator prof. Parroti täiendustega, mistõttu see aparaat mõõdab väiksemaid elektripingeid kui kõik teised seda laadi aparaadid, Coulomb'i keerdkaal kookonniitidel. B. Keemiline elekter: Volta sambad, Zamboni tsink-kuldpaberiga sammas 32 000 plaatide paariga.

VIII. Magnetisminähtused (9 apar.): aparaat Oerstedi katseks, Ampère'i aparaat elektrivoolu polaarsuse näitamiseks, aparaat, mis näitab magneti mõju voolule.

IX. Maa füüsika (13 apar.): üks baroskoop, 2 J. F. Parroti konstrueeritud reisibaromeetrit, Vesuuvi vulkaanilised mineraalid.

Tartu Ülikooli füüsika kabinetis seisuga 1826.a. leiduvate parimate aparaatide loetelu ja ka nimistu /9/ üksikasjaline vaatlus näitab, et arvestades füüsikateaduse taset XIX saj. algul /70/, vastas kabineti aparatuur tänu selle

[1] Kabinetis leidus ka fosfori sublimatsiooni teel saadud fosforikristalle.

hooldaja G. F. Parroti energilisele teotsemisele kõigiti tolle aja ülikooli füüsikaõpetuse nõudeile.

Tartu Ülikooli füüsika kabineti aparatuuri kirjeldamisel ei saa mööduda G. F. Parroti osast ühe silmapaistvama füüsiku Emil Lenzi õpetamisel ja eriti tema ümbermaailmareisil teaduslikuks tööks vajaliku aparatuuri hankimisel.

O. A. Ležneva kirjutab /62, lk. 8/: "Parrot, omistades suurt tähelepanu oma õpilaste ettevalmistamisele ja omades suuremaid majanduslikke vahendeid kui teiste vene ülikoolide füüsikud, rajas suurepärase füüsika kabineti. Töötades selles kabinetis omandas Lenz oskuse käsitseda füüsikaaparaate, hinnata nende abil saavutatavat täpsust ja otsida vigade põhjusi."

Kui Vene admiraliteet 1823.a. pöördus G. F. Parroti poole palvega valida ümbermaailmareisiks purjekal "Predprijatie" noori inimesi, kes võiksid teostada füüsikalisi, astronoomilisi jt. vaatlusi, siis esitas G. F. Parrot füüsikuna E. Lenzi. Parrot võttis aktiivselt osa ekspeditsiooniks vajaliku 19 teadusliku aparaadi valmistamisest, mis kavandati ja ehitati Tartu Ülikooli töökojas suurima hoolikuse ja ülilühikese ajaga - 2 kuu jooksul: 10.V - 10.VII 1823.a.

Mitmed tähtsamad aparaadid konstrueeriti Tartus esmakordselt /17; 62, lk. 13 - 19; 64, lk. 62 - 68/. Aparaatide seas olid Parroti ja Lenzi konstrueeritud batomeeter veeproovide võtmiseks ja temperatuuri mõõtmiseks ookeani mitmesugustes sügavustes ja eriline meresügavuste mõõtja (joon.7), pendel, mis valmistati astronoom prof. V.J. Struve kaasabil, eriline elektromeeter atmosfäärielektri mõõtmiseks jne.

Kõik aparaadid vastasid täielikult kõigile teaduslikuks tööks vajalikele nõuetele. Batomeetrile anti silindri kuju kõrgusega 43 ja läbimõõduga 35 cm ning tema väliskest koosnes 17 vahelduvast lehtterase ja kalevi kihist, mis oli vajalik soojuskadude vältimiseks. Eriline klappidesüsteem sulges anuma kindlal sügavusel ja tõkestas veevoolu sisse ning välja. Paksude klaasseintega termomeeter säilitas kindlast sügavusest võetud vee temperatuurinäidu. Batomeetrile andsid tolle aja ja isegi nüüdisaja eriteadlased kõrge hinnangu.

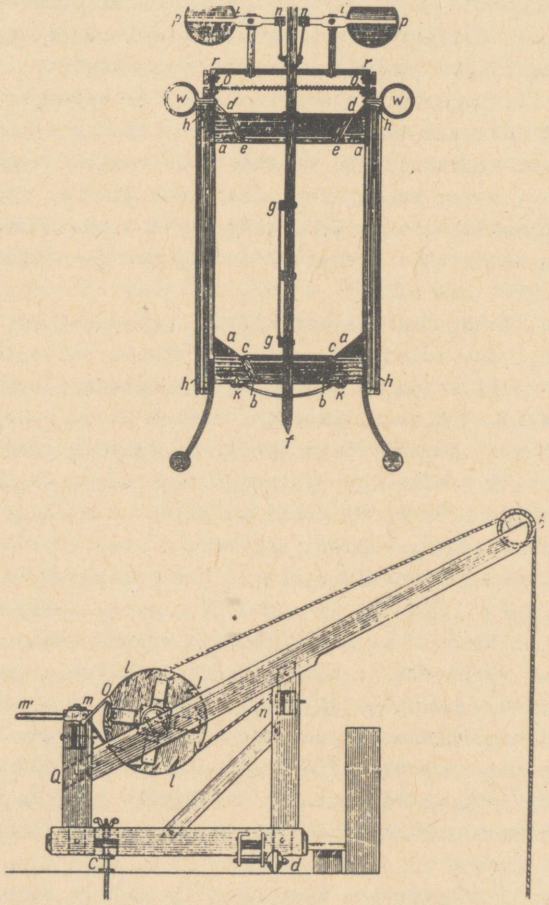

Joon. 7.

Peterburi Teaduste Akadeemia memuaarides 1831.a. /17/ avaldab E. Lenz G. F. Parrotile tänu teadusele osutatud teenete eest, selle eest, et ta rakendas oma rikkalikke füüsikaalaseid kogemusi, mille veenvaks tõendiks on Tartu Ülikooli füüsika kabineti sisustus. E. Lenzi kui G. F. Parroti kaasaegse hinnang füüsika kabineti sisustuse kohta on eriti väärtuslik ja objektiivne ning kinnitab, et eelnevas ainult füüsika kabineti aparaatide nimistu põhjal kujundatud vaatepilt Tartu Ülikooli füüsika kabineti sisustuse kohta 150 aastat tagasi peaks olema tõepärane.

Lõpuks märgime, et G. F. Parroti nimi on seotud Tartu Tähetorni pööratava kupliga, mida kirjeldab kauaaegne Tartu Tähetorni juhataja prof. T. Rootsmäe /69/. 9. XI 1824.a. saabus Tartu uus, Fraunhoferi konstrueeritud 24 cm diameetriga refraktor. Selle otstarbekaks kasutamiseks vaatlustel osutus vajalikuks 1810.a. Tartu Tähetornile ehitatud kupli ümberehitamine pööratavaks kupliks (joon. 14). Astronoomiaprofessor W. J. Struve sõnade järgi võeti ümberehitamine ette eeskätt selleks, et jälgida "kuulsat Encke komeeti, mis augustis 1825.a. oli Euroopas esmakordselt nähtav". Uue torni ehitust ei saadud Struve soovi kohaselt lõpetada 25. augustiks, küll aga alustati uue kupli all vaatlusi 27. XI 1825.a. Torni kuppel ehitati G. F. Parroti plaanide järgi ja läks maksma 17 504 rubla, mis oli tolleaegse kursi järgi soliidne summa.

Ehitustöö, mida juhendas Parrot koostöös Struvega, kulges suurte raskustega, kuna Tartus ei olnud rauavalamise töökoda. Nii torn kui ka tema mehhanism olid ehitatud otstarbekalt. Torni pööratav osa - kuppel, kaaluga enam kui 20 000 naela - on käivitatav jõuga, mis võrdub vaid 7 naelaga.

Tartu iidsel Toomemäel, mille kujundamist pargiks alustati G. F. Parroti algatusel 1803.a., meenutavad teda peale pargi veel kaks mälestusmärki. Esiteks aastail 1836 - 1838 Tartu Ülikooli arhitekti, galvanoplastika leiutaja M.H.Jacobi projektide järgi ehitatud sild üle A. Lätte tänava, mil-

lele 1913.a. paigutati G. F. Parroti pronksreljeef pealkirjaga Primo rectori Universitatis Dorpatensis, ja romantiline, Toomele nagu loodust nautima kutsuv tekst Otium reficit vires (joon. 17). Teiseks - Tartule nii iseloomulik vana ja kuulsa Tähetorni vaatetorn oma pööratava kupliga, mis paistab kaugele üle linna (joon. 14).

4. G. F. Parroti trükiste bibliograafiast.

G. F. Parrot on trükis avaldanud kokku 125 tööd, peamiselt füüsika, loodusteaduste ja tehnilis-põllumajanduslike leiutiste alalt. G. F. Parroti trükiste nimistu kuni 1825.a. on lisandatud tema kirjale (24. VIII 1825.a.) ülikooli nõukogule, milles ta teeb kokkuvõtte oma õppe- ja teadusliku töö kohta ning palub end tunnistada professor emeerituseks /1/.

G. F. Parroti trükiste parim bibliograafia kuni 1831.a. on J. Recke ja K. Napiersky leksikonis /57/, mida tuleb täiendada pärast 1831.a. ilmunud töödega kas G. Levitski /59/ või J. Poggendorfi /56/ bibliograafiliste teoste järgi. Käesolevale ülevaatele lisandatud bibliograafias leiduvad trükised, mis on Tartus kas TRÜ Teaduslikus Raamatukogus[1] või eksperimentaalfüüsika kateedri raamatukogus (Annalen der Physik).

G. F. Parroti trükised jagunevad (sulgudes on tööde arv):

A. Trükkimise aja järgi. Riia-eelne periood 1791-1795 (6), Riia periood 1796 - 1801 (15), Tartu periood ning vähe hiljem 1802 - 1830 (85) ja Peterburi periood 1831 - 1852 (19). Seega suures ülekaalus on trükised Tartu perioodist.

B. Sisu järgi. Füüsika alalt (kokku 63): Mehhaanika ja soojusõpetus (37), elekter (11), optika ja teoreetiline füüsika (10) ning füüsikaalased leiutised (5); trükised bioloo-

[1] TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on mitmed G.F. Parroti teaduslikud tööd, mis pärinevad tolleaegse raamatukogu juhataja filoloogiaprofessor K. Morgensterni raamatukogust autori pühendusega temale.

gia, geograafia ja meditsiini alalt (13); õpikud, kõned ja tööd ökonoomia alalt (14), tehnika-põllumajandusala leiutised (25) ja muud (10). Trükilehekülgede arv on 37 suurema töö puhul kokku 5450. Kui hinnata veel ligikaudu 88 väiksema töö (mõnede tööde kohta puuduvad andmed) trükilehekülgi, siis võib nende koguarv ulatuda vähemalt 6000-ni. Kuni 1800.a. ilmunud tööd on trükitud Saksamaal, Tartu perioodi tööd - Tartus[1] ja Miitavis ning Peterburi perioodi tööd - Peterburis Vene Teaduste Akadeemia memuaarides või bülletäänides. Parroti füüsikaalaste trükiste arv on küll pool trükiste üldarvust, ent füüsikaalaste tööde maht on suurem, võrreldes teiste alade tööde mahuga.

Pärast Königsbergi ülikooli poolt 1801.a. antud doktoriväitekirjale aluseks olnud teaduslike tööde trükis avaldamist /18; 19; 57/ oli G. F. Parroti tähtsamaks tööks Tartus 1802.a. trükis ilmunud inauguraal-dissertatsioon /21/. Selle töö esimene osa sisaldab väga kokkuvõtlikult G. F. Parroti füüsikaalaste kujutelmade sisu. Töö algus on materialistlik - nähteks nimetatakse muutust mateeria olekus. Loodusseadus on seos nähte ja selle tekke tingimuste vahel. On kolm üldist loodusseadust: gravitatsiooniseadus, pindade külgetõmbe seadus[2] ja afiinsuse[3] seadus. On olemas kaalutavad ja kaalutud ained, mis alluvad samadele loodusseadustele, peale gravitatsiooni kaalutute ainete puhul. Välja arvatud magnetism, mida ei ole veel piisavalt uuritud, tunneme kahte kaalutut ainet: soojusaine ja valgusaine. Töö meditsiinilises osas hinnatakse kõrgelt välisõhu toimet, eriti selle hapnikusisalduse tõttu, inimese hingamisele ja ainetevahetusele naha kaudu. Selles dissertatsioonis lk. 22 esineb lause, mis nagu viitaks õhuelektri tähtsusele eluprotsessi-

---

[1] Kirjastajaks on F. Gauger, ülikooli raamatukaupmees.

[2] Pindade külgetõmme on tingitud molekulaarjõududest.

[3] Afiinsus on tingitud ainete keemilisest reaktsioonivõimest.

des: "Meie saame atmosfääri õhust... kopsude ja naha kaudu ... võimsaima ergutusvahendi, mida tunneb loodus, latentse kaalutu aine, s.o. elektri, mille tasakaal organismis muutub." Võimalik, et siin on XVIII saj. prantsuse teadlaste mõju, kes sama laadi arvamusi esitasid Prantsuse Teaduste Akadeemiale, näiteks arst L. Lemonnier 1756.a., füüsik Nollet 1748.a. ja Montpellier' professor Bértholon 1780.a. Kaasajal on õhu tehislik ionisatsioon ja elektroaerosoolravi leidnud ulatuslikku rakendust meditsiinis.

G. F. Parrot avaldas aastail 1802 - 1805 ajakirjas "Annalen der Physik" artikleid, mis käsitlesid meteoroloogia, eriti hügromeetria küsimusi /22/, söe ja teemandi päritolu /25/ ning galvaanielektrit /26/ ja vedelikkude füüsikat /29/. Parroti meteoroloogiaalastes töödes avaldatud hüpoteese, eriti veeauru tekke ja levimise kohta atmosfääris, kritiseerisid prof. K. F. Wrede Berliinist ja C. W. Böckmann Karlsruhest /23; 24; 27/. Järgnevad tööd käsitlevad ülevaadet valguse kiiruse mõõtmistest /32/, optika- /38/ ja elektrialaseid /39; 41; 42/ küsimusi ning termomeetri jäävate punktide määramist /43/. Aastail 1819 - 1824 ilmus Tartus ka kuueköiteline, kokku 900 lk. ulatusega prantsuskeelne kogumik "Entretiens sur la physique" - vestlused füüsikast, milles autor kirjanduslikus vormis esitab mitme inimese jutustusi ja mõtisklusi füüsikaalastel teemadel eesmärgiga populaarselt tutvustada füüsika probleeme /40/. Trükistena on ilmunud ka G. F. Parroti poolt ülikoolis peetud akadeemilised kõned /28, 35/.

G. F. Parroti koostatud on veel Tartu Ülikooli tuletõrjemäärustik /33/. Ülikooli tuletõrjemeeskond allus vastavale direktorile ja koosnes 29 mehest, neist 16 olid üliõpilased. Tulekustutusvahendeiks, mida säilitati Toomemäel küünis, olid tõrred, panged, konksud, kirved ja tähtsaim neist tuletõrjetuust - pika varre otsas kotiriidest lapp, mis kasteti vette. Seile vahendi pidi omandama iga üliõpilane 80 kopika eest ja osa võtma tulekustutustöödest. Kahjutule puhul ülikooli hoones pidi linna tuletõrje alluma ülikooli juhtkonnale. Kuni 1804. a. juhtis G.F.Parrot

ülikooli tuletõrjet, hiljem J. W. Krause.

Töötades Peterburis, avaldas Parrot Peterburi Teaduste Akadeemia ajakirjades "Mèmoires de l'Acadèmie" ja "Bulletin de l'Acadèmie" aastail 1828 - 1840 prantsuse keeles rida töid mitmesuguste füüsikaalaste küsimuste kohta: termomeetri jäävatest punktidest /43/, pantograafi ehitusest /44/, laevamastide uuest konstruktsioonist /45/, suurte rõhkude mõjust mitmesugustele kehadele /46/[1], ekspeditsioonist Musta mere ja Kaspia mere kõrguste vahe määramiseks /47/, Uraali teemantidest /48/, optilisest telegraafist /49/, virmalistest /50/, uutest kogemustest keemilise elektriteooria kasuks /51/, Imatra kivimite uurimisest /52/, raudteesõidul täheldatavast optilisest nähtusest /53/, batomeetri termomeetri ehitusest /54/ ja endosmoosinähtusest loomade organismis /55/. A. K. Timirjazevi toimetatud vene füüsikaajaloo õpikus /66, lk. 224/ märgitakse: "Füüsik Parrot sai tuntuks oma uurimustega vedelike ja lahustunud ainete imbumise kohta läbi orgaanilise kile (endosmoos). Galvaanielementide elektromotoorse jõu tekke põhjuste küsimuses oli ta kontaktteooria vastane ja üks keemilise teooria rajajatest. Tema poolt väljendatud, ent seejärel unustatud seisukohad formuleerisid uuesti M. Faraday ja De la Rive. Parroti ideede mõju on märgata Lenzi töödes, kes õppis Parroti juhendamisel." G. F. Parrotit kui galvaanielemendi keemilise teooria rajajat märgib ka B. I. Spasski füüsikaajaloo õpik /70, lk. 264/.

---

[1] Rõhkude mõõtmised teostas G. F. Parrot koos E. Lenziga. Viimane lisandab tööle prantsuskeelse märkuse, et ta ei ole osa võtnud töö vormistamisest ja ei nõustu seepärast kuulsa autori kõigi arvamustega, ent temale on valmistanud erilist heameelt assisteerida oma lugupeetud õpetajat tema eksperimentide juures, mis moodustavad selle memuaari sisu. See töö ja lisamärkus viitavad veel kord, kuivõrd kõrgelt hindasid G. F. Parrot ja E. Lenz teineteist.

5. Kokkuvõte.

G. F. Parroti tegevuses Tartu Ülikoolis aastail 1801 - 1826 tuleb esijoones alla kriipsutada siirast andumust oma kutsealale - füüsikale. Otsese õppetegevuse ja ülikooli juhtimisega seotud tööde kõrval, mis sageli nõudsid ka aegaviitvaid sõite posthobustega Tartust Peterburi ja tagasi, kirjutas ta käsikirju tuhandete trükilehekülgede jaoks ja korraldas nende trükkimist, organiseeris ülikooli juurde eeskujuliku füüsikakabineti ligi 500 aparaadiga. Ta oskas innustada noori füüsikaalastele uurimustele ja neist noortest kasvasid järglased, kes viisid edasi juba alustatud tööd.

Kuigi tema teaduslik töö kannab tolle aja pitserit, sest seal valitsesid kaalutute ja nähtamatute ainete teooriad, oli tema valitud eksperimentaalne lähtekoht uurimistel siiski õige. Ka need teooriad, eriti esile kutsutud kriitika ja vaidluste kaudu, on olnud üheks väikeseks ehituskiviks Suures Füüsikahoones.

Autor avaldab tänu dots. ajalookand. J. Madissonile märkuste eest ülikooli ajaloosse puutuvates küsimustes ja õigusteaduse doktorile L. Leesmentile abi eest ENSV RAKA tekstide tõlgendamisel, samuti TRÜ Teadusliku Raamatukogu kollektiivile sõbraliku abivalmiduse eest.

Kasutatud käsikirjalised allikad ja kirjandus.

Lühendid.

TRÜ = Tartu Riiklik Ülikool
ENSV RAKA = Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, Tartus
f. = fondi number, nim. = nimistu number,
s.-ü. = säilitusüksuse number
St. Pbg. - Sankt Peterburg

Käsikirjalised allikad.

1. Acta des Conseils und Directoriums der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, betreffend Georg Friedrich Parrot. 1802 - 1896 - ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 1277. 2. Berichte, Protokoll-Extrakte und Briefwechsel mit dem Direktor des physikalischen Kabinets, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks und anderen über den Zustand und die Ausgaben des Kabinets, Anschaffung von Apparaten, Instrumenten und Büchern, Erhebung der Funktion des Direktor-Gehilfen zu einem etatsmässigen Amte und anderes. 26. Jan. 1803, - 9. Nov. 1856, Vol. I - ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 20, leht 1 - 24. 3. Dorpat 1767. Linna plaan - ENSV RAKA, f. 2623, nim. 1, s.-ü. 2049-19. 4. Plan der Kaiserlichen Kreisstadt Dorpat. Gemessen und aufgenommen von O. G. Dreyer im Jahre 1787, vervollkommend durch Carl Ignatius im Jahre 1811. - ENSV RAKA, f. 2623, nim. 1, s.-ü. 2049-83. 5. Protokolle, Extracte und Briefwechsel mit dem Professoren und dem Württembergischen Hof-Mechaniker I. Tiedemann über Errichtung eines physikalischen Kabinets. 29. XI 1800 - 20. V 1802. - ENSV RAKA, f. 402, nim.4, s.-ü. 20. 6. Revisions-Protokolle der Kaiserlichen Stadt Dorpat angehende alle sowohl in als ausserhalb der Stadt belegenen Haus und Garten Plätze worüber die Posessores Ihr habendes Recht möglichsten machen. - ENSV RAKA,

f. 995, Dorpater Magistrat 1734 - 1742, nim. 1, s.-ü. 21842, leht 18 pöördel. 7. Steinernes Wohnhaus an der Ecke Grossen Markt 6, Ritterstrasse 2. I Stadtteil № 214. /Besitzer: bis 1803 F. Baron Ungern-Sternberg, ab 28. IX 1803 die Kaiserliche Universität zu Dorpat/. - ENSV RAKA, f. 2301, nim. 2, s.-ü. 690. 8. Steinernes Wohnhaus an der Ecke des Krämer und der Kleinen Marienstr., I Stadtteil № 43. /Besitzer: bis 1781 Christina Wilcke, 1781 - 1823 M. J. v.Bock, 1823 - 1839 O. v. Loevenstern, ab 30.VI 1839 die Kaiserliche Universität zu Dorpat/. - ENSV RAKA, f. 2381, nim. 2, s.-ü. 718. 9. Verzeichniss der zu dem Physicalischen Cabinett der Kaiserlichen Universität zu Dorpat gehörigen Apparate (1802 - 1826) - TRÜ üldfüüsika kat. raamatukogu. 10.Wohnhäuser Rigasche Str. № 6/8, II Stadtteil № 93. /Besitzer: 1787 - 1804 J. F. Burmeister, 1804 - 1841 G. F. Parrot, ab 28. V 1841 Heinrich Laakmann/ - ENSV RAKA, f. 2381, nim. 2, s.-ü. 1264. 11. Лифляндское общеполезное и экономическое общество. Учреждено в Риге 1792 лифляндским дворянством /в 1813 переведено в Тарту/ для содействия развитию и совершенствования сельского хозяйства и связанных с ним отраслей промышленности. 1793 - 1941. - ENSV RAKA, f. 1185. Vt. ENSV RAKA juht lk. 295.

Trükitud kirjandus.

12. Bienemann, Fr. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. - Reval, 1902. 13. Parrot, Georg Friedrich. Eesti biograafiline leksikon. Tartu, 1928, lk. 363 - 364. 14. Kenkmaa, R., Eringson, L., Academia Gustaviana ajaloost Tartus (1632 - 1656). - Skandinaavia kogumik, 2, Tallinn, 1957, lk. 137 - 175, 390. 15. Eimer, G. Die Stadtplanung in schwedischen Ostseereich 1600 - 1715. Diss. - Stockholm-København-Helsinki, 1961. 16. /Ewers, G./ Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. 25 Jahre nach ihrer Gründung. Dorpat, 1827. 17. Lenz, E. Physikalische Beobachtungen angestellt auf einer Reise um die Welt unter der Commando des Capitains Otto v. Kotzebue in den Jahren

1823, 1824, 1825 und 1826. - Mém. de l'Acad. Imp. des Sciences de St. Pbg., sér. 6., Sc. math., phys. et nat., 1831, 1; 221 - 341, tab. 1-V. 18. Parrot, G. F. Über die eudiometrischen Eigenschaften des Phosphors und Beschreibung eines richtigen Phosphoreudiometers. - Voigt's Magazin für den neuesten Zustand der Naturkunde, 1797, Bd. 2. 19. Parrot, G. F. Grundzüge zu einer neuen Theorie der Ausdünstung und des Niederschlages in der Atmosphäre. - Voigt's Magazin für den neuesten Zustand der Naturkunde, 1801, Bd. 3. 20. Parrot, G. F., Grindel, D. Versuch über die vegetabilische Kohle. - Scherers Allg. Journal der Chemie, 1801, Bd. 7. 21. Parrot, G. F. Ueber den Einfluss der Physik und Chemie auf die Arzneykunde nebst einer physikalischen Theorie des Fiebers und der Schwindsucht. Inaugural-Dissertation. Dorpat, 1802. 22. Parrot, G. F. Vermischte physikalische Bemerkungen. - Ann. d. Physik, 1802, 10, 166 - 218. 23. Wrede, K. F., Böckmann, C. W. (der jüngere). Ueber Parrots meteorologischen Theorien und die Versuche, welche ihnen zu Grunde liegen. - Ann. d. Phys., 1802, 10, 488 - 490. 24. Böckmann, W. (der jüngere). Einige vorläufige Bemerkungen über Herrn Prof. Parrots neue Theorie der Verdünstung und des Niederschlags des Wassers in der Atmosphäre. - Ann. d. Physik, 1802, 11, 66 - 68. 25. Parrot, G. F. Ueber die wahre Natur des Kohle und des Diamanten. - Ann. d. Physik, 1802, 11, 204 - 210. 26. Parrot, G. F. Skizze einer Theorie der galvanischen Electrizität und der durch sie bewirkten Wasserzersetzung. - Ann. der Physik, 1803, 12, 49 - 73. 27. Wrede, K. F. Kritische Bemerkungen über einige neuere Hypothesen in der Hygrologie, besonders über Parrot's Theorie der Ausdünstung und Niederschlagung des Wassers in der atmosphärischen Luft. - Ann. d. Physik, 1803, 12, 319 - 352. 28. Parrot, G. F. Rede bei Gelegenheit der Publication der Statuten der Universität und der Abgabe des Rectorats am 21. September 1803. - Dorpat, 1803. /s.a./ 29. Parrot, G. F. Ueber die Strömungen in erwärmten Flüssigkeiten. Beschreibung eines Instruments, um Flüssigkeiten von geringem specifischen Gewichtsunterschiede über einander

zu legen. - Ann. d. Physik, 1805, 19, 450 - 563. 30. Parrot, G. F. Programm zu meinem halbjährigen Vorlesungen über die Physik der Erde. Dorpat, 1806. 31. Parrot, G. F. Übersicht des Systems der Theoretischen Physik. Dorpat, 1806.

32. Parrot, G. F. Ueber die grössten Geschwindigkeiten, die wir auf unserer Erde kennen. Dorpat /s.a./. 33. Parrot, G. F. Löschanstalten der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1807. 34. Parrot, G. F. Grundriss der theoretischen Physik. Theil 1 - 3. Dorpat, 1809 - 1815. 35. Parrot, G. F. Ansicht der Gegenwart und nächsten Zukunft. Dorpat, 1814. 36. Parrot, G. F. Grundriss der Physik der Erde und Geologie. Riga - Leipzig, 1815. (Grundriss der theoretischen Physik. III Theil.) 37. Parrot, G. F. Anfangsgründe der Mathematik und Naturlehre für die Kreisschulen der Ostseeprovinzen des Russ. Reichs. Mitau, 1815. 38. Parrot, G. F. Drei optische Abhandlungen: die Theorie der Beugung des Lichts; die Theorie der Farbenringe; und über die Geschwindigkeit des Lichts. - Ann. d. Phys., 1815, 21, 245 - 321. 39. Parrot, G. F. Ueber die Zambonische Säule. - Ann. d. Physik, 1817, 25, 165 - 236. 40. Parrot, G. F. Entretiens sur la physique. I - VI. Dorpat, 1819 - 1824. 41. Parrot, G. F. Ueber das Gesetz der elektrischen Wirkung in der Entfernung. - Ann. d. Physik, 1819, 60, 22 - 31. 42. Parrot, G. F. Ueber die Sprache der Electricitäts-Messer. - Ann. d. Physik, 1819, 61, 263 - 293. 43. Parrot, G. F. Mèmoire sur les points fixes du thèrmomètre. St. Pbg. 1828. 44. Parrot, G. F. Descript d'un nouveau pantographe. - Mèm. de l'Acad. Imp. des Sciences de St. Pbg. Sér. 6. Sc. math., phys. et nat., 1831, 1, 25 - 38. 45. Parrot, G. F. Mèmoire sur une nouvelle construction pour les mâts de vaisseaux. - Mèm. de l'Acad. Imp. des sciences de St. Pbg. Sér. 6. Sc. math., phys. et nat., 1831, 1, 153 - 180. 46. Parrot, G. F. Conjointement avec l'académicien extraordinaire Lenz. Expériences de forte compression sur divers corps. - Mém. de l'Acad. imp. des sciences de St. Pbg. Sér. 6, Sc. math., phys. et nat., 1832, 2, 595 - 630. 47. Parrot, G. F. Expedition organisé par l'Acad. Imp. des sciences dans

le but de détermination la différence de niveau de la maire noir et de la mer Caspienne. - Extraits des № 10, 11, 12 du Bull. sc. de l'Acad. des sciences de St. Pbg., 1835.
48. Parrot, G. F. Notice sur les diamans de l'oural. - Mém. de l'Acad. Imp. des sciences de St. Pbg. Sér. 6. Sc. math., phys. et nat., 1938, 1, 21 - 33. 49. Parrot, G. F. La télégraphe basé en tous points sur les principes de la physique. - Mém. de l'Acad. Imp. des sciences de St. Pbg. Sér. 7, Sc. math. et phys., 1838, 3, 239 - 293. 50. Parrot, G. F. Notice sur les aurores boréales. - Bull sc. de l'Acad. des sciences de St. Pbg. Sér. 6, Sc. math. et phys., 1838, 3, 469 - 486. 51. Parrot, G. F. Nouvelles expériences en faveur de la théorie chimique de l'électricité. - Bull. sc. de l'Acad. des sciences de St. Pbg. Sér. 6, Sc. math. et phys., 1838, 3, 487 - 516. 52. Parrot, G. F. Recherches physiques sur les pierres d'Imatra. - Mém. de l'Acad. Imp. des sciences de St. Pbg. Sér. 6, Sc. math., phys. et nat., 1840, 3, 130. 53. Parrot, G. F. Notice sur un phénomène d'optique observé sur les chemins de fer. - Bull. sc. de l'Acad. Imp. des sciences de St. Pbg., 1840, 6, 138 - 142. 54. Parrot, G. F. Description d'un thermometre bathometrique. - Bull. sc. l'Acad. Imp. des Sciences de St. Pbg. Sciences math. et phys., 1840, 7, 181 - 190. 55. Parrot, G. F. Phénomène frappant d'endosmose dans l'organism animal. - Bull. sc. de l'Acad. Imp. des Sciences de St. Pbg., 1840, 7, 23, 346 - 349. 56. Poggendorff, J. C. Biographisch-Litterarisches Handwörterbuch zur Geschichte des Exacten Wissenschaften. Bd. 2 (M-Z). Leipzig, 1863, S. 366-367.
57. Recke, J. F. v., Napiersky, K. E. Allgemeine Schriftsteller und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Estland und Kurland. Bd. 3 (L-R). Mitau, 1831, S. 364 - 374.
58. Verzeichnisse (Anzeige) der halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat (vom 1. V 1802 bis 10. VI 1826). Dorpat, 1802 - 1826.

59. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывш. Дерптского университета за сто лет его существования (1802-1902), т. I. Под ред. Г.В. Левицкого. Юрьев, 1902, 402-411. 60. Брик, Э.Ю. Араратская экспедиция Ф. Паррота. - Материалы У конф. по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1964, 48-50. 61. Вавилов, С.И. Физический кабинет. Физическая лаборатория. Физический институт Академии Наук за 220 лет. - Усп. физ. наук, 1946, 28, 1-50. 62. Лежнева, О.А., Ржонсницкий, Б.Н. Эмилий Христианович Ленц. М.-Л., 1952. 63. Лежнева, О.А. Роль прибалтийских ученых в развитии физики в России в первой половине XIX в. - Материалы У конф. по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1964, 9-10. 64. Любарский, А. Свет русской науки. Таллин, 1952. 65. Мартинсон, Э.Э. История основания Тартуского (б. Дерптского-Юрьевского) университета. Л., 1952. 66. Очерки истории физики в России. Под. ред. А.К. Тимирязева. М., 1949. 67. Петухов, Е.В. Императорский Юрьевский, бывш. Дерптский университет за сто лет его существования (1802-1902), т. I. Первый и второй периоды (1802-1865). Юрьев, 1902. 68. Петухов Е.В. Статистические таблицы и личные списки по Императорскому Юрьевскому, бывш. Дерптскому университету (1802-1901). Приложение к историческому очерку Е.В. Петухова: "Императорский Юрьевский, бывш. Дерптский университет за сто лет его существования. Юрьев, 1902. 69. Роотсмяэ, Т. Академик В.Я. Струве и его деятельность в Тартуском университете. - Уч. зап. ТГУ, 1955, 37, 30-69. 70. Спасский, Б.И. История физики, т. I. М., 1963. 71. Список действительных членов Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик, 1725-1925. Л., 1925, 15.

Г.Ф.ПАРРОТ КАК ФИЗИК И ПЕРВЫЙ ЗАВЕДУЮЩИЙ КАФЕДРОЙ ФИЗИКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.

П. П р ю л л е р.

Резюме.

В основании Тартуского университета и его кафедры физики в 1809 году большие заслуги принадлежат первому ректору вновь открытого Тартуского университета и профессору физики Георгу Фридриху Парроту[1], со дня рождения которого в нынешнем году исполняется 200 лет.

Г.Ф.Паррот читал в Тарту основные курсы физики и организовал хороший физический кабинет, оснащенный 445 приборами, из которых 67 были собственной конструкции. Тартуский университет дал ему в 1827 году ученую степень доктора медицины.

В 1811 году Г.Ф.Паррот был избран членом-корреспондентом Петербургской Академии наук, в 1826 г. - экстраординарным академиком, в 1840 году - почетным академиком, а в 1830-40 гг. он работал физиком в этой академии. С 1808 г. он являлся чл.корр. Мюнхенской Королевской Академии наук и членом многих других русских и иностранных научных обществ.

Библиография научных работ Г.Ф.Паррота, учебников физики и иных печатных изданий содержит 125 названий, общим объемом 6000 страниц, кроме того, 190 писем императору Александру I, написанных главным образом по вопросам организации Тартуского университета и в защиту эстонских крестьян от помещичьего произвола.

[1] См.статью проф.В.Вага в настоящем сборнике. - Р е д.

G.F. PARROT - PHYSICIST AND FIRST HEAD OF THE CHAIR OF PHYSICS OF TARTU UNIVERSITY.

P. Prüller.

Summary.

Georg Friedrich Parrot, professor of physics, has rendered great services to the reopened Tartu University by being one of its founders in 1802, its first Rector and the first Head of the Chair of Physics. The bicentenary of his birth will be marked on July 5, 1967.

G. F. Parrot read the fundamental course of physics to students of Tartu University, founded and organized a good laboratory of physics with 445 instruments of which 67 had been designed by him. In 1827 Tartu University conferred on him the degree of an honorary Doctor of Medicine. In 1811 G. F. Parrot was elected a corresponding member of the Imperial Academy of Sciences of St. Petersburg, in 1826 he was elected an Academician in extraordinary, and in 1840 an honorary Academician of that Academy. In the years 1830 - 1840 he worked as a physicist on the staff of the said Academy. Parrot was also a member of several Russian and foreign scientific institutions. Since 1808 he was a corresponding member of the Royal Academy of Sciences of München.

The bibliography of G. F. Parrot's scientific papers, textbooks of physics and other publications contains 125 items with a total number of about 6,000 printed pages and 190 letters to Tsar Alexander I. The majority of them deal with questions connected with the organisation of Tartu University, others were written in defence of the Estonian peasants against their oppression by German landlords.

ОБ ЭЛЕКТРОХИМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ Г.Ф.ПАРРОТА.

У. П а л ь м.

Ректор и долголетний профессор Тартуского университета Г.Ф.Паррот (1767-1852) был по специальности физиком, но в историческом процессе сближения смежных областей химии и физики сложилось так, что на сегодняшний день труды Паррота вспоминаются химиками чаще, чем физиками. Мы знаем, что до опубликования основных результатов опытов А.Вольта в 1800 году физические и химические явления рассматривались учеными как бы вызванными различного рода причинами. Не существовало еще такого соединительного звена между химией и физикой, которое в своей доступной загадочности заставляло бы исследователей приближаться к нему с обеих сторон. Ценнейшим открытием, сделанным профессором Павийского университета А.Вольта в 1799 году и находившим самый широкий отклик среди физиков и химиков своего времени, было создание вольтова столба, первого источника постоянного тока. Это открытие привело к установлению тесной взаимосвязи между физическими и химическими проблемами и к возникновению новой отрасли науки на границе между химией и физикой - электрохимии. Профессор Г.Ф.Паррот является одним из тех, кто своими исследованиями участвовали в основании фундамента этой столь обширной в настоящее время науки.

Круг вопросов, которыми интересовался Г.Ф.Паррот как ученый, является широким, но центральное место среди них занимали всегда проблемы электрохимического характера. В области гальванического электричества им выполнены замечательные экспериментальные исследования и развиты оригинальные теоретические взгляды. Он одним из первых обратил внимание на решающую роль химических процессов при происхождении электрической энергии в вольтовом столбе. Но, несмотря на неоспори-

мые заслуги проф.Паррота в развитии представлений о процессах в электрохимических источниках тока, его роль в истории электрохимии осталась относительно мало освещенной /I-4,I8/.Возможно, что в некоторой степени этому содействовал знаменитый воспитанник Тартуского университета В.Оствальд, который в своей известной книге "Elektrochemie, ihre Geschichte und Lehre" /5/ подверг острой критике электрохимические теории Г.Ф.Паррота. В настоящей статье главное внимание обращается не на критическое рассмотрение электрохимических теорий нашего давнего предшественника, которые, несомненно, носят сильнейший отпечаток своего времени, а на то ценное, которое в его теориях побудило ученых к новым исследованиям и к новым открытиям в области электричества и которое в конечном счете осталось на сите истории.

Сегодня мы знаем, результатом какой длительной и острой борьбы между двумя направлениями является современная теория гальванических элементов. Началась эта борьба одновременно с созданием вольтова столба. В I79I году профессор анатомии Болонского университета Л.Гальвани опубликовал свой основной труд "Трактат о силах электричества при мышечном движении", являющийся плодом 20-летних кропотливых наблюдений над электрическими явлениями, возникающими при контакте металлов с препарированными мышцами или нервами животных. Объяснял Гальвани результаты своих опытов т.н. теорией животного электричества, являющейся по существу первым объяснением явлений гальванического электричества. Но господствовать было дано этой теории недолго. Через 9 лет А.Вольта одновременно с открытием своего знаменитого столба предложил и новую теорию происхождения электричества в столбе, в котором источником электрической энергии считался контакт между двумя разнородными металлами в столбе. Отсюда название - контактная теория.

Если труд Гальвани не вызвал особого отклика среди ученых, то открытия Вольта обусловили настоящую сенсацию в науке. Опыты Вольта повторялись в лабораториях физиков и химиков в сотни и тысячи раз, и вскоре появились первые сообщения о новых поражающих открытиях. В ученых кругах создалась атмосфера глубокого переворота в науке, атмосфера предстоя-

щего обстоятельного пересмотра основных положений старых научных теорий. Гальваническое электричество и вольтов столб становились своего рода символом точных наук того времени, а фронт исследований по электрическим явлениям достиг скоро невиданных масштабов. Интерес к гальваническим явлениям распространился и в сферы общества, не связанные с наукой. Так, в 1802 году Наполеон основал премию в размере 60 000 франков за крупнейшее открытие в области гальванического электричества и ежегодную премию в размере 3 000 франков за лучшую работу по гальванизму /6/. Известно, что несколькими десятилетиями позже племянник Бонапарта император Наполеон III также увлекался электрохимическими проблемами и выдвинул даже собственную теорию гальванических элементов /5/.

В начале 1801 года на фоне такого замечательного научного подъема в изучение свойств гальванического электричества включился Г.Ф.Паррот, будучи в то время секретарем Лифляндского общеполезного и экономического общества в Риге. Свои первые электрохимические опыты Паррот провел совместно с рижским фармацевтом Д.Г.Гринделем, будущим профессором химии и ректором Тартуского университета. В середине года Паррот был вынужден временно прекратить свои исследования ввиду переселения в Тарту, где он был назначен на должность профессора во вновь созданном университете. Но вскоре опыты над гальваническими явлениями были возобновлены, на этот раз уже в Тарту В конце того же года он смог уже изложить оригинальные взгляды на происхождение гальванического электричества и представил их в виде конкурсной работы в Гарлемское общество естествоиспытателей. В ноябре 1801 г. Паррот направил редактору "Magazin für den neuesten Zustand der Naturkunde" проф.Фойгту письмо, в котором были в общих чертах изложены также основные положения его теории вольтова столба /7/.

Конкурсный труд Паррота получил одобрение, и ему дали бы золотую медаль, если только часть его работы не была бы опубликована в другом издании. Паррота наградили серебряной медалью, но он отказался от нее. Годами 30 позже Паррот сам отмечал по этому поводу, что он направил часть конкурсного труда для опубликования в " Gilbert's Annalen der Physik" потому,

что боялся, что опубликование работы Гарлемским обществом может затянуться, а его взгляды в условиях столь бурного накопления новых данных могут обесцениться /8/. Несмотря на подобные происшествия, Паррот был избран за свои успехи в области электрохимии членом Гарлемского общества. Как видно, 25-летний тартуский период в научной деятельности Г.Ф.Парро-та начался успешно.

В первых исследованиях Паррота, особенно в статье "Skizze einer Theorie der galvanischen Electricität und durch sie bewirkten Wasserzersetzung" /9/, изложены все основные положения его химической или, как Паррот часто сам выражался, окислительной теории (Oxydationstheorie) гальванических явлений. В этих и в следующих работах он совершенно ясно и последо-вательно выступал против контактной теории Вольта. Паррот никак не мог согласиться с предположением Вольта, что источником гальванического электричества является только контакт между различными металлами. В рамках теории контакта ему оставалось непонятным происхождение огромных количеств электричества, которые затрачиваются в процессах электролиза растворов, раскаления и расплавления металлов и т.д. Он отмечает совершенно обоснованно, что "... огромный расход этого активного E[I] должен быстро израсходовать запас (электричества - У.П.). Но столб действует, пока имеется жидкость... этот неисчерпаемый запас остается необъясненным в гипотезе Вольта" /10/.

Краеугольным камнем его теории служит поэтому допущение, что окисление пластинок вольтова столба является не р е з у л ь т а т о м, а п р и ч и н о й электрических явлений в столбе /7,9/. Значит, гальваническое электричество возникает в химических процессах на границе соприкосновения металла с раствором. Сегодня мы знаем, что это совершенно правильное исходное положение является самым ценным во взглядах Паррота. Его теория гальванических явлений в целом, к основным моментам которой мы приступим ниже, представляет для нас преимущественно лишь исторический интерес. В логиче-

[I] Через E Паррот обозначает электричество.

ской системе его электрохимических взглядов основными являются вопросы, связанные с механизмом возникновения и распределения электричества в вольтовом столбе, физической природой электричества и протеканием процессов электролиза.

Рассмотрим сначала, как представлял себе Паррот конкретный механизм возникновения двух видов электричества +E (положительного) и -E (отрицательного) в процессе окисления металлов. При окислении на поверхности металла накапливаются количества электричества -E и +E, но так как -E и +E вместе существовать не могут, то между ними должен образоваться очень тонкий и неустойчивый слой окисла, имеющий свойства изолятора. Благодаря этому тончайшему окисному слою на поверхности металла, -E переходит в металл, а +E в раствор. Изоляционные свойства слой окисла имеет потому, что он раскален докрасна и является совершенно сухим. Следует также отметить, что присутствие кислорода или веществ, богатых кислородом (например, кислоты), значительно благоприятствует окислению. В чистой дистиллированной воде процессов окисления практически не существует, и, следовательно, электрические явления на границе металл-вода почти отсутствуют. Из теории вытекает, что для получения наиболее сильного действия целесообразнее всего применять при составлении гальванического источника электрического тока металлы, имеющие разную способность и скорость к окислению (например, серебро и цинк) и в качестве жидкости - растворы кислот (азотной, серной и др.).

Кроме механизма возникновения электричества в вольтовом столбе, Паррот очень много внимания уделил распределению и передаче +E и -E по столбу, состоящему из большого числа элементов Me_I-раствор-Me_2, где Me_I и Me_2 обозначают разные металлы в гальваническом источнике тока. Он отмечал, что "... эта конструкция была в теории гальванизма до сих пор всегда самой трудной" /IO/. Поскольку в цепи Cu-жидкость-Zn преимущественно окисляется цинк, то он приобретает -E, а +E остается в растворе. Поскольку в простейшем случае медь сама не окисляется, то в результате распределения электричества она получает от раствора некоторое количество +E. При последовательном соединении элементов столба путем передачи элек-

тричества происходит увеличение +E на медной и -E на цинковой пластинках и эффективность действия столба значительно возрастает. Парротом рассмотрен и более сложный процесс, когда оба вида металла являются окисляющимися. В этом случае направление передачи +E и -E по столбу определяется металлом, подвергающимся более сильному окислению, поскольку он всегда присоединяет больше электричества -E.

Следующим наиболее важным моментом в его теории является природа электричества, состоящего, по его мнению, из двух противоположных невесомых видов -E и +E. Он считал -E скрытым вещественным началом света и +E скрытым теплородом. Основание для такого допущения Паррот видел в процессе взаимодействия кислорода с водородом в газообразном состоянии. Согласно представлениям Лавуазье, кислород является богатейшим во всей природе складом теплорода. Водород, в свою очередь, содержит в большом количестве скрытое вещественное начало света. При соединении водорода с кислородом освобождаются теплота и свет. С другой стороны, газы водорода и кислорода образуются в процессе электролитического разложения воды. Согласно представлениям Паррота, электричество при соединении с веществом не вызывает изменения природы (сродства) вещества, а обусловливает лишь превращение его формы (например, агрегатного состояния). Следовательно, в процессе электролиза отрицательное электричество -E переводит жидкий водород воды (das tropfbar-flüssige Wasserstoff des Wassers) в газообразную форму, а +E переводит кислород из жидкого в газообразное состояние. Поскольку в жидком кислороде и водороде скрытых теплорода и светового начала нет, то +E должен быть теплородом, а -E невесомым световым веществом.

Таковы в общих чертах ранние взгляды Паррота на происхождение электричества в вольтовом столбе. Как видно, они носят довольно ощутимый отпечаток XVIII столетия, и в некоторых деталях чувствуется даже влияние флогистонной теории. Впоследствии, в более поздних трудах, Паррот придавал своей теории форму, соответствующую больше уровню химических и физических знаний того времени, но основные положения ос-

тались неизменными вплоть до самых последних работ по гальванизму /II,I2/. Полное изложение его взглядов о природе и действии гальванического электричества можно найти в нескольких более новых работах тартуского периода. Назовем его учебник "Grundriss der theoretischen Physik" (Тарту, I8II), где УI раздел второго тома посвящен вопросам электричества /I0/. В книге научно-популярного характера "Entretiens sur la physique" /I3/ тоже немало внимания уделяется электрическим явлениям. Из журнальных статей тартуского периода его деятельности в работе "Ueber die Zamboni'sche Saule" /I4/ содержится обстоятельное изложение теоретических концепций Паррота по происхождению гальванического электричества. Будучи уже академиком в Петербурге (с I826 года) он неоднократно выступал в защиту своих взглядов на страницах различных научных изданий /8,I5,II/.

При чтении трудов Паррота нельзя не заметить того остроумия и той настойчивости, с которыми он отстаивал свои идеи и опровергал возражения оппонентов. Почти все его труды носят полемический характер, где он в совершенно категорической форме выступает против теории Вольта и неоднократно подчеркивает роль собственных исследований в создании химической теории электрических явлений в вольтовом столбе. Если в первые два десятилетия развития учения о гальванизме преобладала контактная теория, и большинство физиков и химиков разделяли взгляды Вольта, то по мере сформирования количественных основ химии позиции химической теории все больше укреплялись, и в 30-х годах сторонники химизма начали новое, на этот раз успешное наступление на основы контактной теории. В качестве представителей химической теории выступили такие крупные исследователи как Эрстед, Беккерель, Де-ля-Рив, Фарадей. В борьбу вмешался и Паррот, провозгласив себя основоположником химической теории гальванического электричества /8,I5/. В I838 году семидесятилетний ученый объявил, что теория контакта лишена всяких физических основ и может быть отброшена как противоречащая действительности /II/. В разгаре полемики Паррот шагнул даже слишком далеко -- он довольно резко выступил против теории катализа, выдви-

нутой Берцелиусом, увидев в ней видоизмененную форму взглядов Вольта. Эти труды являются последним серьезным выступлением Г.Ф.Паррота в защиту своих взглядов, составляющих суть всего его научного творчества.

Оценивая деятельность Г.Ф.Паррота в области гальванического источника электричества и в области электрохимии вообще, мы считаем его главной заслугой по существу правильную постановку вопроса о происхождении электричества в вольтовом столбе и высоко ценим последовательность, с которой он почти в течение полувека выступал в защиту химической теории. Если сегодня его теория в деталях научной ценности не имеет, то полтора века назад она во многом содействовала всестороннему изучению явлений гальванизма. Что касается роли Г.Ф.Паррота в соавторстве химической теории, то она довольно объективно указана М.Фарадеем в 1840 году: "Впервые химическая теория была выдвинута Фаброни, Волластоном и Парротом, и с этого времени в большей или меньшей степени развита Эрстедом, Беккерелем, Де-ля-Ривом..." /16/. В перечень этих фамилий можно включить еще некоторых, например И.В.Риттера, но Парроту принадлежит среди них самое выдающееся место.

Проф. Г.Ф.Паррот выполнил и другие исследования в области электрохимии. Он много занимался улучшением конструкции вольтова столба и в 1802 году предложил т.н. горизонтальный или лежащий столб /17/. В 1841 г. им опубликован объемистый труд /12/ по изучению электрокристаллизации металлов, начатый еще в Тарту. В этой работе особое внимание он уделял условиям образования и форме дендритов, получающихся при электрокристаллизации металлов. Но все эти исследования по объему и значимости уступают его основным трудам, и наука помнит Г.Ф.Паррота как видного представителя химической теории гальванического элемента.

Литература

I. Фрумкин, А.Н. Успехи химии, I953, 22, 355.
2. Соловьев,Ю.И. Очерки по истории физической химии. Изд-во "Наука", М., I964, I08-I09.
3. Страдынь,Я.П. Теодор Гротгус. Изд-во "Наука", М., I966,53.
4. Brockman,C.J. J.Chem.Education, 1928, 5, 549.
5. Ostwald,W. Elektrochemia. Ihre Geschichte und Lehre. Leipzig, 1896, 429-43o, 721-723.
6. Voigt's Magazin f.d. neuesten Zustand der Naturkunde, 18o2 , 4, 571.
7. Parrot, G.F. Voigt's Magazin f.d. neuesten Zustand der Naturkunde, 18o2, 4, 75.
8. Parrot,G.F. Annales de Chimie et de Physique, 1829, 42, 45.
9. Parrot,G.F. Gilbert's Annalen d. Physik, 18o3, 12,49.
lo. Parrot,G.F. Grundriss der theoretischen Physik zum Gebrauche für Vorlesungen, Th.II. Dorpat, 1811,521-598.
11. Parrot,G.F. Memoires de l'Acad. Imp. des Sciences de St-Petersbourg, 1838, 6. Serie, 3, 487.
12. Parrot,G.F. Memoires de l'Acad. Imp. des Sciences de St-Petersbourg, 1841, 6. Serie, 4, 493.
13. Parrot,G.F. Entretiens sur la physique V, Dorpat, 1822, p. 1-229.
14. Parrot,G.F. Gilbert's Annalen der Physik, 1817, 55 (25), 165.
15. Parrot,G.F. Annales de Chimie et de Physique, 1831, 46, 361.
16. Faraday,M. Philosophical Transactions of the Royal Society of London, 1840, Part I, 61.
17. Parrot,G.F. Voigt's Magazin f.d. neuesten Zustand der Naturkunde, 1802, 4, 89.
18. Страдынь Я.П. Вопросы естествознания и техники. I959, вып. 8,

G.F. PARROTI ELEKTROKEEMIA-ALASTEST TÖÖDEST.

U. Palm.

Resümee.

Tartu Ülikooli rektor prof. G. F. Parrot (1767 - 1852) on teaduse ajaloos tuntud kui galvaanielementide keemilise teooria üks loojaid. Uurimustega elektrokeemia valdkonnas tegi G. F. Parrot algust juba 1801.a. algul Riias ning laiendas neid töid märgatavalt Tartus, kus ta viibis aastail 1801 - 1826. Toetudes nii enda kui ka teiste autorite tulemustele galvaanielementide uurimisel esitas prof. Parrot 1801.a. lõpus galvaanilise elektri keemilise päritolu teooria, mida ta esialgselt nimetas oksüdatsiooniteooriaks. Parroti vaadete kohaselt on Volta samba elektromotoorse jõu allikaks metalli ja lahuse piirpinnal kulgevad metallide oksüdatsiooniprotsessid ning ta eitas täielikult A. Volta esitatud kontaktteooriat, mille kohaselt galvaaniline elekter pärineb kahe metalli vahelisest kontaktist. Tänapäeval on teada, et prof. Parroti põhiseisukohad galvaanielementide keemilise teooria osas on suures ulatuses paikapidavad.

Vähem huvipakkuvad on G. F. Parroti seisukohad elektriteooria ja elektrolüüsinähtuste valdkonnas. Elektrolüüsiprotsesse vaatleb Parrot aine agregaatoleku muutusena, kus elektrolüüsuvate ühendite keemiline loomus jääb endiseks. Agregaatoleku muutuse põhjusteks on keemilise ühendi osakeste ühinemine kaalutu elektriaine positiivsete ja negatiivsete osakestega +E ja -E, mis kujutavad endast vastavalt varjatud soojus- ja valgusainet.

Teistest prof. Parroti elektrokeemia-alastest töödest tuleks veel nimetada tema uurimusi metallide elektrosades-

tamise valdkonnas, kus ta püüdis välja selgitada dendriitide tekkimise tingimusi ja põhjusi. Parrot on ka horisontaalse Volta samba üks autoreid.

Kõige väärtuslikum prof. G. F. Parroti teaduslikust pärandist on galvaanielementide keemiline teooria ning see etendas omal ajal olulist osa elektrokeemia põhiseisukohtade väljakujunemisel.

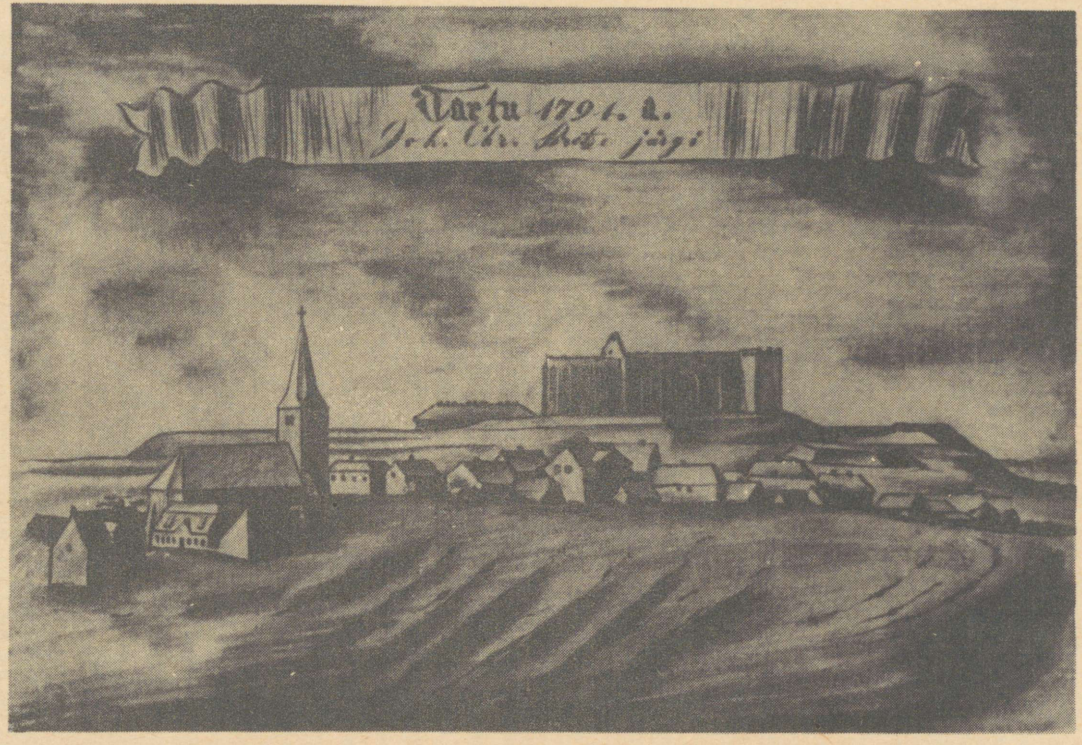

Joon. 8.

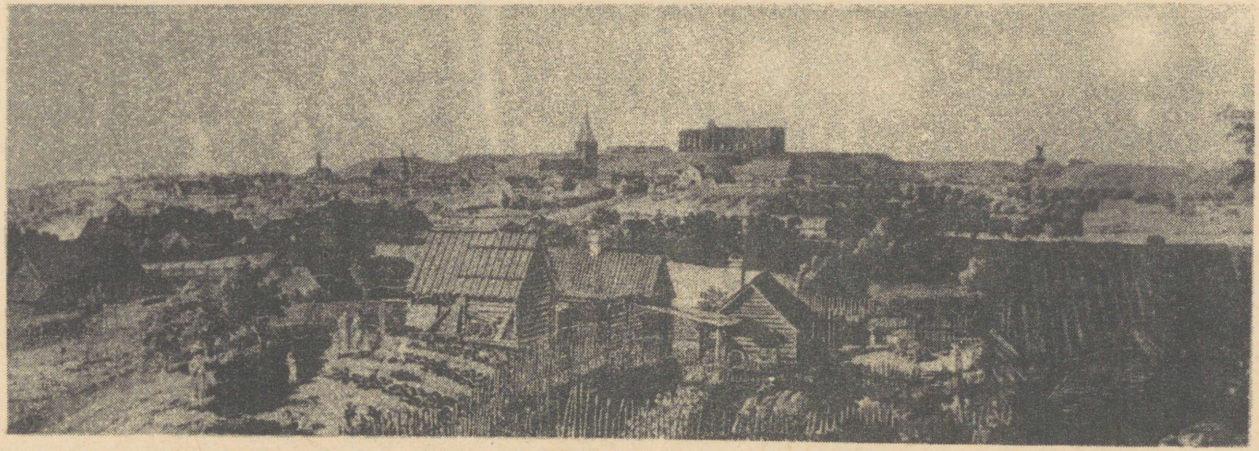

Joon. 9.

ELECTROCHEMICAL INVESTIGATIONS BY G.F. PARROT.

U. P a l m .

Summary.

Professor G. F. Parrot, the first rector of the re-opened Tartu University, is known in the history of science as one of the first founders of the chemical theory of galvanic electricity. He began his electrochemical investigations already in Riga at the beginning of 1801. These studies were considerably extended in Tartu, where prof. G. F. Parrot spent the years 1801.-1826. On the basis of his own experimental data and also those of other investigators, he founded the chemical theory of the origin of galvanic electricity under the name of oxydation theory in Tartu in 1801-1802. According to his theory the chemical processes of oxydation of metals at the metal-solution interface is the real source of galvanic electricity. G. F. Parrot was always an opponent of the contact theory, introduced by A. Volta, and he repeatedly pointed out that the electrical energy in Voltaic pile originates in the chemical process, not in the contact between two different metals. According to his theory, electricity consists of two kinds of imponderable matters -E and +E, which cause only the change of the form of substances in the process of electrolysis without acting upon their chemical nature.

Г.Ф.ПАРРОТ И МЕДИЦИНА.

В. К а л н и н.

Г.Ф.Паррот относится к тем ученым конца XVIII - начала XIX вв., для которых была характерна разносторонность интересов, которые горячо откликались на волнующие вопросы современности, проповедовали и сами осуществляли связь науки с практикой, с жизнью.

Деятельность Паррота как ученого и общественного деятеля Прибалтики началась в рамках Лифляндского общеполезного и экономического общества [I], созданного в 1795 г. в Риге просвещенными деятелями, происходящими в основном из крупнопоместного прибалтийского дворянства, и публицистов-просветителей. Паррот был избран первым секретарем общества и занимал эту должность с 1795 по 1801 г.

ЛОЭО издавало свои "Труды" под названием "Verhandlungen" , которые в первые годы деятельности общества редактировались Парротом. Примечательно, что первым вопросом, которым ЛОЭО занялось, было здоровье сельского населения. Общество объявило в "Трудах" за 1796 г. конкурс на лучшее популярно-медицинское сочинение (на "полное учение о здоровье"). От авторов требовалось хорошее знание местных условий /21/. Основным стимулом при этом являлась забота о повышении доходности помещичьего хозяйства, заставлявшая заботиться и о здоровье крестьян. Однако Паррота побуждал к этому прежде всего гуманизм.

Инициатором начинаний ЛОЭО в медико-санитарной области был именно Паррот, который жил в Риге на квартире у врача И.Дирзена /7/. Последний был также привлечен к участию в работе ЛОЭО. Он составил "Таблицы спасательных средств при несчастных случаях", опубликованные в "Трудах" ЛОЭО за 1797 - 1798 гг. /9/. ЛОЭО решило издать их на трех языках (немецком, латышском и эстонском) и раздать бесплатно вплоть до вывешевания в каждой корчме.

[I] В дальнейшем сокращенно - ЛОЭО.

Среди первых почетных членов ЛОЭО были известный деятель отечественной медицины, рижанин О.Гун, врач И.Дирзен, аптекарь Д.Г.Гриндель и общественный деятель и врач из Аренсбурга (ныне г.Кингисепп Эстонской ССР) Л.Луце /5/, известный своими работами об эстонской народной медицине и популярно-медицинскими сочинениями на эстонском языке. Упомянутые врачи рецензировали представленные по линии конкурса рукописи популярно-медицинских сочинений, а с 1802 г. это делал уже медицинский факультет Тартуского университета.[1] Деятельность ЛОЭО способствовала появлению ряда популярных медицинских книг в Прибалтике в конце XVIII - начале XIX вв.

Наряду с энергичной деятельностью в качестве секретаря ЛОЭО, работой над статьями и оригинальными предложениями из области сельского хозяйства, выполнением ряда экспериментальных исследований по физике, отчасти по химии, в собственной лаборатории рижского аптекаря Д.Г.Гринделя - будущего профессора Тартуского университета, Паррот опубликовал в этот период в "Трудах" ЛОЭО шесть работ, касающихся вопросов гигиены.

Из вопросов гигиены ведущее место в работах Паррота занимали вопросы коммунальной гигиены, прежде всего, воздухообмена и способов очистки воздуха в помещениях, т.е. вопросы вентиляции и дезинфекции, а также способы очистки воды. Своими трудами Паррот заложил начало научной разработке вопросов гигиены в Прибалтике /13,14,15,16,17/.

Научно-литературной деятельностью Паррот снискал себе известность в научных кругах, он был избран членом Лейпцигского экономического общества и Йенского общества естествоиспытателей, а философский факультет Кенигсбергского университета присудил ему в 1801 г. ученую степень доктора философии. Уже в 1800 г. комиссия из представителей дворянства, созданная для организации Тартуского университета , в числе первых предложила Парроту место профессора чистой и прикладной математики. Он был избран также почетным членом Лифляндского общеполезного и экономического общества .

[1] ЦГИА ЭССР, ф.402,оп.9,ед.хр.153,лл.14,20.

Для лучших представителей профессуры в первые годы существования восстановленного Тартуского университета в более свободный начальный период царствования Александра I были характерны антифеодальная идеология и просветительные идеи /I0/ К таким профессорам относился и Паррот. На торжественном открытии университета, состоявшемся 2I и 22 апреля I802 г.[I], Паррот выступил откровенно с изложением идей буржуазных просветителей. Он утверждал, что культурная отсталость крестьян является именно результатом крепостного состояния, их тяжкого труда. Паррот подчеркивал широкие просветительные задачи университета и пользу естествознания для просвещения. В интересах облегчения положения местного крестьянства и создания приходских школ он выступил также перед царем, подчеркивая необходимость подготовить крестьянина к освобождению /3/.

Вместе с лучшими представителями профессуры Паррот сумел отразить неоднократные нападки прибалтийского дворянства и создать необходимые условия для развития в Тартуском университете прогрессивной научной мысли. Как первый профессор физики и ректор Тартуского университета Паррот оказал большое влияние и на то, что развитие медицины проходило в Тартуском университете в тесной связи с естествознанием.

В I802 г. в своей диссертации "О влиянии физики и химии на медицину" /I8/, представленной для получения звания ординарного профессора физики Тартуского университета, Паррот указывал на необходимость использования успехов нового естествознания в физиологии, патологии и терапии. Он остерегал от одностороннего принятия учений Дж.Броуна[2] и И.Х.Рейля[3], получивших широкое распространение на рубеже XVIII и XIX столетий. Паррот исходил из положений атомистической физики, подчеркивал единство законов неорганической и органической природы и выступал против витализма /I8/. Философской основой его воззрений служил материализм XVIII в. Этот во многом непоследовательный и ограниченный механистический материализм

[I] 2 и 3 мая по новому стилю.

[2] Английский врач Дж.Броун (I735-I788), автор медицинской системы "броунизма", представитель идеалистического течения в медицине.

[3] См. примечания на стр.42. - Р е д.

представлял для своего времени передовую методологию, придававшую прогрессивное направление развитию медицины.

Паррот рассматривал живой организм как "органическую машину", пищеварение - как чисто механический и химический процесс и т.д. Он писал, что физика и химия могут оживить физиологию и возвысить ее до истинной естественной науки. Паррот указывал, что знание здоровья и нормального состояния доступно только физиологии, которая основана на принципах механики, физики и химии. Он связывал создание научной общей патологии и общей терапии именно с развитием только такой физиологии. Ссылаясь на работы французских химиков, Паррот считал, что начало такой настоящей медицине положено, что отдельные отрасли терапии уже получили значительную пользу от новой химии, а также физики. В частности, он указывал на уже тогда известную врачам возможность использования электрического раздражения в терапевтических целях. В указанной работе Паррот предложил и свою физическую теорию лихорадки и способ лечения чахотки воздушными ваннами. Ближайшую причину лихорадки он видел в расстройстве теплопродукции /I8/.

Известно, что Паррот понимал роль количественного эксперимента, он создал первоклассную физическую лабораторию в Тартуском университете, затем в Петербургской Академии, занимался усовершенствованием измерительных методов и изобретением физических приборов.

По просьбе декана медицинского факультета М.Э.Стикса, профессор химии Д.Г.Гриндель совместно с Парротом сконструировали в I8II г. специальный прибор для дезинфекции - для окуривания помещений парами химических средств.[I] Этот прибор был необходим для борьбы с эпидемиями, которые были в то время широко распространены, особенно в связи с начавшейся Отечественной войной I8I2 г. При дезинфекции применялось "средство Гринделя". Тартуский уездный врач И.Вильмер в своей листовке "Спбсобы лечения и предохранения от вспыхнувшей в настоящее время эпидемии сибирской язвы" /I4 июля I8I0 г./ ре-

---

[I] ЦГИА ЭССР, ф.402,оп.9.ед.хр.308,л.6-7.

комендовал пользоваться для окуривания хлевов "средством Гринделя из селитры и серы с помощью угля".[I] Этот факт свидетельствует о том, что уже в первые десятилетия в Тартуском университете химия и физика были поставлены на службу предупредительной медицине.

Под влиянием Паррота профессора медицинского факультета стремились перенести физические и химические знания в медицину. Так, во втором полугодии 1802 г. профессор патологии, терапии и клиники Д.Г.Балк читал 4 часа в неделю "по собственным наброскам о достопримечательных явлениях здоровой органической жизни и влиянии на нее гальванизма с проведением опытов как на растениях, так и на умерших и живых животных" /22/. В своей речи "Заметки об отношениях врачебного искусства к государству" (1802) Д.Г.Балк говорил о значении физики и химии для медицины, ссылаясь при этом на вышеуказанную диссертацию Паррота /6/. Продолжая в 1804 г. чтение курса "макробиотики", Д.Г.Балк переименовал этот курс в "законы гигиены и продления жизни, обоснованные на взглядах теории возбуждения, а также новейшей физики и химии" /23/.

На профессора диететики, популярной и государственной медицины М.Э.Стикса оказали несомненное влияние просветительные идеи Паррота. М.Э.Стикс выступил на торжественном открытии университета с речью "De medicinae popularis necessitate et utilitate" /"О необходимости и полезности популярной медицины"/, в которой обосновал необходимость популяризации знаний об охране здоровья и поднял вопрос о чтении лекций по популярной медицине для будущих учителей и пасторов. По определению М.Э.Стикса, популярной медициной "является совокупность тех медицинских научных положений, которыми пользуются для охранения здоровья и лечения или облегчения господствующих болезней не медики" /11/. Популярная медицина, по утверждению М.Э.Стикса, должна быть в основном профилактического характера: знание влияния условий внешней среды на здоровье, понимание причин болезней и предупреждение их. При этом М.Э.Стикс подчеркивал, что популярная медицина должна основы-

[I] ЦГИА ЭССР, ф. 3783, оп.I, ед.хр.I, л.27.

ваться не на голом эмпиризме, а опираться, в частности, на данные физики и химии /20/.

Идеи и мысли Паррота, связанные с медициной, нашли отражение также в некоторых медицинских диссертациях, защищенных в Тартуском университете в начале XIX в.

В 1813 г. центр ЛОЭО был перевезен из Риги в Тарту (в связи с приближением войск Наполеона к Риге), что сделало возможным непосредственное участие профессоров Тартуского университета в работе ЛОЭО. Так, например, после выхода в 1814 г. в Тарту брошюры "Об улучшении лифляндских крестьянских жилищ" (автором которой был помещик К.Брюйнинг), Паррот и другие профессора (И.В.Краузе, В.Ф.Гецель) обсуждали на заседаниях ЛОЭО затронутые в ней вопросы. Паррот опубликовал в "Трудах" ЛОЭО также обширную статью "О курных избах и просвещении" /19/.

В упомянутой брошюре описывались убогие, тесные и неблагоустроенные крестьянские жилища и подчеркивалось отрицательное влияние их на здоровье крестьян, в частности, указывалось на дым как на причину многих глазных заболеваний, и поднимался вопрос о неотложной необходимости улучшить крестьянское жилье в санитарно-гигиеническом отношении. Эта брошюра была в том же году переиздана в "Трудах" ЛОЭО /8/.

При обсуждении в ЛОЭО вопроса о крестьянских жилищах ряд представителей крупнопоместного дворянства (А.Лэвис, А.Ф. Сиверс и др.), исходя из классовых интересов, пытались всячески уменьшить впечатление, вызванное мрачной картиной, нарисованной в вышеуказанной брошюре К.Брюйнинга. Они старались доказать, что вредность жилищ для здоровья крестьян преувеличена, что описанные избы, якобы, не являются типичными для Лифляндии - это лишь исключительные случаи. В своей демагогии некоторые из них дошли до утверждения, что крестьяне вообще не подвергаются вредному влиянию дыма, который является скорее полезным, чем вредным, давая тепло и заставляя проветривать избу /12/.

В противоположность подобного рода выступлениям, Паррот выступил с точки зрения гигиены с рациональными предложениями по улучшению крестьянских жилищ. Статья Паррота проникну-

та гуманным отношением к местному крестьянскому населению и стремлением просветить народ /I9/.

Паррот желал видеть крестьянина образованным земледельцем и считал, что повышение его образовательного и культурного уровня следует начинать с создания образцовых школьных зданий, отвечающих требованиям охраны здоровья; он требовал, чтобы учащиеся в школах обучались также домашним ремеслам, черчению плана приличного крестьянского дома или изготовлению его модели.

Относительно жилищного строительства Паррот придерживался точки зрения, что оно должно соответствовать климату и вытекающему из него образу жизни населения. Он подчеркивал, что крестьянские жилища должны быть простыми, но в то же время удобными и гигиеничными. По предложенному им проекту крестьянское жилище должно иметь одну большую курную избу для обработки зерна и ремесла, а для жилья две просторных комнаты с побеленными стенами и печью, из которой дымовой канал с заслонкой идет в курную избу. Для борьбы с сыростью он предлагал поднять глиняный пол до высоты фундамента, а вокруг дома вырыть ров для отвода воды весной и осенью. Рассматривая дым в курных избах как обстоятельство, способствующее частым заболеваниям глаз, Паррот считал воздух более испорченным от невидимой угольной кислоты, чем от видимого дыма. Он высказывал мысль о вредности угольной кислоты для дыхания и через него для всего организма, и в связи с этим подчеркивал большое значение достаточного воздухообмена для поддерживания здоровья /I9/.

Несомненно, эта дискуссия на страницах "Трудов" ЛОЭО обратила внимание общественности на необходимость улучшить крестьянские жилища и способствовала постепенной перестройке курных изб в более благоустроенные с точки зрения гигиены жилища. Так, около 20-х годов XIX в. были построены первые трубы в крестьянских жилищах, местами появились стеклянные окна вместо закрываемых досками отверстий /I0/.

Передовыми были взгляды Паррота и в деле просвещения. В I825 г. он представил Александру I обширную записку, в которой объяснял губительное влияние Магницкого на просвещение

/4/. Мракобес Магницкий, являясь попечителем Казанского учебного округа, разгромил Казанский университет, в частности, приказал в 1820 г. отпеть и похоронить по церковному обряду препараты анатомического музея и запретил дальнейшее анатомирование, что послужило образцом для аналогичных мероприятий в отношении других университетов /1/. Однако особая политика царского самодержавия в отношении Прибалтики несколько облегчила положение Тартуского университета по сравнению с другими университетами страны, и он не претерпел в то время таких репрессий.

Паррот первым подал мысль о необходимости создания Профессорского института при Тартуском университете и в 1827 г. составил проект этого института /4/. Учреждение это, существовавшее при Тартуском университете около 12 лет, было одним из значительнейших явлений его истории в 20-30-е годы XIX в. Профессорский институт был первым в России специальным учебным заведением для подготовки отечественных научно-педагогических кадров. Он сыграл видную роль в истории развития науки и высшего образования в нашей стране и дал отечественной науке целую плеяду талантливых ученых-новаторов и педагогов. Так, в числе окончивших Профессорский институт были Н.И.Пирогов, А.М.Филомафитский, Ф.И.Иноземцев, А.П. Загорский, С.С.Куторга, Г.И.Сокольский, И.В.Варвинский и др. /2/.

В Тартуском университете медицинский факультет был открыт одновременно с естественно-научным (носившим тогда название философского), а в составе медицинского факультета была предусмотрена кафедра химии. Поэтому в Тартуском университете медицинское образование проходило с самого начала в тесном контакте с естествознанием.

Таким образом, Паррот несомненно положительно повлиял на развитие медицины в Тартуском университете. Он не только сам доказывал необходимость союза естествознания и медицины, но возбудил также у профессоров и студентов медицинского факультета интерес к физике и химии, к экспериментированию с целью изучения явлений в живом организме.

Литература.

1. Заблудовский, П. Е. История отечественной медицины. М., 1960.
2. Калнин, В. В. Годы учения А. Миддендорфа в Тартуском университете. - Известия АН Эстонской ССР. Серия биологических наук. 1966, 2, 239 - 245.
3. Мартинсон, Э. Э. История основания Тартуского (б. Дерптского-Юрьевского) университета. Л., 1954.
4. Петухов, Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования /1802 - 1902/, т. 1. Юрьев, 1902.
5. Abhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät, Bd. II, H. 2. Riga, 1803.
6. Balk, D. G. De artis medicae relationibus ad rempublicam commentarius. Dorpat, 1802.
7. Brennsohn, I. Die Aerzte Livlands. Riga, 1905.
8. (Bruining, K.) Ueber Verbesserung livländischer Bauerwohnungen. - Neueres ökonomisches Repertorium für Livland, Bd. II, H. 3. Dorpat, 1814, 131 - 152.
9. Dyrsen, J. Noth- und Hülfs-Tafel enthaltend die Rettungsmittel in plötzlichen Lebensgefahren und anderen Zufällen zum Gebrauch des Landvolks. - Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in den Jahren 1797 und 1798. Riga, 1799, 161 - 177.
10. Eesti NSV ajalugu. Toimet. G. Naan. Tallinn, 1957.
11. Jäsche, G. B. Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bey Gelegenheit der am 21-sten und 22-sten April 1802 geschehenen Eröffnung der neu angelegten kayserlichen Universität zu Dorpat in Livland. Dor-

pat, 1803, lk. 53 - 63.
12. Neueres ökonomisches Repertorium für Livland. Bd. II. Dorpat, 1814.
13. Parrot, G. F. Abhandlung ueber die Reinigung des Wassers durch Filtration. - Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in den Jahren 1797 und 1798. Riga, 1799, lk. 45 - 70.
14. Parrot, G. F. Beschreibung einer neuen Filtrirmaschine zur Reinigung des trinkbaren Wassers zum Gebrauche für Privat-Haushaltungen. - Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in den Jahren 1797 und 1798. Riga, 1799, lk. 71 - 89.
15. Parrot, G. F. Nachricht ueber die in den Verhandlungen der Societät des Jahres 1796, versprochene Versuche mit einem Stubenofen. - Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in den Jahren 1797 und 1798. Riga, 1799, lk. 317 - 339.
16. Parrot, G. F. Versuche ueber das Verhalten der glasurten und unglasurten Kacheln bei dem Hitzen. - Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in den Jahren 1797 und 1798. Riga, 1799, lk. 341 - 355.
17. Parrot, G. F. Abhandlung ueber Essig-Ausdünstungen in Krankenhäusern in Rücksicht auf Luftreinigung. - Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in den Jahren 1797 und 1798. Riga, 1799, lk. 357 - 373.
18. Parrot, G. F. Ueber den Einfluss der Physik und Chemie auf die Arzneykunde nebst einer physikalischen Theorie des Fiebers und der Schwindsucht. Inaug. Diss. eines ordentlichen Professors der Physik. Dorpat, 1802.
19. Parrot, G. F. Ueber Rauch-Stuben und Aufklärung. - Neueres ökonomisches Repertorium für Livland. Bd. II, H. 4. Dorpat, 1814, lk. 299 - 330.
20. Styx, M. E. Handbuch der populären Arzneiwissenschaft für die gebildeten Stände in den nördlichen Provinzen Russlands, insbesonderheit für die Landgeistliche und

Grundbesitzer in Kur-, Liev- und Ehstland. Riga, 1803.
21. Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät im Jahr 1796. Riga, 1797.
22. Verzeichnis der Vorlesungen auf der Kayserlichen Universität in Dorpat vom 1. August bis Ende December des Jahres 1802. Dorpat, 1802.
23. Verzeichnis der vom 1-sten Februar zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Dorpat, 1804.

Joon. 10.

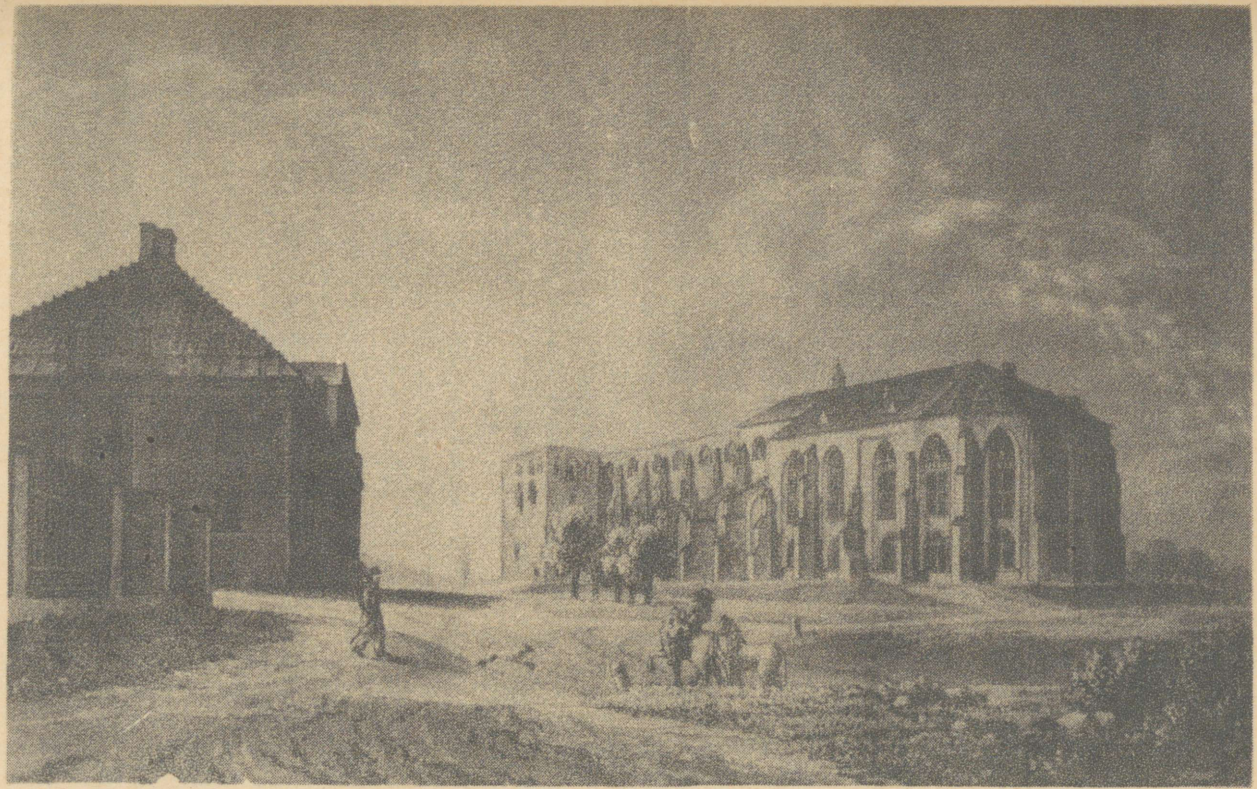

Joon. 11.

G. F. PARROT JA MEDITSIIN.

V. K a l n i n.

Resümee.

G. F. Parroti tegevus Baltikumis teadlase ja ühiskonnategelasena algas Liivimaa Üldkasulikus ja Ökonoomilises Sotsieteedis, mis loodi 1795.a. Parroti teaduslikud tööd haaravad väga mitmekesiseid teadusalasid, sealhulgas ka meditsiini- ja hügieeniküsimusi. Peaasjalikult tema initsiatiivil pööras sotsieteet tähelepanu talurahva tervisliku olukorra parandamisele ja meditsiiniliste teadmiste populariseerimisele. Parrot pani aluse hügieeniküsimuste teaduslikule uurimisele Baltikumis. Ta avaldas töid kommunaalhügieeni alalt, mis käsitlesid õhuvahetust ja -puhastust ruumides, ratsionaalsemaid küttesüsteeme, joogivee kvaliteedi parandamist ning talurahva elamute tervislikumaks muutmist.

Parrot sai aru loodusteaduse ja meditsiini liidu tähtsusest. Oma väitekirjas ("Füüsika ja keemia mõjust meditsiinile", 1802) vaatleb Parrot elavat organismi "orgaanilise masinana". Tema järgi omandab meditsiin siis teadusliku iseloomu, kui ta baseerub mehhaanika, füüsika ja keemia printsiipe arvestaval füsioloogial. Parrot rõhutas vajadust kasutada füüsika ja keemia saavutusi füsioloogias, patoloogias ja teraapias. Omalt poolt pani ta ette palaviku füüsikalise teooria ja tiisikuse ravimeetodi õhuvannidega, vihjas osmoosinähtuse tähtsusele sekretsiooni seletamisel bioloogias.

Parrot propageeris ja viis ise ellu teaduse seost praktikaga. Ta leiutas ja täiustas praktiliseks eluks vajalikke füüsikalisi instrumente ja seadeldisi, sealhulgas konstrueeris meditsiinilise termomeetri, desinfektsiooniaparaadi, veefiltrid jne. Ta püüdis asetada füüsikat ja keemiat juba XIX

saj. algul ka profülaktilise meditsiini teenistusse. Oma tegevuse ja ideedega mõjutas Parrot soodsalt meditsiini arengut Tartu Ülikoolis, tekitas Arstiteaduskonna professorites ning üliõpilastes huvi füüsika ja keemiaga tegelemise vastu ja õhutas neid tegema katseid elusorganismis toimuvate nähtuste uurimiseks.

Parroti ettepanekul rajati Tartu Ülikooli juures Professorite Instituut (1828), mis etendas silmapaistvat osa teaduse ja kõrgema hariduse arendamise ajaloos meie maal, andes terve plejaadi andekaid novaatorlikke teadlasi ja pedagooge, sealhulgas arste ja loodusteadlasi (N. I. Pirogov, A. M. Filomafitski, F. I. Inozemtsev, A. P. Zagorski, S. S. Kutorga, G. I. Sokolski jt.), kelle tööd on mitmeti suunanud järgnevate põlvkondade teadlaste vaadete kujunemist.

G. F. PARROT UND MEDIZIN.

V. K a l n i n.

Zusammenfassung.

Die Wirksamkeit G. F. Parrots als hervorragender Wissenschaftler des Baltikums begann im Jahre 1795 in der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Sozietät. Die wissenschaftlichen Arbeiten Parrots beziehen sich auf im außerordentlich weites Gebiet und betreffen unter anderem auch medizinische und hygienische Fragen. Hauptsächlich aus Antrieb Parrots lenkte die Sozietät die Aufmerksamkeit auf die Notwendigkeit einer Verbesserung der Gesundheit des Landvolkes, auf die Verbreitung medizinischer Kenntnisse im Lande. Ihm gebührt das Verdienst, die wissenschaftliche Forschung der Probleme der Hygiene im Baltikum eingeleitet zu haben. Er publizierte viele Arbeiten aus dem Gebiete der Kommunalhygiene, welche den Luftwechsel und die Reinigung der Luft in den Räumen, die Heizung der Wohnungen, die Verbesserung der Beschaffenheit des Trinkwassers und livländischer Bauerwohnungen betrafen.

Parrot erkannte den wichtigen Zusammenhang, der zwischen der Natur- und Arzneikunde besteht. In seiner Dissertation ("Über den Einfluß der Physik und Chemie", 1802) faßte Parrot den Organismus als "eine organische Maschine" auf. Nach ihm würde die Medizin dann einen wissenschaftlichen Charakter erwerben, wenn sie sich auf eine Physiologie stütze, die auf der Basis der mechanischen, physischen und chemischen Prinzipien aufgebaut ist. Er wies darauf hin, wie wichtig es ist, die Errungenschaften der Physik und Chemie in der Physiologie, Pathologie und Therapeutik aus-

zunutzen. Seinerseits unterbreitete er eine physikalische Theorie des Fiebers und eine Behandlungsmethode der Schwindsucht mit Luftbädern, wies auf die Bedeutung der Lehre über die Osmose für die Erklärung der Sekretion im tierischen Körper hin.

Parrot erfand und vervollständigte physikalische Instrumente und Werkzeuge des praktischen Lebens, unter anderem ein medizinisches Thermometer, einen Desinfektionsapparat, Filtriervorrichtungen des Wassers u.a. Er stellte die Physik und Chemie schon am Anfang des XIX. Jahrhunderts auch in den Dienst der prophylaktischen Medizin. Durch seine fruchtbare Tätigkeit übte Parrot großen Einfluß auf die Entwicklung der medizinischen Disziplinen an der Tartuer Universität im günstigen Sinne aus, stimulierte die Professoren und Studenten der medizinischen Fakultät zur Aufnahme physischer und chemischer Fragen und gab eine Anregung zur Forschung der Erscheinungen des lebenden Organismus im Experiment.

Auf den Vorschlag Parrots wurde an der Tartuer Universität ein Professoren-Institut gegründet (1828), das in der Entwicklungsgeschichte der Wissenschaft und der höheren Bildung in unserem Lande eine bedeutende Rolle gespielt hat und uns viele begabte Forscher und vortreffliche Lehrer (N. Pirogow, A. Filomafitzki, F. Inozemtzew, A. Zagorski, S. Kutorga, G. Sokolski u.a.) gegeben hat.

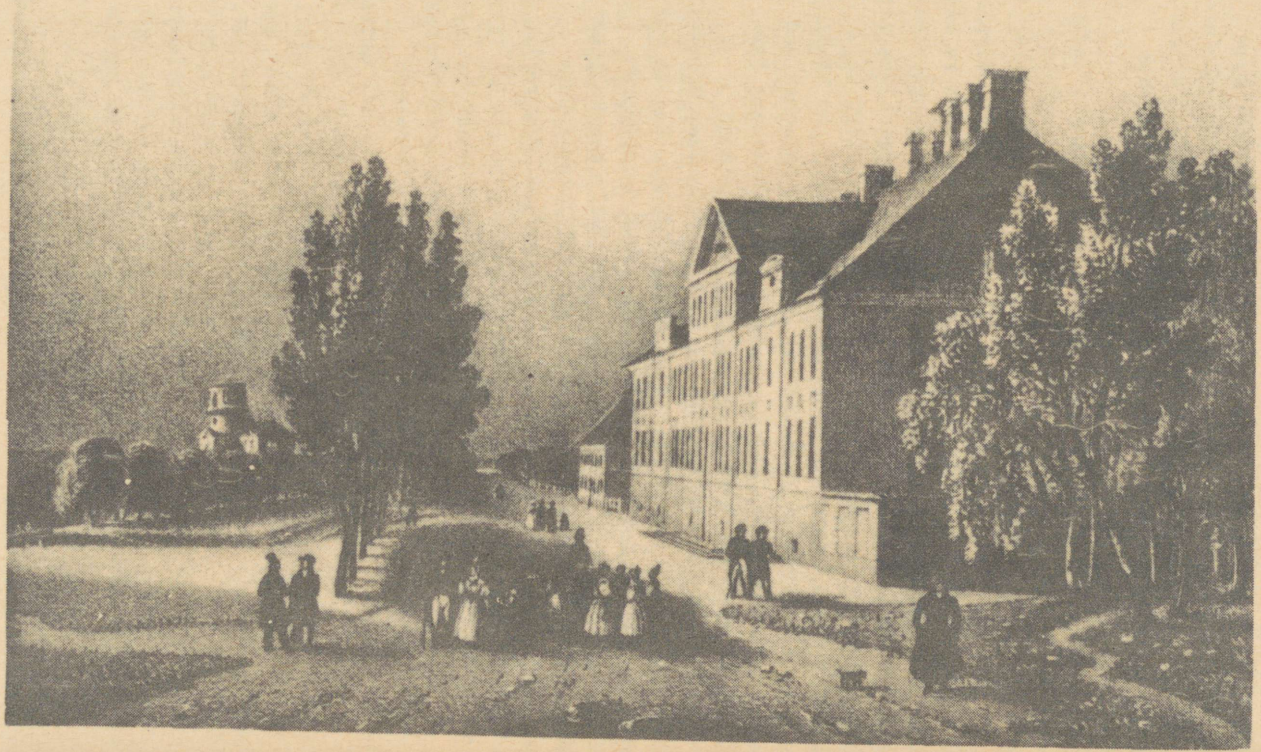

Joon. 12.

Joon. 13.

G. F. PARROT LOODUSE UURIMISE ARENDAJANA.

J. E i l a r t.

Ajajärk, mil tegutses Georg Friedrich Parrot, iseloomustab oma natuurfilosoofiliste ideedega. Loodusteaduste üksikud harud sulasid piiritlematult üksteisesse. Ühes isikus oli teadlane loodusteaduslike huvide puhul nii geoloog kui botaanik, nii zooloog kui ka filosoof. Samal ajal "isiksuse osatähtsus" oli teaduses tunduvalt kaalukam, kuna teaduslikud koolkonnad veel puudusid. Uudsete mõtetega esinenud teadlane küündis esile ning tema vaated mõjutasid hoopis erinevaid teadusi loodusteaduste laias ringis.

Niisugune natuurfilosoofiliste ideedega[1] oluliselt esileküündinud isiksus oli 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse loodusteadustes ka G. F. Parrot. Ta oli mitmekülgsete huvide ning haridusega inimene ja tal kujunesid juba varakult välja oma seisukohad mitmetes looduse tundmise ning kasutamise küsimustes. Küllap avaldas siin mõju ka noorussõprus Darwini-eelse arenemisõpetuse väljapaistva käsitleja, kataklüsmide (katastroofide) teooria looja, teadusliku paleontoloogia rajaja George Dagobert Cuvier'ga (1769 - 1832). Parroti huvist paleontoloogia vastu annab tunnistust praegu tema nime kandev devoni ajajärgu fossiilsete kalalaadsete kogu NSVL Teaduste Akadeemia Geoloogiamuuseumis.

---

[1] Autor mõtleb siin ilmselt valgustussajandi natuurfilosoofiat, mis rõhutas kõikide teadusharude seostatuse ideed. 19. saj. idealistlikesse natuurfilosoofilistesse konstruktsioonidesse suhtus Parrot teatavasti eitavalt (vt. E. Oissari artikkel "G. F. Parroti maailmavaatest ja pedagoogilistest tõekspidamistest", lk.135). - Toim.

Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi alalise sekretärina tõuseb G. F. Parrot kesksele kohale praeguste Läti ja Eesti alade loodusrikkuste kasutamise põhjendajana. Tema otsesel kaastegevusel kujunevad uues sotsieteedis üha enam välja loodusteadusliku uurimise sugemed, mis loob eeldused selleks, et, tõsi küll, pärast G. F. Parroti surma tekib Tartus selle seltsi filiaalina Loodusuurijate Selts (4. (16.) aprillil 1853). Tartu sai aga filiaalseltsi asupaigaks eelkõige asjaolu tõttu, et Liivimaa Ökonoomilise Sotsieteedi sekretärist sai taasavatud Tartu Ülikooli esimene rektor, ülikoolist aga võimas loodusteaduste arengutsenter. Just Tartus kujunesid seetõttu eeldused loodusteaduslikuks uurimistööks. 15 aasta kestel Liivimaa Ökonoomilise Sotsieteedi hõlmas tegutsenud uue seltsi tegevuseesmärk fikseeritakse selle põhikirjas küllalt selgesti: "Kuna üksikasjaline ja loodusteaduse kaasaegsele seisukohale vastav maa pinnaseolude, loodusvarade ja klimaatilise olukorra tundmine on paratamatuks aluseks, millele põllumees rajab oma tegevuse, siis Tartu Loodusuurijate Selts Liivimaa Ökonoomilise Sotsieteedi filiaalseltsina seab oma ülesandeks juhtida ja edendada Liivimaa ja Balti mere ääres asuvate, temaga piirnevate alade - kuivõrd need kuuluvad oma looduslikelt tingimustelt üldisesse kogupilti - sellekohase teadusliku uurimise ja kirjeldamise tööd."

Baltimaade uurimisel sellise hindamatu tähtsusega suuna lätte juures oli oma ettenägelike põhimõtetega G. F. Parrot.

Tartu Ülikooli rektorina ning mõjurikka professorina loob G. F. Parrot jätkuvalt eeldusi loodusteaduslikuks uurimistööks ning osaleb selles koguni oma isiklike töödega. Eriti mainitavad on siin tema geofüüsika-alased uurimused ning tegevus mõõteriistade ning füüsika laboratooriumide loomisel. Parroti tööd võimaldavad mitmetel puhkudel kasutada täpset eksperimenti looduse uurimisel. Tema konstrueeritud mõõteriistu vajati ekspeditsioonidel. Baltimaade edaspidisel uurimisel tähtsaks osutunud C. G. Rückeri Liivimaa spetsiaalkaardi (1839) koostamise vajadusteks konstrueeris

G. F. Parrot näiteks spetsiaalse pantograafi /1/. Selle valmistas ülikooli mehhaanik B. Politour ning seda tarvitati hädavajaliku riistana olemasolevate mõisakaartide vähendamisel /2/.

Alates 24. III 1830 töötas Parrot füüsika kabineti juhatajana Peterburis. Selle kabineti (laboratooriumi) varustamiseks kasutas ta tollel ajal võrdlemisi suure summa (25 000 rubla) ja arendas siin taas 12 aasta kestel muude suundade kõrval ka töid geofüüsikas vajalike mõõteriistade alal, uurides näiteks termomeetrite omadusi jne. /3/. Need tööd olid tähtsad eelkõige looduslike ressursside uurimiseks organiseeritavate ekspeditsioonide varustamise seisukohalt.

Oma elu teisel poolel on Parrot jäädvustanud oma nime ka loodusteaduslikele ekspeditsioonidele kaasaaitamisega. Meie maa suurimaid biolooge ning looduslike ressursside uurimise arendaja K. E. von Baer nimetab Parrotit end kõige enam mõjutanud õppejõuks professorite C. F. Ledebour'i ja C. F. Burdachi kõrval /4/.

Ekspeditsioonideks valmistatakse Tartu Ülikoolis ette spetsialiste ning Parrot kasutab vajalike summade hankimiseks oma isiklikku prestiiži Aleksander I juures /5/. Eestist pärineva maadeuurija Otto Kotzebue (1787 - 1846) teisest ümbermaailmareisist (1815 - 1818) võtab naturalistina ja arstina osa Tartu Ülikooli õppejõud J. F. Eschscholtz. Kotzebue kolmandal ekspeditsioonil (1823 - 1826) viibivad Eschscholtzi kõrval "Predprijatie" pardal ka Tartu üliõpilased E.Lenz (tookord 19-aastase noorukina), E. Preuss (hilisem Tartu astronoom) ja E. Hofmann (mineraloog). Neid on soovitanud A. Krusensternile, kes ekspeditsiooni teaduslikult ette valmistas, professorid Parrot, Engelhardt ja Struve. Koos oma hilisema kaasakadeemiku E. Lenziga konstrueerib Parrot esimesena maailmas automaatselt toimiva sügavusloodi, mida kasutati mainitud ümbermaailmareisil /6/.

21. jaanuaril 1826 väljub Tartust ekspeditsioon, millesse kuulub botaanikaprofessor C. F. Ledebour koos oma õpilaste A. A. Bunge ja C. A. Meyeriga. Aasta pärast naasnud, tõi see ekspeditsioon kaasa tohutu floristilise, faunistili-

se ja muualase materjali Altaist /7/. Sellest saab Altai uurimise klassikaline alus. Ekspeditsiooniks oli saadud toetust 10 000 rubla.

1829.a. suundub Kaukaasiasse Tartu Ülikooli ekspeditsioon, mille eesotsas on Georg Friedrich Parroti poeg prof. J. J. W. F. Parrot, ja vallutab 27. sept. (9. okt.) Suur-Ararati. 1844.a. jätkab Kaukaasia uurimist Tartu geoloog W. H. Abich (1806 - 1886). Hiljem veel mitmed teised.

Seega aitas G. F. Parrot juba ülikooli tegevuse esimestest aastakümnetest peale kaasa siinse tähtsa loodusteadusliku keskuse kujunemisele, mille mõju on ulatunud kaugetegi maade taha.

Mainime sellele lisaks veel rektor Parroti suurt ettenägelikkust niisuguses küsimuses nagu ülikooli valdusse antud 400 tiinu suuruse Toomemäe haljastamine (1803 - 1807). Avara silmaringiga spetsialistina ei pidanud ta paljuks olla kuni Tartust lahkumiseni Toome pargi planeerimise eesotsas. Küllap seetõttu on tema mälestusmärkki Toomel - sild, millel sõnad Otium reficit vires.

G. F. Parrot lõi tingimused Tartu kui rahvusvahelise tähtsusega loodusteadusliku uurimistsentri tekkimiseks.

Kasutatud kirjandus.

1. Parrot, G. F. Description d'un nouveau pantographe. Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St.-Pétersbourg, 1831, Sc. math., 1.
2. Varep, E. C. G. Rückeri Liivimaa spetsiaalkaardist 1839.aastal. Tln., 1957.
3. Физико-математический институт. Ленинград, 1925.
4. Dem Andenken Karl Ernst von Baer's. St.-Petersburg, 1892.
5. Bienemann, F. Der Dorpater Professor G. F. Parrot und Kaiser Alexander I, Reval, 1902.
6. Коцебу, О. Е. Новое путешествие вокруг света /в 1823-1826 гг./. М., 1959.
7. Вага, А. Ботанические исследования и экспедиции в Тартуском университете. Тр. ест.-мат. факультета, 1955, lk. 37.

Г.Ф.ПАРРОТ КАК ОРГАНИЗАТОР ИССЛЕДОВАНИЙ ПРИРОДЫ.

Я. Эйларт.

Резюме.

Г.Ф.Парроту были свойственны весьма разносторонние интересы и характерные для его эпохи натурфилософские воззрения. Другом его детства и юности был значительный француз - ский естествоиспытатель Ж.Кювье, несомненно оказавший на Паррота большое влияние.

По прибытии в Лифляндию Г.Ф.Паррот начал пропагандировать здесь пути более рационального развития местных производственных сил, что было неизбежно связано с лучшим, более обстоятельным знанием природных ресурсов. Он успешно работал в качестве секретаря Лифляндского экономического общества. Из этой организации позднее (в 1853 году) возникло Тартуское общество естествоиспытателей - центр научных исследований по изучению природы в Прибалтике.

Г.Ф.Паррот во многом способствовал изучению природы своими трудами в области геофизики. Сконструированные им измерительные приборы позволили экспедициям проводить работу на должном уровне и гарантировали точность экспериментов. Для создания специальной карты К.Рюккера (в 1839 г.) он сконструировал пантограф.

Исследованию природных ресурсов Г.Ф.Паррот со своей стороны помогал тем, что подготавливал соответствующих специалистов (например, участников плавания О.Коцебу вокруг света в 1823-1826 гг.).

Г.Ф.Паррот был ученым, создавшим предпосылки и условия для превращения города Тарту в центр естествознания, получивший очень скоро международное значение.

G. F. PARROT ALS FÖRDERER DER NATURFORSCHUNG.

J. Eilart.

Zusammenfassung.

G. F. Parrot besaß weitumfassende Interessen und dem Zeitgeiste entsprechende philosophische Ansichten. Sein Jugendfreund war unter andern auch der berühmte französische Naturforscher G. Cuvier, der ihn beeinflußt hat.

Nach seiner Ankunft in Livland beginnt G. F. Parrot für eine zweckmäßigere Benutzung der örtlichen Naturschätze, was unvermeidlich mit einer besseren Kenntnis derselben verbunden ist, zu arbeiten. Er wirkte erfolgreich als Sekretär der Livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Sozietät. Aus dieser Organisation wuchs später die Naturforschergesellschaft zu Tartu, das Zentrum der Naturforschung im Baltenlande, heraus (1853).

Seine Arbeiten auf dem Gebiete der Geophysik sind ein wichtiger Beitrag zu der Naturforschung. Die von ihm konstruierten Meßgeräte ermöglichten die Ausstattung von Expeditionen den wissenschaftlichen Anforderungen entsprechend durchzuführen und die Durchführung von genauen Experimenten. Zur Aufnahme von C. Rückers Spezialkarte von Livland (1839) konstruierte er den Pantograph.

Er trug zur Forschung von Naturschätzen durch Vorbereitung von Spezialisten bei (z. B. die Weltumseglung von O. Kotzebue 1823 - 1826 u.a.). Sein Sohn J. F. Parrot (1791 - 1841) eröffnet die Tradition der Kaukasusforschung durch seine Araratexpedition (1829).

G. F. Parrot schuf die Vorbedingungen dazu, daß Tartu sich zu einem Zentrum der Naturforschung von Weltruhm entwickelte.

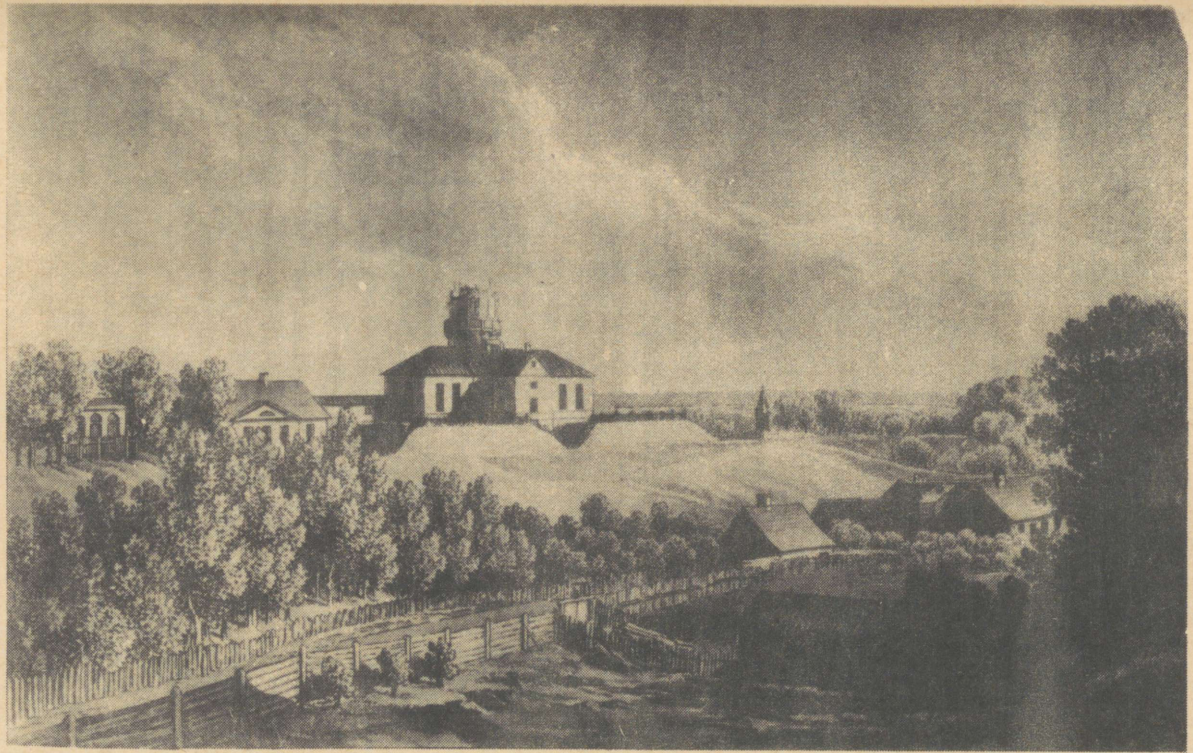

Joon. 14.

Joon. 15.

G. F. PARROTI MAAILMAVAATEST JA PEDAGOOGILISTEST TÕEKSPIDAMISTEST.

E. O i s s a r.

Noorusaastad ja vaimse kujunemise aastad on inimese elus otsustava tähendusega - siin luuakse alused pärastiseks tegevuseks, siin peituvad eod, mis tugevasti mõjutavad tegevuse suunda ja iseloomu. Et paremini ja sügavamini mõista Parroti elu ja tegevust, tuleb põgusalt tutvuda nende mõjude ja ajalooliste jõududega, mis kujundasid tema maailmavaadet ja pedagoogilisi tõekspidamisi.

Ajajärku, milles möödusid Parroti õpingute aastad, nimetatakse valgustusajaks. Selle aja ideestiku selgrooks oli inimmõistusele autonoomia taotlemine, millega mõeldi inimmõistuse vabastamist igasuguse eestkostmise alt. Valgustusaja filosoofid purustasid kirikliku dogmaatika mõju vaimsele elule, inimese enese vaba mõtlemisjõud põhjendas ja ehitas üles teaduse. Üleloomuliku ilmutuse asemele astus inimese mõistus, usulise dogmaatika asemele - teaduslik tunnetus. Teaduselt oodati maailma ja elu probleemide lahendamist, arvestamata kiriku või riigi autoriteeti. See arusaamine ajendas intensiivset teaduslikku uurimistööd ning andis teaduse taotlustele erilise jõu ja võlu.

Valgustusaja filosoofid väitsid, et inimsoo areng toimub progressi tähe all, kus teaduslike meetoditega töötades tungitakse ikka sügavamale looduse saladustesse ja saadud teadmisi kasutatakse inimese heaolu tõstmiseks. Kuna inimmõistuse tegevusel ei ole piire, siis on ka inimkonna progress piiramatu ning toimub peatamatult.

Selles situatsioonis arenes uus arusaamine inimesest:

ta pole jõuetu ja patune, nagu väitis kirik, vaid õilis olend, kes on omaette väärtus, sõltumata teistest jõududest. Siit järgnes inimese õigus iseseisvale elule ja oma püüdlus-te teostamisele. Teda ei tohi kasutada abinõuna muude eesmärkide taotlemisel. Siit saab alguse inimõiguste nõudmine, mille teostamiseks filosoofid ja avaliku elu tegelased järjekindlalt välja astusid.

Nii moodustas valgustusaja püüdluste tuuma taotlus selgitada inimmõistuse tegevust, korrastada ja laiendada seda ning harida ja kasvatada selle kaudu inimest kõlblis-vaimselt, sest mõistus on inimest hariv ja vormiv jõud. Seega on valgustuse mõiste pedagoogiline mõiste ja selle aja generatsioonid nägid oma ülesannet, oma elu eesmärki ja ajaloolist missiooni inimese kasvatamises ja harimises, kusjuures inimese harimist laiendati kogu inimsoo harimisele. Võitlus vaimse pimeduse, rumaluse, ebausu ja eelarvamuste vastu etendas kasvatustöös suurt osa; neid, kes pole haridusest osa saanud, tuleb selle juurde viia. Siit said alguse päevakorda tõusnud ja lahendust nõudvad rahvahariduse püüdlused.

Mainitud püüdlused moodustasid valgustusaja positiivse külje, mis etendas ajaloo käigus suurt osa. Nende kandjaks oli tõusev kodanlus, kes ründas feodalismi ja tungis ajaloos juhtivale kohale. Kuid kaheldamatult suurte ja jäävate saavutuste kõrval ilmnesid piirid, mida selle aja mõtlejad ei suutnud ületada. Näiteks kiriku mõju küll rünnati, aga usku püüti isegi õigustada. Väideti, et kuna olemasolev maailm on parim võimalikest maailmadest, siis tuleb looja suurust ja tarkust imetleda, igasugused muutmise katsed on ülearused, tarbetud ja isegi kahjulikud. Pedagoogid nägid küll rahvahulkade häda ja viletsust, kuid arvasid, et kasvatuse ja hariduse abil saab seda kõrvaldada. Selle püüdluse aluseks oli suur ja kindel usk pedagoogika jõusse, aga püstitatud ülesannete lahendamine ei olnud tolle aja pedagoogidele jõukohane.

Parrot õppis Stuttgardi Ülikoolis (Hohe Carlsschule) matemaatikat ja füüsikat, kuid selleaegse korra järgi pidi

ta läbi kuulama ka filosoofiakursuse, mis oli eelkursuseks erialaloengutele. Sel ajal olid Saksa ülikoolides laialt levinud Chr. Wolffi[1] filosoofilised vaated, mis väljendasid valgustusaja ideid. Hiljem, kui Kanti filosoofia esikohale tõusis ja Wolffi filosoofia kõrvale tõrjus, omandas ka Parrot selle põhialused, millest annab tunnistust tema 3-köiteline füüsika õpik /1/.

Teose sissejuhatav peatükk sisaldab mitmeid punkte, kus käsitletakse looduse uurimise ja tunnetusprotsessi üldisi küsimusi. Üksikud väited on toodud paragrahvide kujul, kokkusurutult ja täpselt formuleerituna, kuid ilma pikema põhjenduseta. Parroti vaadete järgi on füüsika kogemuseteadus, mis peab lähtuma kogemusest ja tuleb kogemusele üles ehitada. Ta ütleb otsekohe, et oma füüsikas ei arvesta ta natuurfilosoofilisi süsteeme, sest neist lähtudes ei saa teadust ehitada, küll aga võiks nende põhjal vaimukaid romaane kirjutada. Natuurfilosoofilistest süsteemidest loodusseadusi tuletada ja loodusele a priori ette kirjutada, kuidas see käituma peab, tähendab Parroti arvates satiiri inimmõistuse kohta. Vaevalt saab teravamalt välja astuda idealistliku natuurfilosoofia tungimise vastu loodusteadustesse.

Parroti järgi on tunnetusprotsessis tegemist asjade ja fenomenidega. Fenomenide põhjusi me ei tea ja Parroti arvates ei huvitagi see tõsist loodusteadust, sest need põhjused on väljaspool vaatluse ja kogemuse piire ja inimmõistus ei jõua nende tunnetamiseni. Looduseuurija suudab tunnetada fenomene, aga mitte asju iseeneses. Nii asus Parrot loodusteaduse põhiküsimuste arutelus Kanti filosoofia positsioonil.

Parroti tõsist austust Kanti isiku ja tema õpetuse vastu tõendab seik, et ta rektoraadi üleandmise puhul pee-

---

[1] Chr. Wolff (1679 - 1754), saksa filosoof, ratsionalistlik valgustaja, Leibnizi mõtete propageerija. Tema õpilaste hulgas oli ka M. V. Lomonossov. - Toim.

tud kõnes[1] seadis Kanti üliõpilastele eeskujuks, mis ergutab matkimisele. Ta ütles: "Kui ma ei kardaks süüdistust ebasiiruses, viitaksin siin sel koosolekul mehele, kes küll vanadusest rammestunud, oli ometi tugev oma vooruses ja võiks meile kõikidele eeskujuks olla; ta ei kartnud kedagi ja elas oma elu viimased aastad õilsas sõltumatuses." Kõneldes üliõpilastele kohustustest ja voorustest, pidas Parrot silmas just Kanti eetikat, mis toonitas ja hindas kõrgelt kohustuse tähtsust. Kanti nime Parrot küll ei nimetanud, kuid toodud tsitaadi üksikasjad võimaldavad eksimatult järeldada, keda kõneleja mõtles.

Nagu enamik valgustusaja mõtlejaid, ei olnud Parrot ateist ega tegelnud usuküsimuste üksikasjalikuma kriitikaga. Ta ei näinud vastuolu teaduse ja usu vahel, astus aga julgesti ja otsustavalt välja katsete vastu käsitleda teaduse küsimusi usulisest seisukohast, nagu näiteks reaktsionäär Magnitski püüdis teha. Parrot toimis Vene Piibliseltsi Tartu osakonna ilmaliku asepresidendina ega näinud selles vastuolu füüsikaprofessori ülesannetega. 18. jaanuaril 1823 pidas ta kõne: "Piibel, vaadelduna ilmaliku mehe seisukohalt" /4/, mis võimaldab lähemat tutvust tema vaadetega usuküsimustes. Piiblis nägi Parrot eeskätt kirjanduslikku teost, mille üksikosad on erineva stiili ja sisuga. Piibel on luuleteos, mis paelub lugejat üleva hoo ja praktilise tarkusega. Tähtsal kohal selles on inimese määramuse ja saatuse probleemid, mis aga ei lahendu ilma jumaliku vahelesegamise ja juhtimiseta, kui inimkond ajaloolises arengus paremaks ja täiuslikumaks peab saama. Uue Testamendi analüüsimisel rõhutab Parrot vendluse mõtet, mis eitab seisusevahesid. Ta

---

[1] Kõne on dateeritud 6. augustiga 1806 ja peeti arvatavasti 15. IX 1806 ülikooli raamatukoguhoone alumisel korrusel, kus kuni peahoone lõpetamiseni peeti pidulikke koosolekuid. Kõne sisaldab teravaid märkusi maa mineviku kohta ja arvustab armutult aadlikke ja jõukate kihtide tühist ning prassivat eluviisi, mispärast kõnelejat seltskonnas arvustati ja rünnati. Kõne ei ole trükis ilmunud arvatavasti eelmainitud põhjusel. (Kõne katkendit vt. lk.223. - Toim.)

tõstis esile ka piibli kui kirjandusliku teose kõlbelise sisu, mis inimesele lohutust võib pakkuda. Kuid piibel ei erguta kannatajat aktiivsele võitlusele, vaid sisendab resignatsiooni ja allumist saatusele.

Kuigi piibli kriitika Parroti poolt oli väga tagasihoidlik, pahandas see siiski kuraator krahv Karl Lievenit, kes määrati 1817.a. F. M. Klingeri asemele /11, lk. 430/. Uus kuraator oli pietismi tulise pooldajana igasuguste liberaalsete ideede vastane. Ta võitles järjekindlalt valgustusaja ideede mõjul tekkinud ratsionalismi vastu teoloogias, sundides selle suuna pooldajaid enneaegselt erru minema. Kirjavahetus Parroti ja Lieveni vahel võiks sedagi küsimust lähemalt valgustada, kuid sellest on avaldatud ainult üks pool, mis nähtavasti on Lieveni vastusteks puuduvatele Parroti kirjadele. Lieven põhjendab seal oma seisukohti ja teeb seda õige põhjalikult, mis sunnib oletama, et tegemist on teiste seisukohtade kummutamisega või vähemalt katsega vastast ümber veenda. Lahkuminek nendes küsimustes tõmbas piiri mõlema mehe vahele, mida kumbki ei tahtnud ületada /11/.

Ühenduses Parroti maailmavaatega mainitagu ka mõnda joont tema poliitilistes tõekspidamistes, kus väljendub tema seisukoht valitseja ja riigi suhtes. Parrot oli monarhia pooldaja ja tema teostes või avaldustes pole sõnagi, mis sisaldaks kriitikat või rahulolematust selle riigikorraga. Mitmed valgustusaja mõtlejad olid veendunud, et kui õnnestub piiramatu võimuga valitsejale head nõu anda, siis teostuvad valgustuse ideaalid ja inimkonna progress on kindlustatud. Ka Parrot läks seda teed, taotledes oma ideede ja kavatsuste elluviimist keisri enese kaudu, võimalikult mööda minnes nendest isikutest ja asutustest, kelle kompetentsi küsimuste lahendamine kuulus. Nii toimis ta Tartu Ülikooli asjade ajamisel, saavutades häid tulemusi; nii toimis ta ka talupoegade küsimuse arutamisel, kus põrkas rüütelkonna tugevale vastuseisule ega saavutanud oodatud tulemusi. Vaevalt küll leidus mõni aktuaalne probleem, milles Parrot poleks keisrile nõu andnud: välispoliitika, sõjandus,

rahandus, kaubandus, haridusala korraldamine - kõikides nendes küsimustes pöördus Parrot vahetult keisri poole oma ettepanekutega, valgustades asja ja pakkudes omapoolse lahenduse. Mõnigi kord vahetas ta päevaprobleemide üle mõtteid oma sõpradega, näit. sõjanduse asjus oma kälimehe prof. J. W. Krausega, kes oli saanud hea sõjalise ettevalmistuse ja tundis seda ala, mis Parrotile oli võõras.

Üks Parroti biograafidest tähendas, et kõiki tema ettepanekuid tabas üks ja sama saatus - nad jäid ellu rakendamata, välja arvatud üks, milles Parrot soovitas Aleksander I mitte välja kuulutada konstitutsiooni /16, 17/. Kõik ettepanekud, memorandumid ja/kirjad Aleksander I-le iseloomustavad Parroti isikut kui innustunud osavõtjat riigi ja valitsemise küsimustest. Vaatamata headele suhetele Aleksander I-ga ja teiste kõrgemate ametiisikutega, ei kasutanud Parrot neid suhteid kunagi rikastumise ja isikliku kasusaamise eesmärgil. Krause aga teab jutustada /19, lk. 339/, et Parroti majanduslik olukord olnud puhuti üsnagi raske.

Kuivõrd haaratud oli Parrot valgustusajastu pedagoogilistest ideedest, väljendavad sõnad, mis ta kord vestluses K. Morgensterniga[1] olevat lausunud, nimelt ta pidavat oma tegevust koolikomisjoni liikmena tähtsamaks kui professuuri /20, lk. 177/.

Seoses Rahvahariduse Ministeeriumi loomisega jaotati riigi kogu territoorium õpperingkondadeks. Iga õpperingkonna eesotsas oli ülikool, kes teostas järelevalvet oma õpperingkonnas asuvate õppeasutuste üle. Sellega ühenduses olevate ülesannete täitmiseks moodustati Tartu Ülikooli juures koolikomisjon, mis koosnes 7 korralisest professorist, kaa-

---

[1] Johann Karl Simon Morgenstern (1770-1852) Tartu Ülikooli kõnekunsti, klassikalise filoloogia, esteetika ja kirjandus- ning kunstiajaloo professor. Võttis aktiivselt osa Tartu Ülikooli organiseerimistöist. Tartu Ülikooli Raamatukogu esimene direktor ja korraldaja, asutas Tartu Ülikooli Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi.

sa arvatud rektor, kes oli koolikomisjoni eesistujaks.[1] Koolikomisjoni võimkonda kuulus õpetajate ametisse kinnitamine ja ametist vabastamine, loa andmine eraõpetajaile tegutsemiseks ning erakoolide avamiseks, õppekavade ja õpikute kinnitamine, koolide majandusliku külje kontroll. Mõned üleskerkinud küsimusist lahendas koolikomisjon ise, osa aga esitas kinnitamiseks ülikooli nõukogule. Gümnaasiumide direktoreid kinnitas ametisse koolikomisjoni ettepanekul Koolide Peavalitsus. Kubermangukoolide järelevalve kuulus gümnaasiumide direktorite võimkonda, kes aga kaks korda aastas esitasid ülikoolile aruande koolide seisukorrast. Gümnaasiumide direktoritele allusid kreiskoolide inspektorid, kes jälgisid alluvate kihelkonnakoolide tööd ja esitasid aruanded gümnaasiumide direktoritele. Saadud aruannete põhjal koostas koolikomisjon ülevaate koolide seisukorrast ja esitas selle ülikooli nõukogu kaudu kuraatorile. Kuid koolikomisjon ei piirdunud ainult esitatud aruannete läbivaatamisega, vaid koolikomisjoni liikmed revideerisid ka ise koole, et saada olukorrast vahetumat ülevaadet.

Kehtestatud koolikorralduses sai ülikool uued ülesanded. Nii ei olnud tema ülesandeks ainult teaduse viljelemine ja kõrge kvalifikatsiooniga eriteadlaste ettevalmistamine, vaid ka õpperingkonna koolide õppe- ja kasvatustöö ning majandusliku külje järelevalve. Ülikool seoti teiste koolidega mitte ainult õppetöö, haridusprotsessi suhtes - eeldab ju ülikooli õping gümnaasiumi kursuse lõpetamist -, vaid ka koolihalduselt. Ülikool kandis ühtlasi vastutust koolide õppetöö ja kasvatuse seisukorra eest.

Selleaegne kuraator Klinger pidas nähtavasti koolide järelevalve panemist ülikoolile ja seega ka professoritele täiesti iseendastmõistetavaks, kui ta 17. märtsil 1804 Mor-

---

[1] Tartu Ülikooli koolikomisjoni tegevuse aluseks on „Korraldus keiserlikule Tartu Ülikoolile tema ringkonna koolide järelevaatuse alal", mis kinnitatud 21. märtsil 1804. Ülikoolile alluvate koolide õppetöö ja kord määrati kindlaks ülikoolidele alluvate õppeasutuste statuudiga, mis kinnitati 5. nov. 1804.

gensteinile kirjutas: "Igast, kes kõrgemaid teadusi õpetab, peaks küll oletama, et ta ka nende kohustustega toime tuleks." /15, Briefbuch lk. 71/ Kuid koolikomisjoni liikmetele, kes komisjoni töö eest mingit tasu ei saanud, tõi koolide revideerimine lisatööd, muret ja kibedaid kogemusi: nad kohtasid ka linna magistraatide ja pastorite vastuseisu, sest revidentides nähti usurpaatoreid, kes tungivad võõrale alale ja peavad silmas ainult oma huve. Koolikomisjoni liikmed puutusid koolide revideerimisel kokku kõikide seisustega, nende hoiak ja käitumine aga suurendas ülikooli prestiiži. Koolide allutamine ülikoolile avaldas meie maa kooliolude arengule soodsat mõju: paari aasta jooksul pärast koolikomisjoni ellukutsumist kujunes välja koolivõrk, pöörati tähelepanu õppetööle, jälgiti koolide majanduslikku külge, mis mõjus tervendavalt, sest paljudes kohtades oli koolide ülalpidamiseks määratud summadega suvaliselt toimitud. Sageli selgus, eriti koolikomisjoni tegevuse algaastail, et isegi gümnaasiumides polnud rahaasjad korras ja ainult revidentide heatahtlikkuse tõttu jäid tõsisemad pahandused tulemata. Võib arvata, et ülikooli koolikomisjoni tegevuses esines mõnikord liialdusi ja tehti eksisamme, kuid üldkokkuvõttes tuli koolikomisjoni töö - see lõpetati 19. dets. 1836 - suureks kasuks siinsetele koolidele.[1]

Koolikomisjoni liikmete töö sõltus oluliselt nende kalduvustest ja huvidest. Ainult vähesed suutsid töötada edukalt nii ülikoolis kui ka koolikomisjonis. Parrot aga oli üks neid väheseid, kes suurepäraselt oskas professori ja koolikomisjoni liikme kohustused ühendada, kuivõrd see selleaegses olukorras võimalik oli /8, lk. 197/. Ta pidas oma kohustuseks levitada humaansuse ideid. Selleks aga tuli asutada koole, parandada õppetööd, alates lihtsatest rahvakoolidest ja lõpetades ülikooliga. Ülikooli ringidest väljus uus arusaamine kooli ja õpetaja tööst. Parroti tegevus koo-

[1] Tartu Ülikooli koolikomisjoni tegevus, seega ka Parroti tegevus selles, on seni üksikasjalikumalt läbi uurimata. Mõnda selle kohta vt.: P. Põld. Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933, lk. 61 jj.

likomisjonis oli kantud suurest vaimustusest ja õilsast paatosest, mis pidas kooli humanismi uue ajastu organiks: ta toonitas igal sobival momendil, et õpetaja tööl on suur tähtsus ja kõrge eesmärk - kaasa aidata inimelu kujunemisel. Õpetaja ja õpilase töö esinesid uues valguses - neilt pühiti vana kooli tolm ja sisendati uus mõte. Tulemuseks oli õpetaja eneseteadvuse tõus, sest ta ei ole enam väike, tähtsusetu ametnik ühiskonna redeli alumisel pulgal, vaid täidab suuri, vastutusrikkaid ülesandeid. Mõned katkendid Parroti kõnest Viiburi kreiskooli ja gümnaasiumi avamisel näitavad ilmekalt tema seisukohti neis küsimusis. "Ülimas ekstaasis seisan ma tõsise kooliõpetaja kuju ees ja mu süda rõkatab rõõmust mõteldes, et nüüd mõnigi tubli mees on seadnud kindla eesmärgi, seda ideaali saavutada. Aga mida lähemale teie sellele ideaalile jõuate, seda tagasihoidlikumaks muutub teie teene... Isegi ülemused ei suuda teie olulisimate teenete saladustesse tungida... Ainult kasvandike süda võib nende teenete intiimne sõber olla, ongi seda enamasti, ilma et selles teadlik oleks. Ainult siis, kui nooruk on meheks võrsunud, ilmneb temas teie töö kaunis saladus... Tervete sugupõlvede avalik lugupidamine, ei, avalik austus ja tänu kaunistab teie vanadust ja ajendab pisaraid valama teie haual... Ma ei ole teile teie kohustusi kergendanud. Tasu, mis teid ootab, tõeline tasu, mida otsib ausameelne mees, meelitab avara kauguse sinas... Lihtinimest see hirmutaks, teid aga ergutab... ma tean, kellele kõnelen, ma tunnen teie hingede üllust ja võisin teile ainult nii kõnelda." /20, lk. 158./ Niisuguseid sõnu ei olnud siinsed koolimehed seni kuulnud ja need sisendasid neisse vaimustust oma töö vastu. Parrotit õhutas siiras optimism ja sügav usk inimmõistuse progressi, mis teostub haridus- ja kasvatustöö läbi.

Kuid kõik Parroti kavatsused ei täitunud. Koolikomisjon pidi piirduma gümnaasiumide, kreiskoolide, linna elementaarkoolide ja erakoolide järelevalvega, maakoolid aga jäid ülikooli koolikomisjoni kompetentsist välja. Seda oli Parrotil raske taluda, sest ta ei saanud teha midagi talupoegade heaks. Ka kihelkonnakoolide võrgu väljaarendamine nurjus,

kuigi Parrot nende küsimustega innukalt tegeles ja keisrilt kihelkonnakoolide avamiseks nõusoleku sai. Kihelkond oli selleaegses feodaalses ühiskonnas elementaarne üksus ja talupoegadele oleks kihelkonnakool "kõrgeks" kooliks kujunenud. Mõned üksikud kihelkonnakoolid, mis avati, ei suutnud aga üldist pilti muuta. Kihelkonnakoolide asutamise nurjumine sundis Parrotit küsimärgi alla panema kõikide reformide edu /8, lk. 332/. Täitmata jäi ka ta soov, et Filosoofiateaduskonnas loetaks nende ainete metoodikat, mida gümnaasiumis õpetatakse.

Omaaegseid pedagoogilise reformi taotlusi tundis Parrot hästi. Ta pooldas neid, kuid mitte ilma kriitikata /3/[1]. Parrot pooldas kehalist kasvatust ja õppekäike loodusesse. Pooldamist leidis ka järelevalve kasvandike üle väljaspool koolitunde. Kuid Parrot kahtles, kas mõnes õppeasutuses praktiseeritav kasvandike isoleerimine ühiskonnast ja kodust on õigustatud, sest sellises olukorras oleksid kasvandikud nagu orvud. Ka arvas ta, et kasvandiku lihtne riietus iseenesest ei soodusta kõlbelist arengut. On näha, et võrreldes kodu- ja koolikasvatust, eelistas Parrot esimest.

Kasvataja olgu kasvandikule sõbraks ja õppigu teda hästi tundma. Kasvatus ja õpetus toimugu süstemaatiliselt,kuid kasvandikule võimaldatagu ka küllaldaselt vabadust, et ta saaks omal algatusel ja iseseisvalt tegutseda. Õpetus arvestagu kasvandiku arengut ja vastavalt sellele mingu kergematelt ja lihtsamatelt ülesannetelt raskematele ja keerulisematele. Õppetöö ja mäng olgu üksteisest rangelt eraldatud. Olgu märgitud, et selleaegne reformipedagoogika, püüdes õppetööd hõlbustada, kasutas õppetöös sageli ulatuslikult mängu, mis aga alati ei tulnud asjale kasuks. Pedagoogilist tasu, mida samuti laialt rakendati, Parrot ei eitanud, kuid rõhutas, et kasvandikud ei tohi loota, et nad seda tingima-

---

[1] Käsitledes Lehrbergi pedagoogilisi vaateid, teeb Parrot seda niisuguse soojusega, nagu oleks tegemist tema enda või vähemalt siiralt pooldatavate vaadetega.

ta saavad. Parrot oli arvamusel, et tuleb arvestada õpilase autunnet, mitte aga püüda talle lihtsalt mõnu võimaldada, nagu tollal sageli tehti. Tasu saavutab oma eesmärgi siis, kui ta kasvandiku iseloomu avardab ja õilistab. Siit järgnes eitav seisukoht teenetetahvli suhtes, mida mõnes õppeasutuses kasutati. Kuigi nendest eeldustest lähtudes on karistamine küsitav, ei eitanud Parrot karistamise võimalust üldse. Niisiis ei pooldanud Parrot uue pedagoogika äärmusi, kuid tunnustas neid põhimõtteid, mis tõsist kasvatust ja haridust soodustasid /3/.

Koolikomisjoni liikmena viibis Parrot Tartu tütarlastekooli avamisel ja esines kõnega, milles käsitles naiste hariduse põhiküsimusi. Ta ei puudutanud oma kõnes tütarlastekooli õppeaineid ega õppekorraldust, vaid naiste hariduse eesmärki ja hariduse olemust. Avatav kool oli esimene sellelaadiline, mis ülikooli koolikomisjoni poolt organiseeritud, sellepärast oligi tähtis näidata selle omapära ja õigustada selle koolitüübi olemasolu koolivõrgus.

Kõne alguses tuli kõnelejal möönda, et seni oli naiste hariduse alal vähe tehtud: tütarlaste harimine jäi peamiselt vanemate, eeskätt ema hooleks, kes aga ainult üksikjuhtudel häid tulemusi saavutas. Nõue tõsta kõikidesse ühiskonna klassidesse kuuluvate naiste kultuuritaset sunnib avama koole, mis annaks tütarlastele haridust nagu poeglastelegi. Kuid Parrot ei pooldanud vaadet, mis taotles mõlemale sugupoolele ühesugust, üheväärtuslikku haridust. Keskajal korraldatud katsed võtta tütarlapsed poeglaste kooli olevat nurjunud - tütarlapsed olevat kaotanud oma ürgse õrnuse, omandanud meheliku käitumisviisi ja mõtlemislaadi. Seega tõusis küsimus tütarlaste hariduse omapärast, selle põhjendamisest ja õigustamisest.

Tütarlaste hariduse ja kasvatuse eesmärgiks on Parroti arvates nende tulevane kutse - seda tuleb arvestada ja selleks tuleb neid ette valmistada. Kõneleja leiab, et tütarlaste tulevane kutse seisneb selles, et olla abielunaine, ema ja majaema. Need ülesanded on selgemad ja kindlailmelisemad kui mehe omad, nad määravad kasvatuse ja hariduse eri-

laadi ja sisu. Neile vastavalt tuleb arendada ja kasvatada hingelisi omadusi ja voorusi, mis on omased naisele ja soodustavad tulevaste ülesannete täitmist. Siin on esikohal leebus, armastus ja kannatlikkus, mis moodustavadki tütarlaste hariduse sisu. Kuigi naise tegevus piirdub kodu ja perekonnaga, saab ta siingi iseseisvaid ülesandeid. Ta peab kujundama vaimse õhkkonna, milles toimub perekonnaelu. Kõik püüded, mis tütarlastele seda probleemide ringi vastumeelseks tahavad teha, on taunitavad. Nii pidas Parrot naise siirdumist teaduse alale ebaloomulikuks ja naise tõelisele kutsele mittevastavaks. "Neiu, kes, mapp käes, üliõpilastega loengule läheb ja siis ladinakeelse disputatsiooni järel doktorikraadi taotleb, on mulle vastik," ütles ta. Kõik teadmised, mis tütarlastele koolis antakse, on seoses naise kolme, eelmainitud ülesandega elus: arendatakse õiget mõtlemist, harjutatakse teravmeelsete otsustuste kujundamist, õpetatakse ajalugu, loodusteadust, kunsti, kasvatatakse üldist huvi inimese vastu ja õpetatakse seda, mida vahetult nõuavad naise ülesanded elus. Mis üle selle läheb, pole lubatud, sest liigsed teadmised võivad naise ürgse laadi ära rikkuda ja seega tulevaste ülesannete täitmist takistada. Õppeainetest puudutas Parrot käsitöö osa tütarlaste kasvatusel ja näitas selle hariduslikku väärtust: ta annab hingele õnnelikku tasakaalu; kehvemad perekonnad saavad sellest tulu, jõukamatele võivad valmistatud esemed heategevuse allikaks olla /2/. Kuigi Parrot püüdis tütarlastekooli võtta lapsi kehvematest kihtidest, kujunesid need siiski peamiselt jõukamatest kihtidest pärinevate tütarlaste kooliks /18/.

Arvestades ülikooli algaastail valitsenud olukorda, pööras Parrot tõsist tähelepanu üliõpilaste kasvatusele. Kindlat õppetöö korraldust, nagu nüüd, tollal ei olnud: polnud kindlaid õppekavu, semestrite arvestust ega üleminekut kursuselt kursusele. Õppeaja kestus ei olnud täpselt kindlaks määratud. Statuudi järgi (1803.a.) oli normaalseks õppeajaks arvatud 3 aastat, kuid vähesed pidasid sellest kinni. Paljud viibisid ülikoolis lühemat aega, kuni 1 aasta või isegi vähem. Eksameid ei olnud, ülikoolist lahkujale andis üli-

kooli valitsus tõendi õpingute kohta. Kuna kehtis peaaegu piiramata vabadus, leidub kaasaeglaste mälestustes väljendusi selle kohta, et üliõpilased elavad lõbusat, muretut elu ja pööravad teaduste omandamisele vähe tähelepanu. Vähem muidugi paistsid silma need, kes tegid tõsist tööd ja ega needki ei puudunud: said ju Tartu Ülikooli algaastail oma teadusliku ettevalmistuse kaks rahvusvahelise kuulsusega teadlast - G. F. W. Struve ja K. E. v. Baer.

Üliõpilased moodustasid tollal omaette konsolideerunud, üksmeelse rühma, kus ei tuntud seisuslikke vahesid, nagu need selleaegses ühiskonnas kehtisid. Päritolule ei pööratud siin mingit tähelepanu, siin valitses täielik demokraatia, kõik olid võrdsed akadeemia kodanikud[1]. Väikelinnas, nagu seda oli Tartu, moodustasid üliõpilased silmapaistva ühiskondliku kihi. Üliõpilane oli iseteadlik, uhke akadeemiline kodanik, kes allus oma erikohtule. Pidades end kõrgema vaimse maailma, teaduse esindajaks, püüdis ta eralduda linnakodanikest, käsitöölistest, vaadates neile ülalt alla ja lugedes neid vähema väärtusega ühiskondlikuks kihiks. Ülikooli algaastate ajalugu teab jutustada kokkupõrgetest üliõpilaste ja linnakodanike vahel, mis lõppesid vahel isegi surmaga. Ka üliõpilaste eneste vahel tekkis arvamuste lahkuminekuid ja tülisid, millele järgnes duell. Auküsimustes oldi väga tundlik, solvatuna tunti end tühistest põhjustest ja küllap enamik duelle saigi siit alguse.

Parroti suhted üliõpilastega olid väga sõbralikud, üliõpilased olid siiralt kiindunud oma tulihingelisse rektorisse ja professorisse; aadliseisusest pärinevad üliõpilased ei moodustanud siin erandit ega tekitanud üldises hoiakus

---

[1] Väärib märkimist, et ülikooli peahoone nurgakivi panekul oli rektori kõrval üliõpilaste esindajana C. Williams, kes müüris sisse 3 kivi. C. Williams põlvnes läti talupoegkonnast ja oli äsja saanud priikirja (Alb. acad. nr. 111). Ülikool ja üliõpilased tundsid elavat huvi selle pärisorja poja vastu. Lähemalt jutustab temast oma mälestustes Hermann /6, lk. 65 jj./.

mingit ebakõla. Parrot kutsus pühapäeviti üliõpilasi lõunale; tööpäevadel võisid üliõpilased teda õhtupoolikul külastada, kus vabas vestluses aega veedeti. Parrot märgib, et rohkemat ei olevat tema majanduslik olukord ega töö võimaldanud /8, lk. 331/. Nagu jutustab K. E. v. Baer, kohtunud ülikooli õppejõud sagedasti ja meelsasti üliõpilastega ning vesteldud kaua. Vestlustes aga polevat olnud esikohal niivõrd teaduslikud küsimused kui rõõmus ajaveetmine. Mõned professorid olevat vestlustes avaldanud nii liberaalseid mõtteid, mida üliõpilased polevat ealeski söandanud teha. Professorid kaitsesid üliõpilasi ja vältisid distsiplinaarkaristusi.[1]

Üliõpilastesse avaldas sügavat kasvatuslikku mõju ja kujundas nende maailmavaadet vaim, mis tollal ülikoolis valitses. Parrot ise väljendas seda järgmistes sõnades: "Salasõda meie vastu ei lakka nii pea. See ei ole ülikooli see või teine toiming, mille eest tahetakse kätte maksta, vaid ülikooli vaim. Meie üliõpilased omandavad seda vaimu; nad tunnevad inimõigusi ja austavad neid." /8, lk.331/ Inimväärikust, inimõigusi rõhutas Parrot alati oma ettekandeis ja sõnavõttudes. Igaüks pidi oma elu ja heaolu rajama mitte teise inimese töö jà vaeva kasutamisele, vaid oma tööle. Töö ja töökus on inimese elu alus ja annab sellele kõlbelise sisu; arendades neid mõtteid eelmainitud.kõnes 6. aug. 1806 arvustas Parrot halastamatult jõudeolijate tühist ja vaimulagedat elu, mille suhtes võib ainult eitavale seisukohale asuda. Humanismile ja selle levitamisele pööras Parrot alati tähelepanu. Teda ängistas aga tunne, et ta selles osas on vähe ära teinud. "Ma häbeneksin, kui oleksin saanud ainult teadlasi ette valmistada, kuna tahtsin töötada, et Inimesi ette valmistada." /8, lk. 234/ Võrreldes inimese kasvatust teadlase

---

[1] Rüütelkonna käsilase Spalchaberi vastu, kes oli kahe professori kohta levitanud laimujuttu, nagu oleks nad purujoobnult ühelt ülikooli poolt korraldatud koosviibimiselt välja kantud, astusid üliõpilased professorite au kaitseks välja ja väljendasid oma põlgust sellega, et viskasid sisse Spalchaberi korteri aknad /20, lk. 192/.

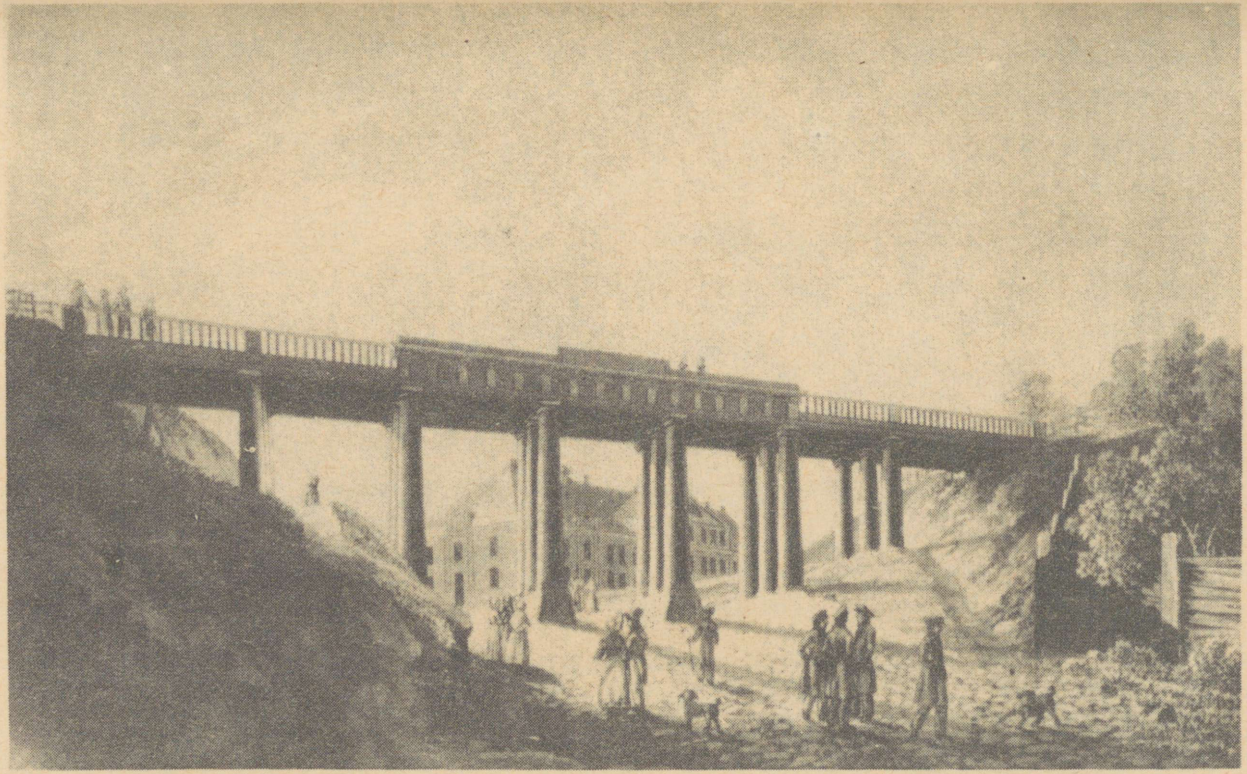

Joon. 16.

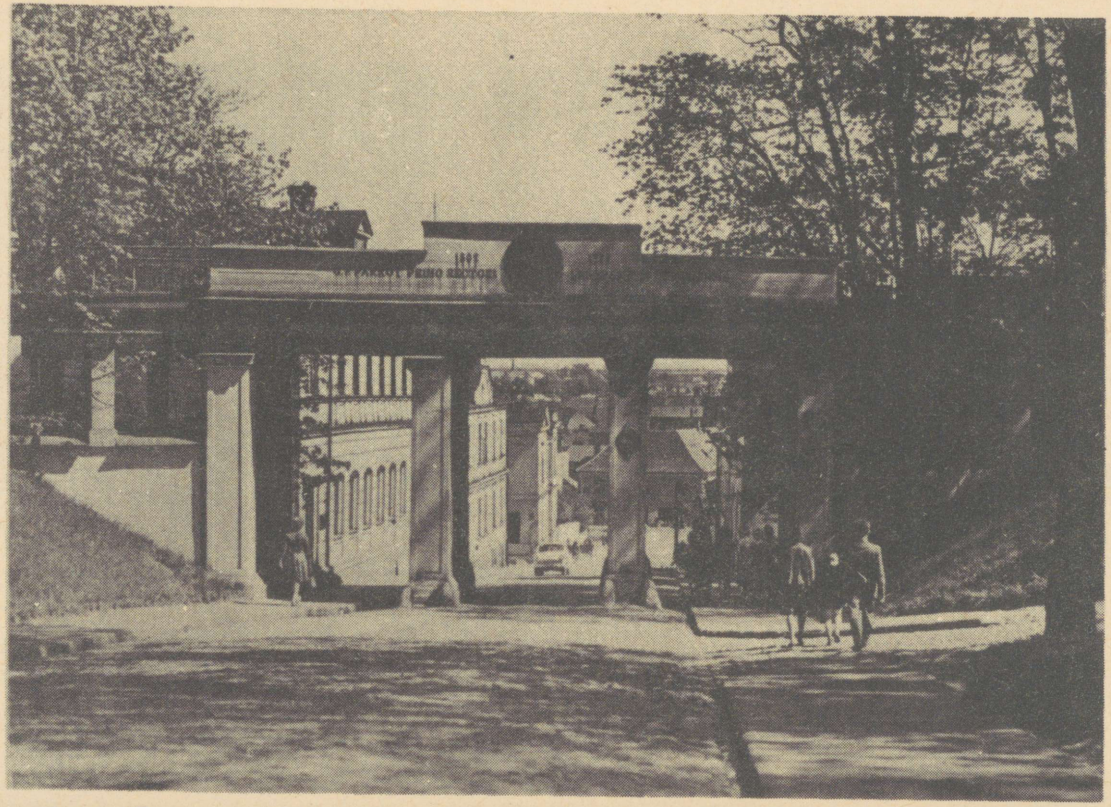

Joon. 17.

ettevalmistamisega, leidis Parrot, et tähtsam neist on esimene. Sellele ajale on iseloomustav seegi seik, et üliõpilased armastasid pidulikel juhtudel kanda omapärast uhket vormiriietust, mille kuldnööpidel oli sõna humanitas. /14,veerg 268./ Oma seisukohad ülikooli kasvatuslike funktsioonide kohta väljendas Parrot teravates sõnades märgukirjas, mille esitas purureaktsionäär Magnitski tegevuse vastu: "Tõeline kasvatus, mis peab soodustama üldist heaolu, ainus, mis kujundab inimesi ja mitte automaate, on see, mis arendab noore mehe tahet ja kõlbelist jõudu kooskõlas tema vanuse ja küpsusega, enne kui ta ellu paisatakse. See on selle eesmärk, mida akadeemiliseks eluks nimetatakse. Üliõpilane, kasutades oma vabadust õiglase järelevalve all, mis teda liiga ei piira, võib mõnel juhul seda vabadust kuritarvitada ja mõtlematult toimida, isegi korda rikkuda. Selle eest aga karistab teda otsekohe seadus ning sisendab talle veendumuse (kui see tal varem puudus), et süüteole järgneb alati karistus. Niisugusel kasvatusel on see eelis, et ta võimaldab noorukil varajasi kogemusi omandada, seejuures mitte omal kulul ega ka ühiskonda kahjustades. Laste talutusnöör, mille külge tahetakse siduda noorust kaheksateistkümne kuni kahekümne viie aasta vanuses, just õhutab välja astuma seaduse vastu. See kasvatab petiseid, teesklejaid, lipitsejaid, vastikuid inimesi, kes peidavad oma tõelise arvamuse näiva sõnakuulmise taha, võtavad oma orjameelsuse eest ühiskonnalt tasu ja seejuures kindlasti vihkavad autoriteeti, mis neid maha surub.

Alaline järelevalve ei anna kasvatuslikke tulemusi, üliõpilastele tuleb võimaldada vabadust, et nad saaksid iseseisvalt tegutseda ja õppida oma tegude eest vastutama." /10, lk. 288./

Juba ülikooli asutamisaastal tekkis õppejõudude hulgas mõte kutsuda ellu vastav ring, millest ka linna haritlased oleksid osa võtnud, kus üliõpilased oleksid saanud kokku tulla ja vaba aega veeta. Parrot pooldas seda kavatsust (ta oli siis prorektor), kuid mõtet ei saadud ellu rakendada, sest kindralkuberner oli vastu. Klingeri soovitusel loobus Parrot edasistest sammudest selles suunas, kuigi keeld teda erutas.

Alles 1814.a. sai mõte teoks ja asutati "Akademische Musse" /21, lk. 291 - 292/. Selle asutamisel etendas Parrot tähtsat osa. Selts osutus elujõuliseks. Lühemat aega tegutsesid ühe teaduskonna piirides loodud organisatsioonid, kus tegeldi kirjandusküsimustega ja sageli luuletati; luuletustes kasutati ka eesti keelt.[1] Üliõpilastel keelati linnakodanike klubilises asutuses - "Bürgermusses" - käimine, kuna nende ja käsitööliste vahel tekkis tülisid.

Märkimist väärib veel Parroti eitav suhtumine üliõpilaste teatriskäimisse. Tartus tollal alalist teatrit ei olnud. Gastroleerivad trupid põrkasid kokku ülikooli vastuseisuga, kes nõustus teatrietendustega ainult õppetöö vaheajal ja väljaspool linna piire. Kuraator Klingeri arvates oli teatril halb mõju üliõpilaste eluviisidele ja kommetele. Sellepärast keelatigi 1804.a. Tartus teatrietendused; sellest hoolimata korraldati neid ikkagi. Kuna aga etendustel tekkis üliõpilaste ja linnakodanike vahel kaklusi, siis keeldu korrati 1812. a. /12, lk. 69/. Ka asjaarmastajate ettekanded ei leidnud ülikooli nõukogu poolehoidu, kuigi mõned professorid nendes midagi laiduväärset ei näinud.

Reaktsiooni surve tõttu, mis Aleksander I valitsemise teisel poolel võimule pääses, astus Parrot ülikooli koolikomisjoni liikme kohalt tagasi, põhjendades oma sammu sellega, et tekkinud tingimustes, kus reaktsionäär Magnitski[2] mõju haridusalal üha suureneb, pole tal enam võimalik töötada. Parroti lahkumisavaldus 11. okt. 1821.a. on vapustav dokument ja väga iseloomulik tema vaadetele. Ta kirjutab, et

---

[1] Dorpater Sängerbünde 1812 - 1816. Herausgegeben und eingeleitet von Fr. Bienemann. Reval, 1896.

[2] Mihhail Leontievitš Magnitski (1778 - 1855) - äärmine reaktsionäär-mustasajaline (mrakobes). Olles Kaasani Ülikooli kuraatoriks, nõudis kõigi ainete õpetamist kiriklik-monarhistlikust seisukohast. Vallandati raharaiskamise pärast. Toimetas Tallinnas ajakirja "Raduga", milles ründas eesrindlikke ideid ja propageeris reaktsioonilisi vaateid. - Toim.

töötas koolikomisjonis parema meele ja sügavama rahuldustundega kui kuskil mujal ja lahkub mitte kergemeelsuse, laiskuse või tüdimuse pärast, vaid paneb selle ameti maha kindlas veendumuses, et ta sinna enam ei sobi: temal polevat kohta seal, kus seaduslikkus pole kooskõlas vabameelsuse ja õige, siira koolivaimuga; umbusku aga ei hinda ta kuigi kõrgelt, sest selle kaudu ei pääse ligi petistele ega saa neid paljastada ning kõrvaldada /20, lk. 211/.

Tekkinud olukorra kohta koostas Parrot memorandumi ja esitas selle 22. II 1825 keiser Aleksander I-le /10, lk.280--296/. Memorandumis paljastas Parrot julgesti Magnitski püüdluste reaktsioonilise olemuse ja näitas, et need toovad suurt kahju vene kooliasjandusele.

Parroti tegevus koolipõllul oli positiivseks nähtuseks meie kultuurielus. Kujunes välja koolivõrk, hakati kõrgemalt hindama koolitööd, kasvas õpetaja eneseteadvus ja arusaamine kooli ühiskondlikest funktsioonidest. Kasvatuses soovitas Parrot loobuda surveabinõudest ja võimaldada noorukeile vabadust, soodustades nende iseseisvat arengut. Humanismi levitamine ja inimese õilistamine on põhimõtted, mis läbivad tema pedagoogilisi vaateid ja püüdeid. Parrot ei saanud küll kõiki oma kavatsusi ellu viia, kuid tehtugi väärib hindamist.

Kahtlemata on Parrot Tartu Ülikooli ajaloos XIX saj. esimesel veerandil silmapaistvamaid kujusid, kes kaugelt ületab kõik teised. Peale Morgensterni ei ole professorite hulgas kedagi, keda võiks samaväärsena tema kõrvale asetada. Kõige tabavamalt ja veenvamalt on küsimusele, milles siis seisnes Parroti tähtsus ja silmapaistvus, vastanud W. Süss /20, lk. 242/, Tema arvates ei jätnud Parrot sügavaid jälgi mitte niivõrd füüsikaprofessorina, kuigi ta oli silmapaistev õppejõud ja tal oli siin kaheldamatuid teeneid. Kuid mitte füüsikaprofessorina ei kujundanud ta kooli, kuigi see oli ta lemmikala. Sellena ei esindanud ta ülikooli väljaspool ega kaitsnud tema huve. Deemonliku valitseja-natuurina pidi ta sekkuma - sest ei saanud teisiti - maailma suurimatesse või vähimatesse asjadesse, püüdes nende käiku mõjutada ja kujundada. On võimatu teda kujutleda kestvalt töö-

laua taga istumas, jälgimas uuritava protsessi üksikasju või füüsika kabinetis üliõpilaste töid kontrollimas. Deemonlik kirg ajendas teda vestlustele Aleksander I-ga ja arvukate märgukirjade koostamisele. Suur seesmine pinge sundis tegutsema ja ta ei saanud enne rahu, kui oli oma arvamused paberile pannud ja asjaomastele esitanud. Selles mõttes meenutas Parrot kirjanikku, kes seesmisest tungist aetuna peab oma mõtted kirja panema, sest ta teisiti ei saa. Siin oli Parroti energia tõepoolest ammendamatu, aastadki ei suutnud seda vähendada ega nõrgendada.

Valitseja-natuuri tõttu jäi Parrot ülikooli õppejõudude hulgas üksikuks ja tal ei kujunenud sõprussidemeid teistega. Kõige paremad suhted olid tal K. Morgensterniga, kellega teda sidus humanismi üllas idee ja püüd seda teostada. Kui Morgenstern elas humanistliku maailma esteetilises vaimus, oli Parrot lähemal tõelisusele, püüdes oma kõrgeid ideid realiseerida näit. koolidegi kaudu.

Kui Parrot oli mõne mõtte omaks võtnud, astus ta selle eest kirglikult ja kogu hingega välja. Ülikooli nõukogus ja teaduskonnas tekkis selle tõttu täbaraid olukordi, kus Parrotile tema ägeda temperamendi pärast etteheiteid tehti. Kuid Parrot ei salanudki oma kirglikkust asjade arutamisel: "Kes võib väita, et oleksin toiminud kiretult? Kes võib tõsiselt head tahta kiretult? Mina toimin alati kirglikult ega taha ealeski teisiti toimida." Esinedes heroilise paatosega, köitis ta oma vastaseidki /8, lk. 340/.

Parrot elas ja toimis kindlas veendumuses, et humaansuse suuri ja õilsaid ideid on võimalik argielus teostada ja seega inimkonna progressi soodustada. Valgustusaja vaateid pooldas ta siiralt ja heroilise paatosega ning jagas selle aja optimismi.

Kasutatud kirjandus ja materjalid.

I. G. F. Parroti teosed.

1. Grundriss der theoretischen Physik zum Gebrauche für Vorlesungen. 1 - 3. Leipzig-Riga, 1811 - 1815.
2. Rede bey Eröffnung der Dorpatschen Töchterschule. /Dorpat/, 1804.
3. Biographische Notizen über A. C. Lehrberg. Teoses: A. C. Lehrberg. Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. St.-Petersburg, 1816.
4. Bibel aus dem Standpunkte des Weltmannes betrachtet. Mitau, 1823.
5. /Über die Erweiterung des menschlichen Daseins/ /Käsikiri/ - ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, f.402, s.-ü. 1217, 47 - 52.

II. Teoseid G. F. Parroti kohta.

6. Bienemann, F. Altlivländische Erinnerungen. Reval, 1911.
7. Bienemann, F. Aus dem Briefwechsel Georg Friedrich Parrots mit Kaiser Alexander I. - Deutsche Revue über das gesamte nationale Leben der Gegenwart. 1894, kd. 4, lk. 161 - 175.
8. Bienemann, F. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval, 1902.
9. Bienemann, F. Dorpater Sängerbände 1812 - 1816. Reval, 1896.
10. Bienemann, F. Ein Wort an Alexander I. über Russlands Unterrichtswesen. - Deutsche Revue über das gesamte nationale Leben der Gegenwart. 1901, Bd. 3.
11. Briefe des Fürsten Karl Lieven /an G. F. Parrot/. /1817 - 1827/. Baltische Monatsschrift. Bd. 42,

1895, lk. 192 - 204, 265 - 280, 422 - 438.
12. Hausmann, R. Aus dem Jugendjahren von Karl Ernst v. Baer. Riga, 1909.
13. Põld, P. Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933.
14. Reinthal, E. Jugenderinnerungen mit Einblicken in die Gegenwart. - Inland, 1862, 23.4., Nr. 17, veerud 266 - 270.
15. Rieger, M. Maximilian Klinger. Sein Leben und Werke. Th. 1 - 2 mit einem Briefbuch. Darmstadt, 1880 - 1896.
16. Schiemann, Th. Eine Konstitution für Russland vom Jahre 1819. - Historische Zeitschrift. Bd. 72. 1894, lk. 65 - 70.
17. Schiemann, Th. Kaiser Alexander I und die Ergebnisse seiner Lebensarbeit. Berlin, 1904.
18. Schneider, W. Die höhere Stadttöchterschule zu Dorpat 1804 - 1892. Dorpat, 1892.
19. Krause, J. W. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. - Baltische Monatsschrift. Bd. 53/54, 1902, lk. 229 - 250, 330 - 385, 81 - 103.
20. Süss, W. Karl Morgenstern (1770 - 1852). Ein kulturhistorischer Versuch. Dorpat, 1928.
21. Петухов, Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802--1902), I. Юрьев, 1902.

О МИРОВОЗЗРЕНИИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ Г.Ф.ПАРРОТА.

Э. О й с с а р.

Резюме.

Г.Ф.Паррот был видным представителем гуманистических течений и педагогических идей эпохи Просвещения в Прибалтике. Он усвоил принципы просвещенческого мировоззрения - универсальный гуманизм, освобождение человека от опеки, автономия разума, убежденность в неудержимом прогрессе человечества - еще в студенческие годы и старался осуществить свои идеалы, работая профессором Тартуского (Дерптского)университета и членом школьной комиссии.

Свои философские концепции Паррот изложил в введении к трехтомному учебнику физики. Там он решительно отверг господствующие тогда идеалистические спекуляции натурфилософии. Естественные науки, в том числе и физика, являются опытными науками и должны обосновываться на опыте. Однако, естество - испытатель изучает только явления и не может узнать их первичных причин. Тем самым, признавая существование "вещей в себе", Паррот примкнул к агностицизму Канта.

По своим политическим взглядам Паррот был сторонником просвещенного абсолютизма. Он считал, что если правителю дать хороший совет и убедить его действовать согласно этому совету, то осуществление принципов Просвещения будет обеспечено. Он сам посылал многочисленные предложения Александру I и Николаю I, но добился кое-какого успеха лишь в делах университета.

В качестве члена школьной комиссии Паррот занимался энергично проведением школьной реформы. Под контролем школьной комиссии открывались новые школы, был подкреплен экономический базис школ, улучшено качество обучения и повышен авторитет учителя. Как педагог Паррот подчеркивал свободу мыш-

ления и действий воспитанников, воспитание чувства ответственности и взаимного доверия.

ÜBER G. F. PARROTS WELTANSCHAUUNG UND SEINE PÄDAGOGISCHEN ANSICHTEN.

E. O i s s a r .

Zusammenfassung.

G. F. Parrot war ein bedeutender Vertreter der humanistischen Tendenzen und pädagogischen Ideen der Aufklärung im Baltikum. Er hatte sich die Grundprinzipien der Weltanschauung der Aufklärung, wie den universalen Humanismus, die Befreiung des Menschen von der Bevormundung, die Autonomie der Vernunft, die Überzeugung des unaufhaltsamen Fortschritts der Menschheit schon während seiner Studienjahre angeeignet und versuchte, seine Ideale durch seine Tätigkeit als Professor der Tartuer (Dorpater) Universität und Mitglied der Schulkommission zu verwirklichen.

Seine philosophischen Konzeptionen hat Parrot in der Einleitung zu seinem Lehrbuch der Physik dargelegt. Darin wurden die damals herrschenden idealistischen naturphilosophischen Spekulationen entschieden abgelehnt. Die Naturwissenschaften, u.a. auch Physik, sind Erfahrungswissenschaften und müssen auf Erfahrung begründet werden. Aber erfahrungsgemäß kennt der Naturforscher nur Phänomene, und darauf muß er sich beschränken; das Ding an sich bleibt für ihn unerkennbar. So bekannte Parrot sich in dieser Frage zu Kant.

Seinen politischen Ansichten nach war Parrot ein Anhänger des aufgeklärten Absolutismus. Er dachte, daß wenn man dem Herrscher einen guten Rat gibt und ihn für den gewinnt, so ist die Verwirklichung der Prinzipien der Aufklärung gesichert. Er selbst verfaßte zahlreiche Denkschriften für Alexander I. und Nikolai I., übrigens mit manchem

Erfolg nur in bezug auf die Universitätsangelegenheiten.

Als Mitglied der Schulkommission beschäftigte Parrot sich energisch mit der Durchführung der Schulreform. Unter der Kontrolle der Schulkommission wurden mehrere Schulen eröffnet, ihre ökonomische Basis gesichert, die Unterrichtsqualität verbessert und die Autorität der Lehrer erhöht. Als Pädagoge betonte Parrot die Freiheit des Denkens und Handels der Zöglinge, die Erziehung des Pflichtgefühls und das gegenseitige Vertrauen.

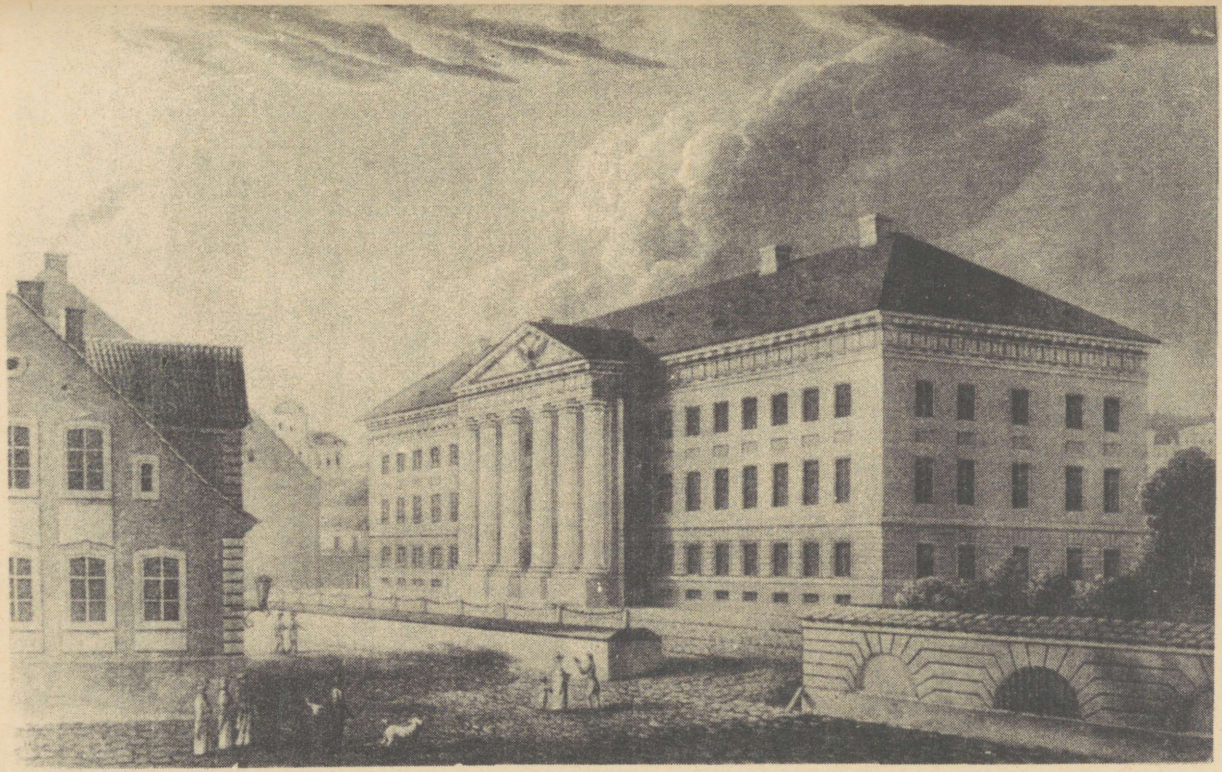

Joon. 18.

G. F. PARROT JA TALURAHVAKÜSIMUS LIIVIMAAL.

A. T r a a t.

18. sajandi teisel poolel hakkas Liivimaa feodaalpärisorjuslikus korras ilmnema esimesi lagunemise märke. Mõisad kasvatasid üha suuremal hulgal teravilja. Üks osa sellest kasutati viinatootmiseks, ülejääk läks peamiselt ekspordiks. "Teravilja tootmine mõisnike poolt müügi otstarbel, mis arenes eriti pärisorjuse olemasolu viimasel perioodil, oli juba vana režiimi lagunemise ennustajaks." /1, lk. 152./ Suurenenud tulusid kasutasid mõisnikud enamasti ebatootlikult - peamiselt toredamate härrastemajade ehitamiseks ja üha sagedasemateks ning luksuslikumateks pidutsemisteks.

Seevastu olid aga isegi viljakamates paikkondades kevaditi talupoegade toidupuudus ja mõisast viljalaenu võtmine tüüpilised nähtused. Paarikümneaastaste kohalike tähelepanekute alusel kirjutas 1794.a. üks riigisakslane: "Harjumus tekitab ükskõiksuse; sellepärast on nälginud talupoja nägemine, keda me peaaegu igal kevadel silmame, meile vähem hirmus. Tükk nõndanimetatud leiba, mis koosneb aganatest, ja on segatud ainult niipalju jahuga, et kõlkaid koos hoida, peaks siin igasuguse sõnakõlksutamise asemel patrioote ja mõisaomanikke liigutama, et mõelda vahenditele, kuidas töökale talupojale kevadel ka paremat toitu muretseda." Konkreetse näitena esitab sama autor juhu, mil üks mõisnik oma nälgivatele talupoegadele kevadel laskis anda iga hinge kohta nädalas ühe toobi jahu /2, lk. 192/.

Taolistest vastuoludest lõhestatud Liivimaale astus laevalt Riias 12. (23.) juunil 1795 G. F. Parrot. Tal polnud kaasa tuua nimetamisväärset varandusepagasit, küll aga erksat vaimu ja sooja südant töötavate ning rõhutud inimeste vastu. Parrot sõlmis kodukooliõpetajana silmapaistvas von Sivers'ite sugukonnas tähtsaid tutvusi.

Mõisamajanduse tulukuse edasise tõstmise võimaluste ja teede uurimiseks oli parajasti asutamisel Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet. Selle ühe asutajaliikme, tuntud Friedrich von Siversi ettepanekul avaldas Parrot anonüümselt brošüüri, milles ta käsitleb mainitud seltsi vajalikkust ja eesmärke /3/. Siin sai Parrot esmakordselt trükisõnas võimaluse, olgugi põgusalt, puudutada talurahvaküsimust. Tollal oli Parrot näinud veel küll ainult läti talupoegi. Ta märgib, et need pole jõukad, on vahenditeta haiguste vastu ja seepärast ka nende suremus suur. Vastuseks tavalisele etteheitele, et lätlased on ebausklikud, laisad ja uuenduste vaenlased, leiab Parrot, et selle eest on mõisnikud ise vastutavad, sest nad pole talupoegadele hariduse andmiseks, nende valgustamiseks (Aufklärung) midagi teinud /3, lk. 21/. Tüüpilise ratsionalistina usub Parrot, et Liivimaa majanduslikuks arenguks on vaja tööndusliikku usinust, küllaldast rahvastikku ja valgustatust. Neilt seisukohtadelt arvab ta, et asutatav selts peaks majanduslike ülesannete kõrval tegelema ka talupoegade kasvatamise, naile teatud algelise hariduse andmise küsimusega /3, lk. 21 - 22/. Kõigi majanduslike uuenduste eeltingimuseks oleva "hea inimsordi" saavutamiseks peavad mõisnikud talupoegade eest rohkem hoolitsema ja nendesse inimlikumalt suhtuma. "Piitsa all lämbub iga õilis tunne; viletsuses sureb tegevusetahe eos... Me peame niisiis oma talupoegade olukorda parandama. Seda käseks meile omakasu, kui inimarmastus teda meile juba kohustuseks ei teeks." /3, lk. 52 - 54./

Viieaastase ametiaja vältel Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi sekretärina tuli Parrotil muidugi esmajoones tegelda leivaisade majanduse ratsionaliseerimise küsimustega. Talurahva heaks ei saanud selle organisat-

siooni kaudu rohkem teha, kui mõisnikud oma klassihuvide seisukohalt hädavajalikuks pidasid. Teiselt poolt oli ka Parrot ise mõnikord ebapraktiline, soovitades vahel uuendusi, millel kohalikes meteoroloogilis-klimaatilistes tingimustes puudusid paremused (näit. pastelde asemel puukingad) /4, lk.27-28/.

Seni pole õnnestunud avastada tõendeid, et Parrot oleks olnud Liivimaale saabumisest alates feodalismi printsipiaalne vastane. Tõenäoline see muidugi on. Igatahes aga koges ta siin ajapikku ikka rohkem, et pärisorjus on iga tõsisema sotsiaalmajandusliku edusammu tähtsaim pidur. Samas suunas mõjusid talurahva mõisavastase võitluse teravnemine, suur viljaikaldus 1799 - 1801.a. ja G. Merkeli löövad teosed, mis paljastasid pärishärrade kurnajategevust ning julmust.

Ent seni, kui Parroti otsesteks leivaisadeks olid 13 silmapaistvat mõisnikku (niiviisi oli piiratud seltsi tegevliikmete arv), ei saanud tema vaated talurahvaküsimuses kuigivõrd selgelt ja otseselt avalduda. Paar liberaalsema varjundiga liiget (krahv L. A. Mellin ja F. R. v. Sivers) ei suutnud muuta üldpilti.

Parroti olukord muutus üsna tugevasti, kui ta aastal 1800 sai professoriks uuesti asutatavas Tartu Ülikoolis. See oli teatavasti esialgu kavatsetud kui balti rüütelkondade valitsemise all seisev asutus mõisnikuvõsudele kõrgema hariduse andmiseks. Loomulikult pidi ta siis ka tulevastele mõisnikele sisendama pärisorjuslikku härrasideoloogiat, kaitsma eksisteerivat kurnamiskorda kõigi võimalike vahenditega. Kuid aadlil polnud võimalust ega tahtmistki anda kuigipalju õppejõude enda ridadest. Paratamatult tuli peamine koosseis värvata kodanlasteklassist praktikute, literaatide ja omaenda seniste kodukooliõpetajate hulgast. Arvati, et need sageli pilkeliselt "koduloomadeks" nimetatud teenrid on ka ülikoolis sama sõnakuulelikud kui mõisahäärberis. Seepärast söandaski rüütelkondlik kuraator Mannteuffel ülikooli avaaktusel 21. aprillil (3. mail) 1802 avalikult pärisorjusliku korra ja mõisnike kaitsele asuda. Tema kõne tekitas aga suures osas professorkonnas ilmset rahul-

olematust. Teisel pidupäeval (22. aprillil) esinesid pärisorjusliku ideoloogia vastu mitmed aktusest osavõtjad. Peetud kõnedest on oma julguse, teravuse, selguse ja hoo poolest esikohal Parroti sõnavõtt. Kõneldes loodusteaduste mõjust inimkultuurile nii intellektuaalsest kui moraalsest küljest, ütles Parrot:

"Kellel on veel rikkumatu süda, see ei saa töötava inimklassi virkust iialgi austuseta vaadelda, ei saa talupoja onnist või käsitöölise töötoast iialgi lahkuda, ilma et ta tõeliselt ei austaks seda meest, kes väsimatu vaevaga, sageli taibukalt, maamullast selle produkte välja kisub või neid produkte meie kasuks ümber töötab." Edasi väidab Parrot, et ainult loodusteadlane "suudab seda tähtsat inimtegevuse ala väärikalt hinnata; ja kui ta seda teeb, siis on tema kaalutluste lähimaks tulemuseks austus ja tänulikkus töötava klassi vastu, ja eriti veel siis, kui ta oma noorusaastaid meenutab." /5, lk. 51./ Oma kõne lõpus, mis isegi balti saksa uurijate tõendusel on moodustanud kogu pidustuse tulipunkti /7, lk. 113/, püüdis Parrot vastupidi siinsele praktikale kirglikult sisendada humaanset suhtumist talurahvasse ka kohalolevale 19 üliõpilasele, kellest 7 olid aadlikud.[1]

Täpselt kuu aega hiljem (22. mail/4. juunil/) külastas keiser Aleksander I Tartust läbisõidul olles ülikooli. Professorkonna esindajana lühikõnega tervitav Parrot söandas siingi noore ja edeva tsaari kiitmise kõrval kartmatult ning osavasti pillata mõtte, et feodaalsüsteem ei ole maaharijale jätnud peaaegu mitte midagi muud kui ainult ebakindla oleluse (n'a presque laissé qu'une existence précaire) /7, lk. 115/. Kõne lõpposa aga paisus otse pühalikuks tõotuseks kogu õppejõudude pere nimel: "Meie tõotame austada inimkonda tema kõikides klassides ja ükskõik missugusel kujul, vahet tegemata vaese ja rikka, väeti ja vägeva vahel, ja kui, siis vaid selleks, et pühendada vaesele ja väetile suuremat

---

[1] Vt. katkend G. F. Parroti kõnest 22. aprillil 1802, lk. 216. - Toim.

ja südamlikumat tähelepanu."[1]

Mõistagi ei meeldinud juba Parroti aktusekõne mõisnikele. Tervituskõne oli ta pidanud kuratooriumi keelu vastaselt ja tema hoiatusest hoolimata. See pani kuratooriumi ja asjaosalised mõisnikud raevutsema. Asi läks isegi nii kaugele, et aadel valis erikomisjoni, kes koostas ja esitas senatile kaebuse Parroti vastu. Teda süüdistati kõige raskemas poliitilises kuriteos - rahva ülesässitamises ja revolutsioonilistes tendentsides. Polnud ju Liivimaal seni keegi väljaspool aadli enese suletud ringi söandanud avalikus kõnes nii julgelt talurahvaküsimust puudutada. Kaebus jäi aga tagajärjeta - nähtavasti sellepärast, et kõne polnud peetud rahva ees. Ometi ilmnes kohapeal Parroti esinemise tagajärgi. Et ta oli viimase kõne pidanud õppejõudude esindajana, siis laienes aadli pahameel kogu õppejõudude kollektiivile. Ühelt poolt professorite ja teiselt poolt kuratooriumi ning aadli vahele tekkis vaen, mis avaldus arvukates intriigides. Teatavasti viis see veel sama aasta lõpul Parroti juhtimisel ülikooli vabanemisele aadli võimu alt.

Kõige ulatuslikumalt väljenduvad Parroti mõtisklused ja konkreetsed ettepanekud talurahvaküsimuses ühes pikemas ametlikus kirjutises. Braunschweigi professor E. A. W. Zimmermann oli tsaarile saatnud käsikirja "Liivimaal asutatava ülikooli projekti visand". Juba aprillis oli tsaar saatnud selle Tartusse arvamuse avaldamiseks ja anti Filosoofiateaduskonna poolt (mille koosseisu tollal kuulus ka füüsika kateeder) Parrotile retsenseerimiseks. Vastavalt traktaadile jaguneb ka Parroti kriitika 3 peatükki, millest teine ja kolmas käsitlevad Läänemere kubermangudesse asutatava eri ülikooli kasulikkust ja organisatsiooniprintsiipe. Meid huvitab aga ainult selle töö esimene peatükk "Arutlused pärisorjusest seoses ülikooli mõjuga inimkultuurile ja üldisele heaolule". Seni on seda Parroti kõige pikemat (8 fooliolehekülge peent käsitsikirja) pärisorjusevastast kirju-

[1] Vt. Parroti kõne 22. mail 1802, lk. 220. - Toim.

tist käsitletud kõige enam ainult ühel leheküljel /7, lk.119 -120/.

Parrot on veendunud, et ülikooli asutamine oleks üksnes nuhtluseks, kui ta ei mõjutaks ka tegelikku maaharijat ja ei võiks terve mõistuse ning üldise heaolu nimel nõu anda pärisorjuse kaotamiseks. Zimmermann kaitseb pärisorjust, juhtides tähelepanu selle kaotamise ohtlikkusele. Tema eesmärgiks on mõjutada talupoega soodsas suunas pärisorjust kaotamata. Otse raevuga vastab Parrot, et autor näeb talupojas ainult masinat või veolooma (comme une machine ou une bête de somme), kelle füüsilisi jõudusid tuleb kasutada isanda huvidele vastavalt ja kellele peab sisendama koeramoraali (la moralité du chien) oma pärishärra vastu. Mõningate Ameerika intelligentsete plantaatorite eeskujuks seadmist Zimmermanni poolt nimetab Parrot inimloomuse solvamiste hulga kuhjaga täitmiseks. Avaldades nördimust sääraste häbiväärsete väidete üle rõhutab Parrot, et kui mingi Euroopa vabariik tahaks orjust sisse seada Indias, siis tema ja teised põhjamaade elanikud jumaldaksid pigemini despootlikku monarhi, kes samasugust iket oma alamatel vähendaks. Heaolu on vastandmõiste pärisorjusele /6, lk. 271/. Pärisorjust saab järkjärguliselt kaotada, ilma et sellest tekiks ohtu riigile. Parrot usub, et sel juhul on ülikoolil võimalik mõju avaldada mitte ainult Balti kubermangude, vaid ka kogu Venemaa elanikkonna enamuse intellektuaalsele ja moraalsele kultuurile.

Lähtudes seisukohast, et üksikisiku heaolust tuleneb üldsuse heaolu, rõhutab Parrot otse russooliku hooga inimeste loomulikku üheõiguslust: "Iga inimene sünnib füüsiliste, intellektuaalsete ja moraalsete võimetega, niihästi neenets oma lumionnis kui Pariisi või Peterburi sübariit (logeleja, elunautleja - A. T.) oma kullatud palees. Mõlemal on võrdne õigus oma võimete väljaarendamiseks." /6, lk. 272./ Kõige halvem ühiskonnakord on see, kus suuremat osa inimesi arvestatakse üksnes kui väheste indiviidide hüvede rahuldamise vahendeid. Eriti teadmised peavad levima ja jagunema inimeste vahel nende tegelike võimete koha-

selt, mis päev-päevalt peavad tõusma kuni täiuslikkuse kõrgeima astmeni. Väga osavalt tuletab Parrot seigast, et talupojad annavad oma tööga olulise panuse ka õpetlaste ülalpidamiseks, talurahva õiguse teadlaste avastustest osasaamiseks. Ülikooli teadust arendavat ja levitavat ülesannet on aga raske, peaaegu võimatu täita seal, kus feodaalkord oma raudse valitsuskepiga lasub rahva enamikul. Zimmermanni usk ülikooli headtegevasse mõjusse feodaalsüsteemi ohvritele on paljas enesepete: ülikool ei saa mingil viisil töötada orirahva täiustamise heaks. Valitsev klass ei saa lubada muid teadmisi, kui ainult neid, mis temale on kasulikud. Iga teadmine, millest isandal ei ole tulu, on orjale varanduseks, mida isand ei saa anastada ja järelikult samm vabaduse poole. Isand tahab aga seda maha suruda ja talupoeg peab keelduma teadmistest, toimima nagu sõdur, kes end vigastab, et olla võimetu teenima. Klassidevahelised suhted pingulduvad, talupojad muutuvad salakavalateks, vihkajateks, mõrvariteks oma rõhujate vastu. Kui õnnetud nõuavad seaduste kaitset, siis satuvad nad vastamisi mitte kohtunikega, vaid oma türannile kaasaaitajaga /6, lk. 273 - 275/.

Pärisorjuse sünges pildis ei ole eranditeks ka eestlaste ja lätlaste olukord. Neid kaua vaesuses, viletsuses, näljas ja isandate ikkes peetud rahvaid võib vabastada üksnes järk-järgult, pikkamisi. Parrot märgib siin nelja astet või vahendite rühma.

Eelkõige on tarvis talupojale anda õpetusi oma majapidamise otstarbekamaks, korrapärasemaks ja ettenägelikumaks juhtimiseks, et ta ei tarvitseks minna abi küsima isanda aida juurde. Talupojale tuleb näidata, et laiskus, muretus ja kõigepealt joomine on tema vaesuse peamiseks allikaks. Parrot mõistab aga, et kõik need soovitused ja ettekirjutused ei aita seni, kuni talupoja suhted isandaga ei muutu.

Sellepärast on, teisena, tarvis alustada sellest, et põlluharijale antakse omandi õigus (propriété) enda isiku ja perekonna suhtes, muutes pärisorjuse esialgu sunnismaisu-

seks ja tühistades "kõige vihatuma kõigist kauplemistest - inimese müümise". Omand tuleb põlluharijale anda ka tema kasutuses oleva maa kohta. Kuigi see ürgselt on kuulunud maa põlisrahvastele ja neilt jõuga röövitud, paneb Parrot siiski ette kokku leppida nii, et isandaile jääks omandiõigus, kuid talupojad saaksid valduse komisjonide kaudu õiglaselt kindlaksmääratud rendi tasumise eest. Talukoormised tuleksid fikseerida igas paikkonnas, vastavalt maapinna headusele ja muudele tingimustele, maksimaalse täpsusega, ning mitte rahas, mille kurss on muutuv, vaid tööpäevades. Rendimäära muutmisi võiks hiljem lubada ainult poolte kokkuleppel või kohtu kaudu /6, lk. 276 - 280/.

Kolmanda vahendina talupoegade järkjärgulisel vabastamisel pärisorjusest soovitab Parrot, et nendel oleksid kohtunikud omasuguste hulgast. Sellega tehtaks lõpp isandate omahuvilisele ja kuritarvitustega kohtumõistmisele talupoegade üle. Selleks tuleks moodustada talupoegade omavaheliste asjade lahendamiseks igas kihelkonnas kohus (tribunal), mis koosneks ainult talupoegadest. Vaidlusi aadlike ja talupoegade vahel peaksid lahendama mõlemast seisusest pariteetsel alusel komplekteeritud segakohtud (tribunaux mixtes), mida igas maakonnas oleks arvult kaks. Mõlemat liiki kohtud alluksid provintsi sega-appellatsioonikohtule (tribunal d'appellation mixte) /6, lk. 281 - 282/.

Neljandaks nõuab Parrot talupoegade plaanipärast kasvatamist ja selleks otstarbeks algõpetusliku raamatu koostamist, mis sisaldaks ülevaadet nende majanduslikest tarvetest, õigustest ja kohustustest, samuti koolide asutamist. Talupojal peab olema õigus pääseda avalikesse ameteisse, saada kohtunikuks, pastoriks, arstiks, advokaadiks, teadusemeheks. Lõpuks rõhutab Parrot, et ainult kõigi mainitud abinõude kooskõlastatud rakendamise kaudu on võimalik pärisorjuse kaotamist tegelikult täide viia. Kohalike olude tõttu on just Läänemere kubermangud silmapaistvalt soodsad esitatud humaanse projekti realiseerimiseks /6, lk. 282 - 283/.

Käsitletud arvamus saadeti teaduskonna dekaani kaaskirjaga otseselt keisrile 11. augustil 1802. Kuigi Parroti

poolt kirjutatud, peegeldas arvamus teaduskonna nimel esitatud ametliku aktina vähemalt ühe osa ülikooli õppejõudude pärisorjusevastaseid seisukohti. Arvamuse ajalooline tähtsus seisneb aga selles, et ta sisaldab ajaliselt kõige varasema Liivimaalt Aleksander I-le esitatud kirjaliku ettepaneku pärisorjuse kaotamiseks koos maavaldusõiguse andmisega talurahvale.

Sama 1802.a. oktoobri algpoolel toimus läti talurahva suur ülestõus ja verine kokkupõrge sõjaväega Kauguri mõisas Valmiera linna lähedal. Ülikooli reformi asjus parajasti Peterburis viibinud Parrot astus koheselt samme tsaari lähemate kaastööliste kaudu, et tegelike asjaolude selgitamisega võimalikult kaasa aidata ülestõusnute karistuse pehmendamisele. Audientsil 26. oktoobril andis Parrot keisrile üle oma märgukirja Kauguri ülestõusu kohta ja kirjeldas suuliselt Liivimaa talupoegade meeleheitlikult rasket olukorda. Samal audientsil käskis tsaar Parrotil moodustada komisjoni ettepanekute väljatöötamiseks Liivimaa talurahva olukorra seadusandliku reguleerimise eesmärgil. Lepiti kokku ka komisjoni liikmete suhtes. Peale Parroti kui esimehe pidid sellesse kuuluma veel kaks kodanikuseisusest isikut ja kaks aadlikku, sealhulgas Fr. v. Sivers. Veel hiljuti polnud peale ühe kaudse teate mingit jälge selle komisjoni ametlikust kirjalikust vormistamisest ja tegevusest. Seetõttu arvati, et komisjon ei ole tegelikult kunagi töötanud. Ainult Parroti biograaf Fr. Bienemann söandas sellele seisukohale vastu vaielda, kuid temagi tõendid osutusid kaudseteks /8, lk.223--236/.

Liivimaa talurahva õigusliku olukorra uurimisel töötades õnnestus käesoleva kirjutise autoril avastada ka otsene tõend. Parroti kälimehe prof. J. W. Krause käsikirjalises autobiograafias kinnitatakse, et see "ülesandeks tehtud nõupidamine" (s.t. komisjon) "avaldas suurt mõju aadli ettekandele 1804.aastal" /9, lk. 161 - 162/. Nii on Parroti komisjon vähemalt koos käinud ja nõu pidanud (tõenäoliselt 1802.a. lõpul või 1803.a. algul). Võib arvata, et komisjon andis Fr. Siversile tõuke ja konkreetset materjali tuntud

"12 märkuseks", mis omakorda said põhimõttelisteks lähtealusteks Liivimaa 1804.a. talurahvaseadusele /9, lk. 165 - 169/.

Parroti aktiivsust talurahvaküsimuses 1802/1803.a. talvel näitab tõsiasi, et ta aprillis 1803 on sunnitud kirjutama keisrile pika kirja, kaitstes ülikooli ja ennast aadli süüdistuste vastu vahelesegamises mõisnike ja talupoegade suhetesse. Parrot võtab süü selles asjas ainult endale, kuid lisab, et igal kodanikul on õigus otsustada oma kaasinimeste avalike toimingute üle ja et ülikoolile usaldatud kultuuriarendamine "nii härra kui orja suhtes on absoluutselt võimatu niikaua, kuni jäävad püsima praegused suhted" mõisnike ja talupoegade vahel. Ometi on aadli kallaletungid siiski Parrotit niipalju mõjutanud, et ta kirja lõpus lubab jutuajamistel üliõpilastega, kõnedes ja loengutel sellest asjast vaikida "kuni käärimine on möödunud". Paistab, et nurjatut osa on hakanud etendama ka Fr. Sivers, kelle vahetalitusel Parrot sai keisrilt suulise noomituse selle eest, et ta julges soovitada "vähesobivaid vahendeid" talurahva olukorra reguleerimisel.

Neis aadli ja keisri ühise ülivõimsa vastuseisu tingimustes pidi Parrot paratamatult loobuma aktiivsest kaasalöömisest talurahvaküsimuses. Ometi jälgis ta seda edaspidi tähelepanelikult. Parroti teeneks tuleb lugeda esimese talurahvaklassi liikme - läti talupoja Karl Williamsi - pääsemist Tartu Ülikooli 1803.a. Märkimist väärib ka Parroti väljaastumine 1807.a., et kaitsta siinse talurahva olukorda julgelt kritiseerivat anonüümset brošüüri, mille autoriks oli Gustav Ewers (hiljem Tartu Ülikooli tuntud professor ja rektor).

Kui üldse jälgida Parroti ühiskondlik-poliitilisi vaateid, ta ulatuslikku kirjavahetust Aleksander I-ga ja Nikolai I-ga (ligi 400 kirja), siis ilmneb siin teatud vastuolulisus. Ta pidas absoluutset, piiramata monarhivõimu ekslikult selleks hoovaks, millele vajutades pidid teostuma kõik soovitavad reformid. Ta uskus, et kui monarhile anda head nõu, siis teeb see vajalikke uuendusi. Selles suhtes on

Parrot tüüpiline valgustatud absolutismi pooldaja. Ometi ei ole selline absolutism Parrotile eesmärk omaette, vaid ainult vahend ratsionalistlike reformide teostamiseks. Ta kirjutas Aleksander I-le avameelselt, et ta näeb temas "ainult abinõu 40 miljoni õnnelikuks tegemiseks", s.t. talurahva vabastamiseks pärisorjusest kogu Venemaal. Niipea kui Aleksander pärast võidukat 1812.a. Isamaasõda tundis end troonil kindlustatuna, keeldus ta Parrotit oma audientsidele lubamast. Parrot jätkas siiski oma nõuandvate kirjade kirjutamist, kuid ei saanud tsaarilt enam ühtki vastust. Sama saatuse osaliseks sai Parrot ka Nikolai I ajal, kuigi viimane ise oli teda üles kutsunud arvamusi avaldama kõigis küsimustes, mida ta vajalikuks loeb. Kirjad Nikolaile on siiski tunduvalt tagasihoidlikumad ja näitavad autori teatud pettumust tsaarivõimus kui vajalike reformide läbiviijas.

Lõpetades ülevaadet Parroti suhtumisest talurahvaküsimusse ei saa jätta mainimata seda soodustavat osa, mida etendas noore Aleksander I tuntud "mänglemine liberalismiga" oma valitsusaja algul. Ometi jääb Prantsuse kodanliku revolutsiooni otsesel piiriterritooriumil sündinud ja noormehena seda Euroopat põhjani vapustavat ajaloosündmust kaasaelanud Parroti teeneks Aleksandri "mänglemise" kohene osav ärakasutamine. Nagu nägime, esitas ta oma ilmselt prantsuse valgustusfilosoofiast kantud reformiettepanekuid erakordse hoo ja julgusega. Parroti tungalt läitvaks jõuallikaks oli pärisorjuse, rõhumise, ebavõrdsuse, obskurantismi kirglik vihkamine ja vastavalt vabaduse, humaansuse, ühetõigusluse, hariduse veelgi tulisem propageerimine. Koloniaalolukorras elanud balti saksa mõisnike maapäevadel 18. sajandi lõpuaastail tühja sõnakõlksutamisse takerdunud talurahvaküsimuse aitas "surnud punktist" üle just Parroti kartmatu ja hoogne vaheleastumine. Just Parrotile kuulub pärisorjuse kaotamise kõige varajasem ametlik ettepanek ning nõudmine. Kuigi mõisnikud ta varsti talurahvaküsimuses avalikult vaikima sundisid, said nad Parrotilt ideid ja impulsse, mida tolleaegsetes välis- ja sisepoliitilistes oludes polnud võimalik ignoreerida. Sellepärast oli Parrotil

eesti ja läti talurahva pärisorjuse kaotamise ettevalmistamisel tunduvalt silmapaistvam osa kui seda võis tunnustada oma klassihuvidest kantud balti saksa ajalookirjandus.

Kasutatud kirjandus.

1. V. I. Lenin. Kapitalismi arenemine Venemaal. - Teosed, 3. kd., Tallinn, 1950.
2. W. Ch. Friebe. Physisch-ökonomisch' und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehstland. Riga, 1794.
3. /G. F. Parrot./ Ueber eine mögliche ökonomische Gesellschaft in und für Liefland. Riga, 1795.
4. G. F. Parrot. Nachricht von der Entstehung. Verfassung und Fortgang der Societät. Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und oeconomischen Societät im Jahre 1796. Riga, 1797.
5. G. F. Parrot. Ueber einige Ansichten der Naturkenntnisse, in Ansehung ihres Einflusses auf Menschen-Cultur, sowohl von der intellectuellen, als von der moralischen Seite betrachtet. Brošüüris: G. B. Jäsche. Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bey Gelegenheit der am 21-sten und 22-sten April 1802 geschehenen Eröfnung der neu angelegten Kayserlichen Universität in Liefland /Dorpat 1802/.
6. /G. F. Parrot/ Considérations sur la servitude rélativement à l'influence d'une université sur la culture de l'homme et le bien public. Ajakirjas: Latvijas vēstures institūta žurnāls. 1937, nr. 2, lk. 270 - 283.
7. Fr. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval, 1902.
8. Fr. Bienemann. Zu Alex. Tobiens "Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. I.Band". Ajakirjas "Baltische Monatsschrift", 1899, 48. Bd., lk. 219 - 237.
9. A. Traat. Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalismi lagunemise perioodil. Tartu, 1955 (masinakirjas).

Joon. 20.

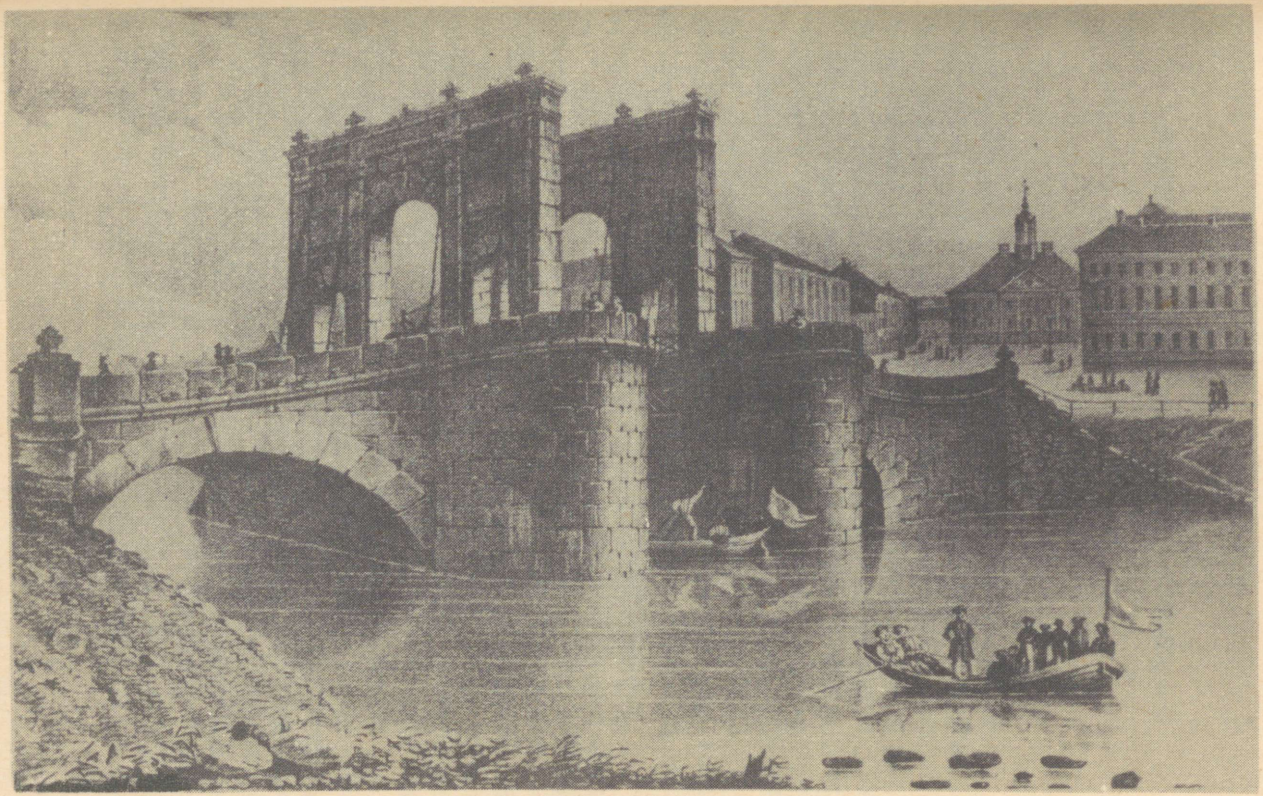

Joon. 21.

Г.Ф.ПАРРОТ И КРЕСТЬЯНСКИЙ ВОПРОС В ЛИФЛЯНДИИ.

А. Траат.

Резюме.

Вскоре по прибытии в Лифляндию (в 1795 году) Паррот в своих речах и брошюрах стал выступать в защиту интересов крепостных крестьян Лифляндии. В речи, произнесенной на празднестве по поводу нового открытия Тартуского университета (22 апреля 1802 г.), Паррот пытается внушить юношам из дворянства, присутствовавшим на празднестве в числе других студентов, гуманное отношение к крестьянам как их истинным кормильцам. Через месяц, в приветственной речи Александру I, он высказал мысль, что феодальная система дала крестьянам лишь скудные средства к существованию и ясно дал понять, что он, Паррот, ожидает от царя реформ в пользу земледельцев.

Особенно многосторонне и беспощадно критикует Паррот крепостничество в первой главе рецензии, составленной по поручению философского факультета на рукопись Э.А.В.Циммермана "О проекте учредимого в Лифляндии университета". Эта рецензия была затем отправлена прямо царю. Ввиду того, что на эту работу в литературе до сих пор не было обращено должного внимания, в настоящей статье она рассматривается более подробно.

В заключении подчеркивается, что именно Паррот обогатил крестьянский вопрос новыми идеями и дал сильный толчок к дальнейшему его развитию. До этого по этому поводу было мало сделано. Подчеркивается, что официальное предложение об отмене крепостного права было впервые внесено не местным дворянством, а Г.Ф.Парротом.

G. F. PARROT UND DIE LIVLÄNDISCHE BAUERNFRAGE.

A. T r a a t.

Zusammenfassung.

Im Aufsatz wird gezeigt, daß Parrot schon recht bald nach seiner "Aufsegelung" Livlands (i. J. 1795) im geduckten und gesprochenen Wort für die leibeigenen Bauern Livlands aufzutreten begann. Auf dem Wiedereröffnungsfest der Tartuer Universität (den 22. April 1802) empfahl Parrot in seiner Rede den Adelssprößlingen unter den anwesenden Studenten dringend die menschenfreundliche Behandlung und Aufklärung der Bauern als ihrer wahren und sich aufopfernden Ernährer. Einen Monat später sagte er in einer Begrüßungsrede dem Kaiser Alexander I., daß das Feudalsystem den Bauern nur eine prekäre Existenz ermöglicht hat, und gab unverhüllt zu verstehen, daß er von ihm Reformen zugunsten des Ackermannes erwarte.

Besonders vielseitig und streng kritisiert Parrot das Leibeigenschaftsverhältnis in einer Rezension, die er im Auftrage der philosophischen Fakultät verfaßt und dem Kaiser zugesandt hat. Da dieses Schriftstück, ein Kapitel der Entgegnung auf Prof. E. A. W. Zimmermanns "Versuch eines Entwurfes zu einer in Livland zu errichtenden Universität", bisher in der Literatur nur kurz berührt ist, so wird es im vorhergehenden Aufsatz näher behandelt.

Zusammenfassend wird hervorgehoben, daß gerade Parrot die bisher stecken gebliebene Bauernfrage mit neuen Anregungen bereicherte und zu ihrer Weiterentwicklung mächtige Anstöße gab. Auch wird betont, daß die Ehre der allerfrühesten amtlichen Proposition der Aufhebung der Leibeigenschaft nicht den örtlichen Ritterschaften, wohl aber dem Professor G. F. Parrot historisch vorbehalten geblieben ist.

О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ АКАДЕМИКА ПАРРОТА И ХАЧАТУРА АБОВЯНА.

П. А к о п я н.

Имя академика Георга Фридриха Паррота было заветным именем для Х.Абовяна. Когда ему случалось обращаться к воспоминаниям студенческих лет, проведенных в Остзейском университетском городке, он с благодарностью вспоминал этого большого ученого и гуманиста, который хотя и не являлся его непосредственным наставником, однако, руководимый высокими идеалами служения человечеству, много раз протягивал ему руку помощи. Абовян питал к нему, как он сам говорил, "сыновью любовь".

Если бы Абовян вдруг чудом оказался на этом торжестве, посвященном 200-летию со дня рождения академика, то рассказал бы много интересного как о своих встречах, так и о тех замыслах и деяниях, вдохновителем которых был академик Паррот. К сожалению, мы располагаем лишь скудными данными, почерпнутыми из личного архива Абовяна, семейный же архив Парротов пока не обнаружен. Известно, что после возвращения из Дерпта Абовян отправил Парроту несколько писем, на которые были получены ответы, однако эти письма также не обнаружены.

Автор постарался воссоздать картину взаимоотношений Абовяна и академика Паррота, пользуясь отрывистыми данными, сохранившимися в стародавних переписках.

О Г.Ф.Парроте Абовян впервые узнал, вероятно, от его сына Иогана Якоба Фридриха Вильгельма Паррота осенью 1829 года, когда ему посчастливилось принять участие в восхождении на Арарат и затем получить от государства стипендию, чтобы завершить свое образование в Тартуском университете и стать учителем и воспитателем армянского народа.

В архивах Ленинграда и Тарту хранятся документы, касающиеся вопроса поездки Абовяна в Тартуский университет. Самый ранний из них был получен в Петербурге министром народного

просвещения Карлом Ливеном между 25-27 февраля 1830 г. Примерно через месяц, 23-го марта, император Николай I, ознакомившись с его содержанием, дает свое согласие отпустить средства из государственной казны для подготовки Абовяна к учительскому званию.

В течение 24 дней решилась судьба человека, которому суждено было совершить переворот в истории новой армянской литературы и общественной мысли. Но если учесть то обстоятельство, что в те времена не было экспрессов и сверхскоростных самолетов, а курсировали лишь почтовые кареты и сани, и что зачастую приходилось обращаться с дополнительными запросами в то или иное учреждение и ждать ответа на них, если мы вспомним, что в то время, как ходатайство относительно Абовяна было отправлено в Петербург главноуправляющим Грузии генералом Паскевичем, проф. Паррот-сын находился еще на Кавказе в связи со своими научными исследованиями, то, естественно, возникает вопрос: кто же был тот человек, который содействовал решению этого вопроса, кто, не выставляя своей личности, смог выхлопотать высочайшее согласие? И тут наш взгляд останавливается на академике Парроте, не будь личных связей и содействия которого вряд ли удалось бы Абовяну учиться в Дерпте. Нужно полагать, что непосредственно после благополучного восхождения на Арарат Фридрих Паррот сообщил отцу некоторые сведения об Абовяне и просил, очевидно письменно, покровительствовать молодому, одаренному армянину. Так началось знакомство, а в дальнейшем и дружба Абовяна с Г.Ф.Парротом.

Ровно через пять месяцев, 25-го августа 1830 года, по пути в Дерпт Абовян останавливается на несколько дней в Петербурге. Первый, кого он посещает, был академик Паррот. "Чрезвычайно любовно принял меня украшенный сединами старец и выразил такую благодарность и признательность за оказанные мною услуги сыну его за время пребывания в Армении, что превзошел сделанное мною по службе, - писал Абовян товарищу. - - Он пригласил меня остановиться у себя в дни моего пребывания в Петербурге, но мой гостеприимный попутчик не дозволил этого. Выражая свою большую любовь ко мне, он представил меня министру народного просвещения князю Ливену". На

следующий день, 26-го августа, Абовян вновь посещает дом академика.

Академик Паррот - человек благородных побуждений и высоких добродетелей, с первых же встреч распознал в Абовяне человека большого дарования, внушив ему уверенность в свои силы и полезность его общественных устремлений.

В дальнейшем, вплоть до конца 1834 года, новых поводов для встреч Абовяна с Парротом не было. В написанном в начале 1833 года и безвозвратно утерянном письме Абовян обещал одному из своих товарищей, обучавшемуся в Петербурге, выхлопотать покровительство академика. Однако обратился ли он к академику - неизвестно.

Самой значительной была встреча академика Паррота и Х.Абовяна, состоявшаяся в конце декабря 1834 года. В следующие два месяца (январь-ферваль 1835 года) Абовян еще несколько раз посещает академика, наслаждаясь его гостеприимством. В этот период Абовяна более всего беспокоила судьба его будущих просветительских начинаний в Армении. В течение четырех лет обучения в Дерптском университете и при непосредственном участии видных профессоров университета, особенно профессора Я.Ф.Паррота, Абовян выработал обстоятельную программу преобразования духовной жизни армянского народа и просвещения своей нации и родины.

По возвращении в Армению Абовян намеревался основать три типа школ: школу для подготовки образованного духовенства и учителей народных школ, контингент которой набирался из детей священников, школу для детей бедняков и сирот, которые после окончания должны были работать в родных деревнях, с тем, чтобы преобразовать сельское хозяйство и местную промышленность согласно европейским формам, и, наконец, школу для детей более зажиточных классов, выпускники которой вместе с наиболее способными из детей бедноты должны были затем усовершенствоваться в русских и европейских университетах, чтобы в дальнейшем направлять и развивать научную мысль в Армении. Это была блестящая программа, составленная с учетом общественно-экономической жизни тогдашней Армении, для осуществления которой автор, к сожалению, не располагал ма-

териальными средствами. Еще в июне 1834 года Абовян в особом письме начинает соответствующие переговоры с крупным общественным деятелем тех лет архиепископом Нерсесом Аштаракеци, однако добиться положительного результата ему не удается.

Прибыв в Петербург, Х.Абовян в первую очередь советуется с академиком Парротом относительно возможностей осуществления своей программы. Одним из путей, несомненно, являлось покровительство и содействие русского правительства. Вполне вероятно, что через Паррота Абовян старался привлечь внимание руководителей народного просвещения России к поднятым им вопросам, но, увы, безуспешно. Абовян, с одобрения академика Паррота, решается на этот раз обратиться к петербургским армянским богатеям, надеясь, что они, вдохновившись перспективами будущего нации, сделают добровольные пожертвования. Абовян был готов даже обещать, что в будущем, когда школы начнут действовать и смогут содержать себя, вернет полученные суммы хозяевам. На вечере, устроенном в Петербурге, куда были приглашены армянские толстосумы, Х.Абовян подробно излагает свою программу, подчеркивает необходимость содействия имущих классов, приводит примеры из жизни европейских наций, в частности высоко оценивая заслуги немецкого педагога Августа Генриха Франке, основавшего воспитательно-благотворительные заведения. Абовян не скрывает, что к числу его единомышленников принадлежит и академик Паррот: "Этими суждениями, программой и желанием я преимущественно обязан господину статскому советнику Парроту. Как он, так и его достопочтенный отец, государственный советник и академик господин Паррот и другие более умные и опытные люди все согласны, что подобное общеполезное предприятие можно осуществить лишь этим путем, а не как-либо иначе".

Ни патриотические призывы Х.Абовяна, ни свидетельства уважаемых имен, не произвели впечатления на армянских толстосумов. Абовяну не было оказано никакого содействия.

За дни, проведенные в Петербурге, Абовян обращался к академику Парроту и по другим вопросам. Еще давно он думал о распространении изящных искусств в Армении, которые, по его мнению, являлись важным стимулом духовного возрождения наро-

да. "Ничто так не направляло моих мыслей к европейскому образованию, ничто так живо не соответствовало моим чувствам, как поэзия, музыка и живопись. И хотя изящные искусства недостаточно у нас поощряются и сам я очень мало в них разбираюсь, все же они всегда направляли мои лучшие мысли.

Когда мне впервые посчастливилось столкнуться с ними в их истинном свете на европейской почве, то первое, что я пожелал - перенести их и на азиатскую почву.

Если Азия должна получить истинный свет образования, говорил я в душе, то никакое другое средство не поощрит ее быстрее и лучше, чем искусство, и это мое мнение не раз подтверждалось знатоками искусств.

Поистине, кто не знает божественную, облагораживающую сердце волшебную силу, которая заключена в нем! И какой дух более восприимчив к ним, чем дух таких пылких, имеющих такое богатое воображение сынов Востока!"

По воле судьбы в эти дни Х.Абовян встречает в Петербурге своего талантливого соотечественника, будущего основателя армянской реалистической живописи, бедствующего юношу Степаноса Нерсесяна, прибывшего, чтобы поступить в Академию художеств и усовершенствоваться в живописи. Абовян немедленно принимается за дело, пытаясь ходатайствовать через своих знакомых, а также акад. Паррота, о принятии Нерсесяна в Академию художеств. По этому поводу в письме к Парроту Абовян пишет: "Упрек в корыстолюбии, сделанный моей нации и сословию, и поныне отнимает у меня много драгоценных минут, в то время как я мог бы совершить что-либо доброе или добиться чего-нибудь... Ни назойливость, ни неуважение к добру принуждают меня сейчас совершенно открыто высказать это желание, а любовь к хорошему, к человеку, к родине, которой я обязан Вашей нации, ибо она разбудила ее во мне".

Далее, рассказывая тяжелую и трагическую историю жизни одаренного художника-самоучки, вновь и вновь умоляя помочь юноше, он продолжает: "Теперь я уже больше не обращаю внимания на то, что меня будут презирать, упрекая, что мои соотечественники корыстолюбивы. Я тоже корыстолюбив, да, но мое корыстолюбие направлено на святое дело. Более несчаст -

ным, чем он, буду я, если увижу, как погибает его талант. То же самое желание выразил я и его превосходительству господину Жуковскому".

Паррот, несомненно, откликнулся на просьбу Абовяна, но трудно судить, каково было его участие в этом деле.

К сожалению, о дальнейших взаимоотношениях Абовяна и Паррота мы имеем лишь посторонние упоминания, и то не всегда ясные.

Известно, что в мае 1835 года во время своего научного путешествия в Финляндию академик на несколько дней останавливается в Дерпте. Невероятно, чтобы Абовян не встретился с ним в этот период. В январе 1836 года, возвращаясь на родину, Абовян приблизительно на неделю заезжает в Петербург. Опять же невероятно, чтобы он не посетил Паррота. В начале февраля того же года Абовян пишет из Москвы письмо академику Френу, посылая его по адресу академика Паррота. Вполне естественно, что с ним должно было бы быть и письмо, адресованное Парроту, которое, вероятно, не сохранилось.

По возвращении на родину события сложились так, что Абовяну больше не посчастливилось побывать в Дерпте или Петербурге и встретиться со старыми друзьями. Но старые связи не были забыты. Время от времени Абовян посылал своим друзьям письма, сообщая им о своих волнениях и желаниях, прося помощи или участия. Из одного письма, полученного из Петербурга 7 июля 1837 года, выясняется, что в начале мая того же года Абовян послал Парроту письмо и посылку, а также просьбу о покровительстве одному молодому армянину. Последний рассказывает об этом в письме к Абовяну: "Через несколько же дней после прибытия в С.Петербург мы посетили дом его превосходительства господина генерала Паррота-немца[1], забрав с собой и переданную Вами посылку, но, к сожалению, не смогли застать его, потому что все они находились на даче. Возвратились домой и через несколько дней снова зашли, и опять, не застав его дома, передали Вашу посылку вместе с письмом его старику отцу. Прочтя Ваше уважаемое рекомендательное письмо, он при-

[1] См.статью проф.В.Вага в настоящем сборнике. - Р е д.

нял нас очень дружелюбно, предложив так же часто навещать их. Он обещал зайти к нам через два дня, но, не сумев выполнить обещание по причине старости, отправил со своим слугой это не запечатанное письмо, которое высылаю Вашему благородию в настоящем конверте. Он был чрезвычайно доволен и благодарен за благополучно доставленную посылку, а также Вам за то,что Вы сохранили в памяти их благодеяния. Премного благодарен Вам, мой дорогой друг, что познакомили меня с помощью Вашего послания с таким благороднейшим и полезнейшим человеком".

Впоследствии из архива Абовяна чьей-то неведомой рукой были изъяты как это, так и другие письма академика, которые, несомненно, содержали в себе советы по поводу того, что должен был предпринять Абовян в новой ситуации.

1839 год является одним из драматических в жизни Абовяна. В этом году был поставлен вопрос об основании кафедры армянского языка в Казанском университете. Академик Френ посоветовал попечителю университета Мусину-Пушкину доверить ее руководство Абовяну. Попечитель согласился,и через Астраханское армянское епархиальное начальство отправил приглашение Абовяну. Но армянские мракобесы, ставившие всяческие преграды на пути просветительской деятельности Абовяна, в злобе и зависти пытались помешать этому, ответив на приглашение попечителя, что, якобы, разыскиваемого им Абовяна нет в Закавказье, и предложили вместо него другую кандидатуру. Абовян узнает о случившемся слишком поздно, и когда лично обращается к попечителю и министру просвещения с тем,чтобы выяснить недоразумение, последние находят удобным решить вопрос о месте руководителя кафедры в порядке конкурса: соискатель был обязан представить диссертацию, которая должна была быть отправлена на отзыв в Императорскую академию наук в Петербург, после чего только мог быть решен вопрос. В эти критические минуты Абовян обращается к своим петербургским друзьям - академикам Френу и Парроту. Соответствующее письмо, отправленное Абовяном акад.Парроту, как и ответ от него, не обнаружены, однако приблизительное их содержание стано - вится ясным из письма академика Френа Абовяну от 6-го июня 1839 года: "По получении Вашего письма от 23-го февраля, ко-

торое лишь 5-го апреля попало в мои руки, я сразу предпринял несколько шагов относительно вашего дела. Я просил господина Паррота уведомить Вас, и он это, должно быть, уже сделал". Далее он сообщает, что уже получено согласие Хачатура Лазаряна о представлении Х.Абовяну места учителя в Московском Лазаревском институте, на случай, если вопрос Казанского университета решится отрицательно, а также добавляет: "Вряд ли господин Паррот успел сообщить Вам об этом... Пока, милейший друг, не сомневайтесь в успехе, вместе со мной уповайте на самое доброе. Будьте уверены, что я и господин Паррот и Ваши здешние друзья всегда питали к Вам самые искренние чувства и что каждый из нас, несомненно, будет бесконечно рад, если будет в силах содействовать облегчению Вашего положения. Вместе с этими заверениями примите мои сердечные поздравления: ныне Всевышний Вас вместе с избранницей Вашего сердца украсил брачным венцом, как сообщил мне господин Паррот. Пусть Бог благословит Вас и Вашу любовь".

Не остается сомнений, что Абовян периодически сообщал акад. Парроту о всех важных событиях своей жизни.

Вопрос об армянской кафедре Казанского университета в дальнейшем еще больше запутался. Абовян выслал одну из своих готовых работ - первый учебник новоармянского языка, составленный по фонетическому методу (до Абовяна учебники писались на древнеармянском языке). К нему прилагались написанные на немецком языке "Замечания", затрагивающие теоретические вопросы армянской педагогики и новой литературы. Абовян исходил из того, что нужно идти в ногу с современностью, и взяв пример с Запада, произвести коренной поворот в педагогике и литературе: вести обучение на живом языке, а не на старом и изжившем себя грабаре, ставить в центре художественной литературы проблемы жизненно важные для общественно-политического и духовного развития нации, создавать литературу, доступную тысячам людских сердец и умов. Абовян поднимал вопрос и об изучении устного народного творчества, как основы обогащения новой литературы, призывая собирать наиболее яркие его страницы.

Царская бюрократия, как указывал немецкий поэт Фридрих

Боденштедт, исходя именно из политических соображений, отклонила предложение Абовяна, несмотря на положительные рекомендации петербургских друзей Абовяна и самого академика Парро - та. Рецензент сочинения Х.Абовяна академик М.Броссе, стараясь выслужиться перед попечителем Казанского университета и стремясь провести покровительственную им кандидатуру некоего Авакяна, в одном из секретных писем писал в адрес Абовяна следующее: "... Абовян, смотритель училища в Тифлисе, смотрит на книжный язык Армении или скорее на распространение этого языка как на настоящую помеху для цивилизации своего народа и рекомендует в первую голову язык народный или новый. Все те из наших господ, которые его знают (среди них он имел в виду также академика Паррота - П.А.), воздают ему большую похвалу, оценивая его как выдающегося армянина и как очень способного для распространения подлинного света на своей родине. Однако его преувеличенная любовь к народному армянскому языку может делать его более годным на должность учителя, которую он имеет в настоящее время, чем профессора университета".

Попечитель Казанского университета Мусин-Пушкин, будучи не в состоянии воспринять насущные требования времени, и слепо поверив Броссе, отказал Абовяну.

На этом исчерпываются наши немногочисленные данные о связях и взаимоотношениях Абовяна и академика Паррота. Однако уже вышеизложенное достаточно красноречиво свидетельствует о характере их отношений, основывающихся не на мелкой личной заинтересованности, а на общности передовых взглядов времени, касающихся вопроса просвещения армянского народа и культурного преобразования Армении.

AKADEEMIK PARROTI JA HATŠATUR ABOVJANI SUHETEST.

P. A k o p j a n.

Resümee.

Akadeemik G. F. Parroti ja H. Abovjani suhete kohta on säilinud katkendlikud andmed, mis pärinevad Abovjani isiklikust arhiivist.

Tõenäoliselt tutvus H. Abovjan G. F. Parrotiga Peterburis 1830.a. algul viimase poja professor J. W. Friedrich Parroti kirjalikul vahendusel, kes tollal viibis Armeenias Ararati-ekspeditsioonil. Arvestades G. F. Parroti sidemeid valitsusega ja tema ning noore Abovjani vahel kiiresti arenenud sõprust, millest annab tunnistust H. Abovjani kiri oma külaskäigu kohta akadeemik Parroti juurde 25. - 26. augustil 1830.a., võib oletada, et tänu peamiselt just G. F. Parroti protektsioonile määrati H. Abovjanile riiklik stipendium Tartu Ülikoolis õppimiseks.

Kõige olulisemad kohtumised G. F. Parroti ja H. Abovjani vahel leidsid aset 1834.a. lõpus ja 1835.a. algul, perioodil, millal Abovjan kavandas oma rahvavalgustuslikku tegevust ning töötas välja uue haridussüsteemi ulatusliku programmi Armeenia jaoks. Toetudes akadeemik Parroti poolehoiule ja tuntud nimele, taotles Abovjan Peterburis ainelisi vahendeid oma patriootliku ürituse elluviimiseks, kuid sedapuhku tulemusteta. Peterburis olles pöördus Abovjan Parroti poole muudeski küsimustes. Nii näiteks palus ta Parrotit soosida noort Stepanos Nersesjani, armeenia realistliku kunsti tulevast rajajat.

G. F. Parroti ja H. Abovjani edaspidiste suhete kohta on ainult kaudseid viiteid, mis aga näitavad, et nende sõp-

rus ja vaimne kontakt säilis ka pärast isiklike kohtumiste lõppemist. Selle aluseks oli vaadete ühtsus küsimustes, mis puudutasid armeenia rahva hariduse ja kultuurielu ümberkujundamist.

ÜBER DIE BEZIEHUNGEN VON AKADEMIKER PARROT UND CHATSCHATUR ABOVJAN.

P. A k o p j a n.

Zusammenfassung.

Über die Beziehungen von G. F. Parrot und Ch. Abovjan sind nur lückenhafte Mitteilungen in dem Personalarchiv von Abovjan erhalten.

Vermutlich lernte Ch. Abovjan G. F. Parrot im Jahre 1830 in Petersburg durch die briefliche Vermittlung seines Sohnes, des Professors J. W. Friedrich Parrot, der zur Zeit in Armenien auf seiner Ararat-Expedition weilte, kennen. Wenn man die Beziehungen von G. F. Parrot zu den Regierungskreisen und die sich rasch entwickelnde Freundschaft zwischen dem Akademiker und Ch. Abovjan in Betracht zieht, muß man annehmen, daß gerade durch die Vermittlung von G. F. Parrot Ch. Abovjan ein staatliches Stipendium zum Studium an der Universität Tartu erhielt.

Die wichtigsten Begegnungen von G. F. Parrot und Ch. Abovjan fanden Ende 1834–Anfang 1835 statt, in der Zeitspanne, wo Abovjan seine Volksaufklärende Tätigkeit und das weitläufige Programm zum Volksschulwesen in Armenien im Sinne Parrots ausarbeitete. Sich stützend auf die Protektion und den bekannten Namen von G. F. Parrot, versuchte Ch. Abovjan in Petersburg die geldlichen Mitteln zur Vollführung seines patriotischen Zieles zu erhalten, jedoch erfolglos. Während seines Petersburger Aufenthaltes hat sich Ch. Abovjan auch in anderen Angelegenheiten an G. F. Parrot gewandt.

Über spätere Beziehungen zwischen G. F. Parrot und Ch. Abovjan sind nur unvermittelte Zeugnisse vorhanden, jedoch diese zeugen davon, daß ihre Freundschaft und ihr geistiger Kontakt auch nach dem Aufhören persönlicher Begegnungen fortdauerte. Als Grundlage diente die Einigkeit der Ansichten betreffend die Umgestaltung des Bildungs- und Kulturwesens in Armenien.

TARTU ÜLIKOOLI "JAKOBIINLASTE" KAVANDATUD RAHVAHARIDUSE PLAANID JA NENDE MÕJU VANA-SOOME KOOLIOLUDELE.

M a i j a R a j a i n e n [1].

Autoreferaat.

Venemaal 19. sajandi alguses läbiviidud koolireform puudutas nii koolikorralduse juhtimist kui ka koolisüsteemi. Kogu maa jaotati ülikooliringkondadeks. Igas ringkonnas tegutses ülikooli poolt ametisse seatud ja tema professoreist koosnev koolikomisjon, kelle ülesandeisse kuulus muu hulgas ka koolide asutamine ja juhendamine. Koolikomisjonid allusid koolide ülemdirektsioonile ja Rahvahariduse Ministeeriumile. Kooliseadusega 1804.a. tuli teostada kogu riigis ühtne koolisüsteem, mis hõlmas gümnaasiume, kreis- ja kihelkonnakoole. Kihelkonnakoolid polnud mõeldud ainult kreiskoolide ettevalmistusastmena, vaid ka rahvakoolidena, mida kooliseaduse järgi tuli luua igas kihelkonnas nii linnades kui ka maal.

Koolireformi laiendati ka vähemusrahvuste maa-aladele Vilniuse ja Tartu ülikoolide ringkondades, kuhu kuulusid Baltimaad ja 1721.a. ja 1743.a. rahulepingutega Vene riigi piiridesse sisselülitatud nn. Vana-Soome. Koolireformi läbiviimisel lubati nendes provintsides palju kõrvalekaldumisi sellesama reformiga kehtestatud juhtnööridest vastavalt kohalikele iseärasustele. Nii püüdis Tartu Ülikooli

---

[1] Siin on toodud autoreferaadi eestikeelne tõlge artiklist: M. Rajainen. Tarton yliopiston "jakobiinien" kansanopetussuunnitelmat ja niiden vaikutus Vanhan Suomen kouluoloihin. Historiallinen Arkisto, 57, 1961 (Suomen Historiallinen Seura), lk. 286 - 332.

koolikomisjon, eriti ülikooli esimene rektor G. F. Parrot ka rahvaharidust laiemalt välja arendada, kui Vene kooliseadused seda ette nägid. Tartu Ülikooli poolt esitatud ettepanek rahvahariduse kohta, millele Parrot Koolide Ülemdirektsiooni kaudu keisri kinnituse nõutas, nägi ette kooliseadusele vastava, algõpetust andva üheaastase kooli järjena kolmeklassiliste kihelkonnakoolide asutamist, kus kolm õpetajat oleksid õpetanud usuõpetust, kirjutamist, arvutamist, looduslugu, geograafiat, ajalugu, praktilist kodanikuõpetust, käsitööd, aiandust, laulmist ja võimlemist. Seejuures taotleti riiklikku toetust mitte ainult ettenähtud õpetajateseminaridele ja kihelkonnakoolidele, vaid ka seminaristidele ja kihelkonnakoolide õpilastele, kuna oldi arvamusel, et vaene talurahvas pole suuteline niisuguse toetuseta oma lapsi koolitama.

Kuna riik polnud nõus kulutusi rahvaharidusele oma kanda võtma, siis avati 19. sajandi esimesel poolel poistealgkoolid ja tütarlastekoolid ainult linnades, tänu linnade toetusele. Parroti kavandatud, kuid kogukondade poolt ülalpeetud kihelkonnakoolide võrgu said Baltimaad alles pärast pärisorjuse kaotamist 1820.aastatel. Kuigi Vana-Soome aastal 1812 ülejäänud Soomega ühendati ja Tartu Ülikooli piirkonnast lahutati, ilmnes veel siingi Tartu Ülikooli "jakobiinlaste" haridusalaste taotluste järelkaja eraalgatuslikes püüdlusis kihelkonnakoolide asutamiseks ja rahvahariduse küsimuse arutamises. Kaudset mõju oma rahvakoolikavadega on avaldanud G. F. Parrot ka Soome rahvakoolide isale Uuno Cygnaeusele, kes elas Viiburis.

DIE VON DEN "JAKOBINERN" DER UNIVERSITÄT DORPAT AUSGEARBEITETEN VOLKSBILDUNGSPLÄNE UND IHR EINFLUß AUF DIE SCHULVERHÄLTNISSE ALTFINNLANDS (REFERAT)[1].

Dr. phil. M. R a j a i n e n.

Die in Rußland Anfang des 19. Jahrhunderts durchgeführte Schulreform betraf sowohl die Verwaltung des Schulwesens als auch das Schulsystem. Das Reich wurde eingeteilt in Universitätskreise mit je einer von der Universität eingesetzten, aus ihren Professoren bestehenden Schulkommission, zu deren Aufgaben u.a. das Gründen und die Leitung der Schulen des Universitätskreises gehörten. Den Schulkommissionen übergeordnet waren als Verwaltungsorgane die Oberschuldirektion und das Ministerium für Volksaufklärung. Nach dem Schulgesetz von 1804 war im Reiche das die Gymnasien, Kreisschulen und Kirchspielschulen einbegreifende Einheitssystem zu verwirklichen. Die Kirchspielschulen waren nicht nur als vorbereitende Stufen der Kreisschulen vorgesehen, sondern auch als Volksbildungsanstalten, wie sie nach dem Schulgesetz sowohl in den Städten als auch auf dem Lande, eine in jedem Kirchspiel, zu gründen waren.

Die Schulreform wurde auf die Gebiete der völkischen Minderheiten ausgedehnt, auf den Universitätskreis von Wilna und Dorpat, zu dem auch die Baltischen Länder sowie das in den Friedenschlüssen von 1721 und 1743 Rußland eingegliederte sog. Altfinnland gehörten. Bei Durchführung

---

[1] Abdruck aus: Historiallinen Arkisto, 57, 1961, S.333--334.

der Schulreform waren jedoch in diesen Ländern viele örtliche Abweichungen von den durch ebendiese Schulreform bestätigten Richtlinien zugelassen. So suchte die Schulkommission der Universität Dorpat, insbesondere der erste Rektor der Universität, Georg Friedrich Parrot, auch die Volksbildung zu wirksamerer Entfaltung zu führen, als die russische Schulgesetzgebung voraussetzte. In den über die Volksbildung im Universitätskreis von Dorpat abgegebenen Gutachten, für die Parrot 1805 durch Vermittlung der Oberschuldirektion die Bestätigung des Kaisers einholte, wurde vorgeschlagen, als Fortsetzung der im Schulgesetz vorgeschriebenen, den Elementarunterricht erteilenden einjährigen Kirchspielschulen dreijährige Kirchspielschulen zu gründen, in denen drei Lehrer den Unterricht in Religion, Schreiben, Rechnen, Naturgeschichte, Naturlehre, Geographie, Geschichte, praktischer Bürgerkunde, Handarbeiten, Gartenbau, Gesang und Gymnastik zu erteilen hätten. Zudem wünschte man staatliche Unterstützung nicht nur für die geplanten Lehrerseminare und die Kirchspielschulen, sondern auch für die Seminaristen und die Kirchspielschüler zu erhalten, da man der Ansicht war, daß die arme bäuerliche Bevölkerung ihre Kinder nicht ohne eine derartige Beihilfe ausbilden lassen könne.

Da sich der Staat nicht dazu verstand, sich an den Ausgaben für Volksbildung zu beteiligen, verwirklichte sich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts nur in den Städten das Gründen von Knaben-Elementarschulen und Mädchenschulen dank städtischen Zuwendungen. Ein auf den Plänen Parrots aufgebautes, aber gemeindlich unterhaltenes Kirchspielschulwesen erlangten die baltischen Länder erst im Zusammenhang mit der Aufhebung der Leibeigenschaft in den 20er Jahren. Obgleich Altfinnland 1812 mit dem übrigen Finnland vereinigt und dadurch von dem Universitätskreis Dorpat ausgeschlossen wurde, erschienen auch hier noch als Nachklänge der auf Volksbildung bedachten Bestregungen der "Jakobiner" der Universität Dorpat ein privates Trachten

nach Begründen von Volksschulen und das Erörtern von Angelegenheiten der Volksbildung. Auch hat der Vater des finnischen Volksschulwesens, Uuno Cygnaeus, da er in Viipuri lebte, vielleicht Anregungen aus den Volksbildungsplänen Parrots aufnehmen können.

НАМЕРЕНИЯ "ЯКОБИНЦЕВ" ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В ОБЛАСТИ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ШКОЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ СТАРОЙ ФИНЛЯНДИИ.

М. Раяйнен.

Резюме.

Предпринятая в России в начале XIX века школьная реформа затрагивала как организацию руководства школ, так и школьную сеть в целом. Вся страна была подразделена на университетские округи, возглавляемые школьными комиссиями, состоящими из университетских профессоров.

Школы так наз. Старой Финляндии, которая вошла в состав Российской империи после мирных договоров от 1721 и 1743 годов, были подчинены Тартускому университетскому округу. В провинциях с нерусским населением были допущены значительные отклонения от общих указаний по проведению реформы.

Школьная комиссия Тартуского университета, особенно его первый ректор Г.Ф.Паррот, пытались развернуть народное образование в более широком масштабе, чем было предусмотрено русской школьной системой. Паррот добился разрешения открыть во всем округе, кроме одногодичных школ начального обучения, также 3-годичные приходские школы в качестве следующей ступени.

Хотя эти планы Паррота не были полностью реализованы, и в 1812 г. Старая Финляндия, будучи присоединена к остальной части Финляндии, вышла из состава Тартуского университетского округа, идеи "якобинцев" Тартуского университета продолжали жить и здесь в стремлениях и начинаниях в области народного образования.

G. F. PARROT' RAHVUSLIKUST PÄRITOLUST.

V. V'a g a .

Tartu Ülikooli rektori G. F. Parrot' juubeli puhul oleks põhjust peatuda ka tema rahvusliku päritolu ja tema nime juures, kuna siiani ei näi selles olevat täit selgust. On saanud traditsiooniks tema nime ja eesnimede saksapärane hääldamine ja transkriptsioon, ka on laialdaselt levinud arvamus, et ta oli sakslane /1-6/. Selle arvamuse juurutamisele on kaasa aidanud teatmeteosed, eelkõige J. F. Recke ja K. E. Napiersky leksikon /3/, mille 364. lk -lt loeme: "Von Parrot (Georg Friedrich), geboren zu Mömpelgard." Need andmed on kandunud teistessegi teatmikesse, kaasa arvatud "Suur nõukogude entsüklopeedia", kus on otse öelduḍ, et Parrot oli rahvuselt sakslane /1/.

Tegelikult, nagu näeme Parrot' ristimistunnistuselt, on ta sündinud Prantsusmaal prantsuse perekonnas.

Parrot' sünnikoht on Montbéliard'i linn /7/, mis asetseb Prantsusmaal Franche-Comté provintsis, praeguses Doubs' departemangus. See on põline Prantsuse ala, mida on alati asustanud prantslased. Saksa keele piir kulgeb umbes 30 kilomeetrit ida pool Montbéliard'i ja umbes 35 kilomeetrit põhja pool. Keelepiir on siin olnud kogu aeg püsiv, selle nihkumist pole kunagi toimunud.

Alates X sajandist oli Montbéliard samanimelise feodaalse kääbusriigikese keskus. XV sajandi algul polnud valitseval suguvõsal enam meessoost järeltulijaid ja viimane Montbéliard'i krahv Etienne de Monfaucon pärandas oma

valduse lapselapsele, kes oli naine. See abiellus aastal 1407 Württembergi krahvi Eberhard IV-ga ja tõi mehele kaasavarana kaasa Montbéliard'i krahvkonna. Nii sattus see kuni Prantsuse revolutsioonini (a. 1793) Württembergi valdusse. Montbéliard'i elanikud olid niisiis Saksa riigi alamad, kuid siin püsis kogu aeg Prantsuse administratsioon. Võiks veel märkida, et Montbéliard'i krahvkonnal polnud ühiseid piire Württembergiga, vaid Sundgauga, mis aastani 1648 kuulus Habsburgidele (Austriale), pärast 1648.aastat aga Prantsusmaale, ja Šveitsiga (Württembergi piir oli 120 kilomeetri kaugusel Montbéliard'i piirist). Montbéliard oli niisiis nn. enclave (s.t. võõrastest aladest ümbritsetud valdus). Seepärast on täiesti ekslik teatmeteostes leiduv väide, et Parrot on pärit Württembergist.[1]

Näiteks kuulusid Montbéliard'i ümbritsevad teised Franche-Comté provintsi alad XVII ja XVIII sajandil Austriale. Kuid kunagi ei märgita tollal siin sündinud elanike - prantslaste sünnikohana Austriat. Võime tuua ka vastupidise näite. XVIII sajandil ja XIX sajandi algul kuulusid Prantsusmaale mõned Saksa territooriumi osad, nimelt Saksa provintsid, mis asuvad lääne pool Reini jõge. Kuid ühegi XVIII sajandi lõpul siin sündinud sakslase puhul ei märgita sünnikohana näit. Prantsusmaa Rhin-Moselle'i departemangu Aix-la-Chapelle'i linna (vaid kindlasti Aachenit!), mitte Cologne'i (vaid Kölni!), mitte Mayence'i (vaid Mainzi!).

Feodalismiperioodil ei ühtinud rahvuste ja keelte piirid poliitiliste piiridega. Sellepärast ei ole õigustatud nende kohanimede kasutamine kujul, mille üks või teine võimul olnud riik andis temale ajutiselt kuulunud linnadele.

---

[1] Leidub ka väide, et G. F. Parrot oli elsaslane (vt. P. Prülleri artikli "G. F. Parrot füüsikuna ja Tartu Ülikooli füüsika kateedri esimese juhatajana" kirjandusviide /61/). - Toim.

Kasutada tuleb ikka ainult nende linnade vanu, ajaloolisi, rahvuslikke nimesid. Öeldu kehtib ka Montbéliard'i kohta, mida vanades saksakeelsetes allikates nimetatakse Mömpelgardiks.

Selles Prantsuse linnas Montbéliard'is sündinud Parrot oli prantslane. Tema prantsuse päritolu kohta märgib Parrot' uurija F. Bienemann noorem /8/, et Parrot kasvas puhtprantsuse keskkonnas, ta emakeel oli prantsuse keel, ja kui ta 15-aastasena 1782.aastal Württembergi alamana Stuttgardi ülikooli õppima saadeti, ei osanud ta sõnagi saksa keelt /8, lk. 20/. Bienemanni teoses on toodud Parrot' ja Aleksander I kirjavahetus. Prantsuskeelsed originaaltekstid on tõlgitud saksa keelde, kuid mõned tekstid on esitatud ka prantsuse keeles. Sel puhul märgib autor: "Die erste Anrede (Parrot' tervituskõne Aleksander I-le, kui see aastal 1802 esmakordselt Tartut külastas - V. V.) und das erste Schreiben an den Monarchen im Originaltext dienen als Proben der Herrschaft über seine Muttersprache, deren Kraft und Schwung er im Deutschen doch nimmer erreicht hat." /8, lk. 6./[1]

Seega ei pea paika oletus, nagu oleks Parrot saksa kultuuri mõjusfääris elades ja töötades saksastunud. Tartus elades kasutas Parrot saksa keelt muide olude sunnil: ta pidi oma tööd avaldama saksa väljaannetes, kus trükiti ainult saksakeelseid teoseid. Väga oluline oleks aga märkida, et Tartu perioodi lõpul avaldas ta prantsuse keeles oma suurema teose, mis nagu resümeeris kogu ta senise uurimistöö tulemused. See on kuues köites ilmunud "Entretiens sur la physique" (1819 - 1824). Pärast Peterburisse asumist aastal 1826 avaldas ta kõik oma arvukad uurimused (peamiselt Vene Teaduste Akadeemia väljaannetes) prantsuse keeles. Tsaariga

---

[1] "Parrot' esmane pöördumine monarhi poole ja esimene kiri monarhile on toodud originaalis, et näidata, kuivõrd hästi valdas Parrot oma emakeelt, mille jõulisust ja hoogsust ta saksa keel küll kunagi ei saavutanud." Katkend kõnest Aleksander I-le on käesolevas kogumikus lk.220. - Toim.

suheldes ja tsaari õukonnas liikudes kasutas ta alati prantsuse keelt /9/.

Parrot' ristimistunnistusel, mille koopiat säilitatakse Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus, on märgitud, et talle pandi nimeks George Frédéric. Seda nime kuju peame aktsepteerima sellest hoolimata, et saksakeelsetes dokumentides on tema nimena märgitud Georg Friedrich. Arvestada tuleb omaaegset kommet kohandada nimed keelega. Näiteks tuntud loodusteadlane Alexander von Humboldt (1769 - 1855), kes oli Berliinis sündinud sakslane ning eluaeg töötas Saksamaal, avaldas oma tähtsamad teosed prantsuse keeles ja kirjutas siis oma nimegi prantsusepäraselt, nagu võime lugeda 1826.a. ilmunud teose tiitlilt: "Voyage aux régions équinoxales du Nouveau Continent, fait en 1799 - 1804. Rédigé par Alexandre de Humbold."

Nimetatud kombega võiks ehk seletada ka seika, et venekeelsetes väljaannetes (näit. /2/) märgitakse G. F. Parrot' ees- ja isanimena Jegor Ivanovitš (tema isa oli Jean Jacques Parrot).

Arvestades kaasaegset tendentsi kirjutada kõik isikunimed nende algkujul, peaksime taasavatud Tartu Ülikooli esimese rektori nime ainuõigeks kujuks tunnistama George Frédéric Parrot. Hääldama aga peaksime seda nime, nagu me hääldame teisigi sama tüüpi prantsuse nimesid: Diderot, Berthelot, Herriot, Maginot, Creusot, Peugeot, Carnot, Corot, Cortot, Lancelot jpt., s.t. ilma t-ta nime lõpus.

Resümeerides eespool öeldut peame konstateerima:

1. G. F. Parrot on sündinud Prantsusmaal Franche-Comté provintsis (praeguses Doubs' departemangus) Montbéliard'i linnas.
2. Ta isa ja ema olid prantslased.
3. Parrot ise on järelikult ka prantslane.
4. Tal on tüüpiline prantsuse nimi ja pole põhjust hääldada seda saksapäraselt.
5. Talle pandi ristimisel nimeks George Frédéric.
6. Ta sai kodus prantsuse kasvatuse ja kuni oma 15.eluaastani ei osanud ta ühtki sõna saksa keelt.

Kasutatud kirjandus.

1. Большая Советская Энциклопедия, Т. 32. М.,1955, lk.156.
2. Биографический словарь деятелей естествознания и техники, 2. kd. М., 1959, lk. 109.
3. Recke, J. F., Napiersky, K. E. Allgemeine Schriftsteller und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Estland und Kurland, 3. kd. Mitau, 1831, lk. 364.
4. Левицкий, Г. В. Биографический словарь преподавателей имп. Юрьевского, б. Дерптского университета, 1. kd. Юрьев, 1902, lk. 406.
5. Eesti entsüklopeedia VI. Tartu, 1936, veerg 596.
6. Eesti biograafiline leksikon, Tartu, 1928, lk. 363.
7. Le grand dictionnaire encyclopédique du XIX-ème siècle, 11. kd. Paris, lk. 491.
8. Bienemann, Fr. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval, 1902.
9. Süss, W. Karl Morgenstern (1770 - 1852). Ein kulturhistorischer Versuch. Dorpat, 1928.

О НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ Ж.Ф.ПАРРО.

В. В а г а.

Резюме.

В литературе установился взгляд, что первый ректор вновь открытого в 1802 г. Тартуского университета был немец, с немецкой фамилией и с немецким именем. Однако фактически он был французом, и его фамилию следует произносить Парро - так как произносят все другие аналогичные французские фамилии (напр., Дидро, Бертло, Эррио, Мажино, Крезо, Пежо, Карно, Корто, Ланселo и др.).

Парро родился во Франции, в городе Монбельяре (Montbèliard) во французской провинции Франш-Конте (Franche-Comté), ныне департамент Ду (Doubs). Это исконная французская территория; лингвистическая граница проходит на расстоянии 30 километров к востоку от Монбельяра. С X века Монбельяр был центром карликового феодального государства. В начале XУ века кончилась мужская линия владевшей им фамилии феодалов, и Монбельяр унаследовала внучка последнего графа Этьенна де Монфокона (Etienne de Monfaucon). Она вышла замуж за графа вюртембергского Эбергарда IУ и в качестве приданого принесла мужу свои владения. Таким образом Монбельяр оказался частью германской империи и его жители германскими подданными. Однако у Монбельяра не было общей границы с Вюртембергом; он был окружен территориями, принадлежавшими Франции, Австрии и Швейцарии. Граница Вюртемберга расположена на расстоянии 120 километров от Монбельяра. Поэтому совершенно неправильно утверждение о том, что Парро родился в Вюртемберге.

Парро радился во французской семье. Имя его отца было Жан-Жак (Jean-Jacques). Его родным языком был французский. Когда в возрасте 15 лет Парро в 1782 году поступил в Карловскую академию в Штутгарте, он не знал ни слова по-немецки.

При крещении ему дали двойное имя Жорж-Фредерик (George-Frédéric), и у нас нет абсолютно никакого основания назы -

вать его Георгом-Фридрихом (Georg-Friedrich). Тот факт, что это немецкое имя встречается в немецких текстах, никак не служит доказательством немецкой национальности Парро. В то время было общим правилом писать имена в немецких текстах по-немецки, во французских текстах по-французски; это делалось совершенно независимо от того, был ли тот или иной автор немцем, французом или русским. Русские называли Парро Егором Ивановичем!

О национальной принадлежности того или иного ученого нельзя судить по языку, на котором он публиковал свои труды. Поэтому неправильно считать Парро немцем и потому, что, живя в Германии и в Прибалтике, он ряд своих статей напечатал на немецком языке.

ZUR NATIONALEN ABSTAMMUNG VON G. F. PARROT.

V. V a g a.

Zusammenfassung.

Im allgemeinen ist die Ansicht verbreitet, daß der erste Rektor der 1802 wiedereröffneten Universität Tartu Deutscher war, mit einem deutschen Familienamen und deutschen Vornamen. Doch ist das ein Irrtum; in der Tat war er Franzose, und sein Name muß so ausgesprochen werden wie alle anderen ähnlichen französischen Namen (z. B. Diderot, Berthelot, Herriot, Maginot, Creusot, Peugeot, Carnot, Cortot, Lancelot u.a.).

Parrot ist geboren in Frankreich, in der französischen Stadt Montbéliard, die in der Provinz Franche-Comtè liegt (heute das Departement Doubs). Das ist ein urfranzösisches Land; die Sprachgrenze liegt etwa 30 Kilometer östlich von Montbéliard. Vom 10. Jahrhundert an war Montbéliard das Zentrum eines kleines Vasallenstaates. Im Anfang des 15. Jahrhunderts erlosch der Mannesstamm des herrschenden Geschlechts, und der letzte Graf von Montbéliard Etienne de Monfaucon vererbte die Grafschaft seiner Enkelin. Diese vermählte sich mit dem Grafen von Württemberg Eberhard IV.; so kam das Gebiet von Montbéliard unter die Oberhochheit des Deutschen Reiches und seine Einwohner wurden deutsche Untertanen. Montbèliard hatte keine gemeinsame Grenze mit Württemberg; es grenzte an Territorien, die Frankreich, Österreich und der Schweiz gehörten. Die Grenze von Württemberg lag in einer Entfernung von etwa 120 Kilometer. Des-

halb ist es falsch zu behaupten, daß Parrot in Württemberg geboren ist.

Parrot ist in einer französischen Familie geboren. Sein Vater hieß Jean-Jacques. Seine Muttersprache war Französisch. Als er im Jahre 1782 im Alter von 15 Jahren in die Karlsakademie in Stuttgart eintrat, verstand er kein Wort Deutsch.

Bei der Taufe erhielt er die Vornamen George-Frédéric, und es liegt absolut kein Grund vor, ihn Georg-Friedrich zu nennen. Der Umstand, daß dieser deutsche Vorname in einigen deutschen Texten vorkommt, beweist nicht seine deutsche Nationalität. Denn es war damals eine allgemeine Regel, in deutschen Schriften die Namen in deutscher Form zu schreiben, in französischen aber französisch. Das geschah immer, unabhängig davon ob dieser oder jener Verfasser Deutscher, Russe oder Franzose war. Man muß auch darauf hinweisen, daß er in russischen Texten Jegor Iwanowitsch genannt wurde!

Es ist nicht möglich, über die Nationalität dieses oder jenes Gelehrten nach der Sprache zu urteilen, in welcher er seine Schriften veröffentlicht hat. Auch Parrot wurde zu keinem deshalb noch Deutschen, daß er in Deutschland und im Baltikum seine Arbeiten in deutscher Sprache publizierte.

18.
George Frederic Parrot

1767

Ville de Montbéliard
GG 23
ARCHIVES

VILLE DE MONTBELIARD
(DOUBS)

George Frederic, fils du Sr Jean Jaques Parrot Chirurgien juré et ancien Maitre bourgeois en chef de la Ville de Montbéliard, et d'honéte Marie Marguerite Roigeol son Epouse, naquit le 5e Juillet à 7 heures du soir, et fut batisé à la maison d'abord après sa mise pour cause de foiblesse, par le Sr David Charles Emanuel Berdot, Conseiller et Physicien ayant, representé à l'Eglise le 7e dud. mois 1767 par le Sr George Frederic Fayot marchand, bourgeois de Montbéliard, pour son fils Jean Frederic le Parrain, et par Honéte Catherine Elisabeth Roigeol, Grouse du Sr Jean Nicolas Mequillet, Major au Régiment Jussieu de Jenner, aussi bourgeois dud. Montbéliard, la Marraine.

J. du Vernoy.

19.
Isaac Christophle Boigeol.

Isaac Christophle, fils de Leonard Boigeol, Cordonnier bourgeois de Montbéliard, et de Marie Moujean sa femme naquit le 21e Juillet 1767, entre une et deux heures après midi, et fut batisé le 23e suivant presente au St. Bateme par honnette Isaac Christophle Tallot, fils de feu

18 George Frédéric Parrot 1767

Extrait des registres de la paroisse protestante de Saint Georges à Montbéliard.

- -

GEORGE FRÉDÉRIC, fils du sieur Jean Jaques PARROT Chirurgien juré et ancien Maitre Bourgeois en Chef de la Ville de Montbéliard, et d'honète Marie Margueritte Boigeol son épouse, naquit le 5ème Juillet à 7 heures du soir et fut batisé à la maison d'abord après sa naissance, pour cause de foiblaisse, par le Sieur David Charles Emanuel Berdot, Conseiller et Physicien ajoint, représenté à l'Eglise le 7ème du dit mois 1767 par le Sieur George Frédéric Fayot, marchand, bourgeois de Montbéliard, pour son fils, Jean Frédéric, le Parrain, et par Honète Catherine Elizabeth Boigeol; Epouse du sieur Jean Nicolas Méquillet, Major au Régiment Suisse de Zenner, aussi bourgeois du dit Montbéliard, la marraine.

- -

(Pitsatid)

D. Duvernoy.

18

George Frédéric Parrot

1767

Väljavõte Montbéliard'i protestantliku Saint Georges'i koguduse registrist

- - - -

Выписка из регистров протестантского прихода
Святого Георгия в Монбельяре

---

18 Парро Жорж Фредерик

Ж О Р Ж Ф Р Е Д Е Р И К, сын господина Жан Жак ПАРРО, присяжного хирурга и бывшего главного бургомистра города Монбельяра, и почтенной Мари Маргеритт Буажоль, его супруги, родился 5-го июля в 7 часов вечера, и был крещен после своего рождения сперва дома, ввиду слабости, господином Давид Шарль Эмануэль Бердо, советником и присутствовавшим врачом, и понесен в церковь 7-го числа указанного месяца 1767 г. господином Жорж Фредерик Файо, купцом, гражданином Монбельяра, в заместительстве своего сына, Жана Фредерика в качестве крестного и почтенной Катрин Элизабет Буажоль, супруги господина Жан Никола Мекилле, майора швейцарского регимента Ценнера, а также гражданина названного Монбельяра в качестве крестной.

Печати

Д.Дювернуа

G. F. PARROTI KÕNEDEST JA MÄLESTUSKILDE TEMA KOHTA.

Valiku teostas ja tõlkis E. K u d u .

Tartu Ülikooli taasavamisele järgnenud kujunemisperioodi kohta on öeldud, et siis tehti väga palju ära, veel rohkem aga peeti kõnesid. Ja tõesti, ülikooli professorid kasutasid iga väiksematki võimalust avalikuks esinemiseks. Enamik neist kauni kõnekunsti ja õpetatuse näidetest, kuigi nad ilmusid ka trükis, sageli koguni eraldi brošüüridena, esineb ainult kõige ammendavamates bibliograafiates. Kuid nende hulgas on siiski mõned, mille mõju on ulatunud nii ruumiliselt kui ka ajaliselt üle antud auditooriumi piiride. Nende seas kuuluvad eredamate hulka Tartu Ülikooli esimese rektori G. F. Parroti avalikud esinemised ülikooli kõige varasemast perioodist.

Kaasaegsete mälestused ja hinnangud on uurijaile tänuväärt materjaliks. Mitte küll niivõrd faktiliste andmete poolest, sest mälestuste kirjutajad teevad seda tavaliselt juba vanemas eas, eelneva uurimistööta oma isiklike mälestuste või teistelt kuuldu põhjal. Nad esitavad sageli subjektiivseid, vägagi piiratud hinnanguid. Ometi aitavad mälestused paremini mõista oma aja meeleolusid, aru saada sellest, kuidas hinnati sündmusi ja inimesi kaasaegsete poolt. Mälestustest Tartu Ülikooli algaastaist kerkib eredalt esile rektor G. F. Parroti kuju. Olenemata sellest, kas mälestuste kirjutaja pooldas Parroti feodalismivastaseid ja rahvavalgustuslikke vaateid või oli nende äge vastane, nii ühtede kui teiste sageli liialdatud kujutlustes tõuseb ta esile julge ja väsimatu võitlejana oma tõekspida-

miste eest, armastatud õppejõuna, kelle loengud ja kõned on jätnud kustumatu mulje.

Käesolevaga esitatakse mõned näited G. F. Parroti avalikest kõnedest ja mälestustest tema kohta. Kõik siintoodu, peale kõne ülikooli raamatukoguhoone avamisel, on juba varem trükis ilmunud, kuid eesti keeles esitatakse esmakordselt. Kuna kõik trükised on ilmunud küllaltki ammu ja seetõttu raskesti kättesaadavad, peaks käesolev väike valimik ennast õigustama. Kõik materjalid on toodud kõigepealt eestikeelses tõlkes, millele järgneb tekst originaalkeeles ja viide ilmumiskoha kohta.

Koostaja loodab, et need mälestuskillud aitavad elustada silmapaistva teadlase kuju, kes on jätnud kustumatud jäljed Tartu Ülikooli algusaastate ajalukku.

Г.Ф.ПАРРОТ В ВОСПОМИНАНИЯХ СВОИХ СОВРЕМЕННИКОВ.

Э.К у д у.

Настоящим впервые публикуются на эстонском языке некоторые отрывки из публичных выступлений Г.Ф.Паррота и отрывки из воспоминаний о нем его современников. Весь представленный материал - за исключением речи при открытии университетской библиотеки в реставрированной части развалин бывшего Домского собора - имеется в напечатанном виде. Однако со временем эти издания стали библиографической редкостью и мало доступными. Это и оправдывает публикацию этого небольшого выбора.

Каждому тексту на эстонском языке следует оригинал и данные относительно изданий, из которых тексты взяты.

AUS DEN REDEN VON UND AUS DEN ERINNERUNGEN AN G. F. PARROT.

(Ausgewählt von E. K u d u .)

Hiermit werden einige Auszüge aus den öffentlichen Reden G. F. Parrots und Erinnerungen zum ersten Male in estnischer Übersetzung dem Publikum vorgelegt. Alle dargebrachten Materialien - (mit Ausnahme der Rede bei Eröffnung des neuen Gebäudes der Universitätsbibliothek in dem restaurierten Teile der Domruine) - sind schon in weit vollkommenerem Maße publiziert, jedoch vor so langer Zeit, daß sie jetzt schwer zugänglich sind. Dieses könnte die hiergebrachte kleine Auswahl, zumal in estnischer Sprache, berechtigen.

Als erste gibt man die estnische Übersetzung, der Text in der Originalsprache folgt, versehen mit dem Hinweise, woher die Auszüge entnommen wurden.

G. F. Parroti kõnest 22. aprillil 1802 Tartu Ülikooli avamise puhul.

"Mõningaist vaateist loodusteadustele, lähtudes nende mõjust inimkultuurile nii intellektuaalsest kui ka moraalsest seisukohast vaadatuna."

/.../ Kui tähtsad on hariduse üksikud loodusteadustel põhinevad harud, seda näitavad meie meistrite töökojad ja kogu põllumehe tegevusväli. See rahuldab aga ju kõiki meie vajadusi. Aga kui tähtis on looduse tundmine iseenesest, olenemata meie oskusest seda kasutada, kui teretulnud on loodusteaduste valdamine, mida meil sageli ei mõisteta, kuna seda pole alati võimalik majanduslikult hinnata, seda õpetab meile vanema Ameerika /Ladina-Ameerika/ saatus. Õnnetu maa! Päikesevarjutus otsustas Kuuba saarel Sinu saatuse. Oleksid Sinu pojad kõigist Kolumbuse kunstidest osanud ainult seda ühte, kuidas päikesevarjutust ise ette välja arvestada, siis oleksid nad nälgiva ettekuulutaja välja naernud, Euroopa oleks oma suuremeelse seikleja nime ammugi unustanud; ja kui maailmamered peavad just olema sildadeks rahvaste vahel, siis oleks avastuste ajajärk langenud võibolla meie valgustusaja leebemasse perioodi, ja Sina, Ameerika, poleks pidanud nägema seda, kuidas hukatuse ingel märatseva eurooplase näol Sinu põlde laastab; poleks pidanud nägema seda, kuidas LaCasa[1] /!/ kaastunne kolme

---

[1] Bartolome de Las Casas (1474 - 1566), Hispaania preester, misjonär Kuubas ja Ladina-Ameerikas. Astus energiliselt välja pärismaalaste kaitseks ja soovitas nende saatuse kergendamiseks neegrite sissevedu Kuubasse.

sajandi vältel Aafrika elanikkonda laastab, selleks et Sinu verega immutatud põlde võõraste tapaohvritega harida, et rahuldada eurooplaste ahnust ja elumõnusid.

/.../

/.../

Noormehed, kellele hariduse andmine on muutunud meie suureks, meie pühaks ülesandeks! Eriti Teie, kelle haridusest oleneb tulevikus siinse talupoja heaolu, oo, unustage see, et saatus on andnud Teile kõrgema seisuse kui neile toimekaile inimestele, Teie toitjatele. Mõelge pigem, mõelge ainult sellele, kuidas Teile antud võimalusi tegelikult kasutada selleks, et neile paremaid elutingimusi luua. Nad on Teie toitjad hällist hauani. Teie võlgnete kõik oma rõõmud, kõik oma elumõnud nende raskele tööle. Ärge vaadake üleolevalt nende madalamale kultuuritasemele; kui Teile oleks antud niisama vähe võimalusi, oleksite Teiegi samavõrd mahajäänud. Kogu selle tööka klassi madal arenemistase on olnud eelduseks Teie kõrgemale kultuuritasemele. Sel ajal, kui Teie kasutate siin kiiduväärt hoolega kõike seda, mida teadus ja kunst on suutelised andma Teie kultuuri hüvanguks, töötab talupoeg Teie heaks põllul; ta pühendab Teile oma vaeva, ränkrasketes tingimustes töötades kogu päeva, isegi osa öödest, ja seetõttu on ta sunnitud oma kultuuritasemelt maha jääma. Olge siis tänulikud, austage inimeste klassi, kes nii palju Teie heaks teeb. Ei! Taganegu ülekohtused mõtted! Ma kõnelen noorukitele, kelle süda, ma loodan, on veel avatud kõikidele ülevatele ja õilsatele tunnetele. Teie mõistate, et Teie toitjatel on õigus palju enamale kui vaid viletsale elujärjele, et neil on täielik õigus nõuda Teie tänulikkust, Teie lugupidamist, m e i e tänulikkust, m e i e lugupidamist.
/.../

Rede über einige Ansichten der Naturkenntnisse, in Ansehung ihres Einflusses auf Menschen-Cultur, sowohl von der intellectuellen, als von der moralischen Seite betrachtet.

/.../

Wie wichtig die einzelnen Zweige der Aufklärung seyen, die der Naturkenntnis ihr Dasein verdanken, das mögen uns die Werkstätten unserer Künstler, die ganze Wirkungs-Sphäre des Landmanns bezeugen. Dort befriedigen wir ja alle unsre Bedürfnisse. Aber wie wichtig die aus der Naturkenntnis fliessende Aufklärung an sich, ohne Bezug auf unsere Künste sei, wie willkommen der Besitz jener Kenntnisse aus der Naturwissenschaft, welchen man so oft wahre Theilnahme versagt, weil sie sich nicht immer aus einem ökonomischen Gesichtspunkte beurtheilen lassen, das lehre uns das ältere America. Unglückliches Land! Eine Sonnenfinsternis entschied auf der Insel Kuba dein Schicksal. Hätten deine Söhne von allen Künsten des Columbus nur die einzige Kunst verstanden, Sonnenfinsternisse selbst voraus zu sagen, so hätten sie des ausgehungerten Weissagers gespottet, Europa hätte den Namen seines grossherzigen Abenteurers schon längst vergessen; und sollen je Weltmeere durchaus die Brücken zwischen entfernten Nationen werden; so wäre vielleicht die Epoche deiner Entdeckung in eine mildere Periode unsrer Aufklärung gefallen, und du hättest nicht, o America! sehen müssen, wie Würgengel, in Gestalt wüthender Europäer deine Felder verheerten; nicht wie das einstige Mitleid eines LaCasa's seit drei Jahrhunderten Africa entvölkert, um in deinen mit Blut gedüngten Feldern, durch fremde Schlachtopfer der Tyranney, die Habsucht und Weichlichkeit des Europäers zu befriedigen.

/.../

/.../

"Jünglinge, deren Bildung von nun an unser grosser, unser heiliger Beruf geworden ist; Ihr besonders, von deren Bildung das Wohl des hiesigen Landmanns einst abhängen wird, o vergesst es, dass das Schicksal Euch einen höheren Rang als diesen thätigen Menschen, Euren Ernährern, angewiesen hat. Denkt lieber, denkt einzig nur daran, die Mittel, die Ihr besitzt, ihnen mehr Lebensgenuss zu verschaffen, auch wirklich dazu anzuwenden. Sie sind Eure Ernährer von der Mutterbrust bis zum Grabe. Alle Eure Freuden, all Euren Genuss verdankt Ihr ihrer mühseligen Arbeit. Seht nicht mit Verachtung auf den geringen Grad ihrer Kultur herab; mit ebenso wenig Mitteln würdet Ihr ebenso weit zurückgeblieben sein, und die wenigen Fortschritte dieser ganzen arbeitsamen Klasse waren bis jetzt die Bedingungen Eurer grösseren Fortschritte. Während Ihr hier mit löblichem Eifer alles benutzen werdet, was Wissenschaft und Kunst zu Eurer Kultur vermag, wird der Landmann für Euch das Feld bauen; er wird mit seiner Arbeit, unter drückender Last seinen ganzen Tag, ja einen Teil seiner Nächte für Euch verleben und so in seiner Kultur zurückbleiben müssen. Seid also dankbar. Ehret eine Menschenklasse, die so viel für Euch thut. - Nein! Weg mit dem Gedanken von Misshandlung! Ich spreche zu Jünglingen, deren Herz, hoffe ich noch allen guten und edlen Empfindungen offen steht. Ihr fühlt es: dass Eure Ernährer auf mehr als bloss kümmerliche Subsistenz, dass sie auf Eure Dankbarkeit, auf Eure Achtung, auf u n s e r e Dankbarkeit, u n s e r e Achtung gerechten Anspruch machen."

/.../

G. B. Jäsche. Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bey Gelegenheit der am 21sten und 22sten April geschehenen Eröffnung der neu angelegten Kayserlichen Universität zu Dorpat in Lievland. /Tartu 1803/, lk. 52.

Aleksander I külaskäigu puhul Tartu Ülikoolis 22. mail 1802 peetud kõnest.

Sire! Teie kuulsite praegu oma rahva vaimustushüüdeid. Need olid nii siirad, nii ärateenitud, nagu neid saab kuulda vaid armastatud valitseja /.../ Akadeemia, mis võlgneb oma olemasolu eest tänu Teie isalikule hoolele, Sire, ei ürita täna erilise hiilgusega avaldada Teile teda vallanud tänu ega juhtida Teie auväärt pilku oma tööpõllule, kuid ta loodab, ta julgeb vähemalt soovida, et Teie Majesteet võimaldab talle seda au mõni teine kord. Kui ühelt poolt tema tegevuse käesolev keskpärane olukord paistab mõningal määral võtvat talt õiguse taotleda erilist soosingut, siis teiselt poolt, ta ei unusta oma olemasolu eesmärki - ja see eesmärk on suur ja sellega ka südamelähedane Teie Majesteedile. - Tõsi on, et meie loeme alles päevadega oma vanust, kuid miks küll polnud Teid, Sire, kohal meie avamispäeval, sel silmapilgul, kui meie tõotasime Jumala altari ees truudust kõige pühamale tema seadustest, ja Teie Majesteedile, allumist tema kõige kindlamale soovile pühendada kõik oma jõud inimkonna hüvanguks. Kuid mis keelab meid kordamast siin veel kord seda ülevat hetke? Sõbrad, kaasvõitlejad, ja Teie, kes juhite meie tegevust, kordame seda! Olgu Aleksander meie pühaliku tõotuse tunnistajaks! Vägev Jumal! Meie tõotame Sinu nimel, Sinu armastatud kuju juures, pühendada kogu oma töö ja anded sellele, mis Sina oled seadnud meie ülesandeks: töötada püüdlikult ja truult kasuliku hariduse levitamise heaks. Meie tõotame austada inimkonda tema kõikides klassides ja ükskõik missugusel kujul, vahet tegemata vaese ja rikka, väeti ja vägeva vahel, ja kui, siis vaid selleks, et pühendada vaesele ja väetile suuremat ja südamlikumat tähelepanu. Meie tõotame, et meie Monarhi iga samm, iga heategu, mille ta pühendab oma rahvale, meenutab meile meie ülesande pühadust.

Sire, võtke vastu meie tõotused, nad on siirad ja puhtad nagu Teiegi poolt antud tõotus teha oma alamad õnnelikuks.

Keisri vastus kõlas:

"Ma tänan Teid, mu härra, minule osutatud tähelepanu eest ja luban Teile, et akadeemia, mis on asutatud hariduse levitamiseks minu alamate hulgas, millist ülesannet ta juba praegu hästi täidab, võib arvestada seda, et teen omalt poolt kõik, et tõendada talle minu erilist soosingut."

Kuratoorium kees sisemisest meelepahast, aga Parrot oli päevakangelane, oma kolleegide ja kõikide ausate inimeste häälekandja, kes heale üritusele kaasa tundsid. Monarh lahkus heasoovlikult ülikooli suhtes, pöörates erilist tähelepanu väikesekasvulisele saledale mustalokilisele kõnelejale.

Aleksandrile avaldasid Parroti lihtsad, aga hingestatud sõnad sügavat mõju. See mulje ei hajunud ka postijaama elevuses ega kahetunnise sõidu järel Udernasse. Sivers hoolitses ülikooli huvide eest ja õige sõbrana tegi ta Parroti poolt jäetud hea mulje püsivamaks. Monarh soovis lühidalt, aga mehiselt öeldud sõnu veel kord lugeda. Kiirkäskjalg pidi kõne teksti lõunasöögi vältel kohale tooma; kiirelt valmistatud ärakiri saadetigi keisrile. Aleksander ei unustanud seda. Parroti tähtsus tõusis peaaegu kõikide arvates 100-protsendiliselt.

Sire! Vous venez d'entendre les acclamations de Votre peuple, ces acclamations si sincères, si vraies, qui ne se font entendre qu'aux Monarques chéris. /.../ L'académie, Sire, qui doit son existence à Vos soins paternels, n'entreprend pas de faire éclater aujourd'hui d'une manière particulière la profonde gratitude, dont elle est pénétrée, ou de fixer les augustes regards de V. M. sur les prémices de ces travaux, mais elle espère, elle ose au moins désirer,

que V. M. veuille bien lui accorder cette grace a une autre occasion. Si d'un côté la médiocrité de la sphère actuelle de son activité semble en quelque sorte lui ôter le droit d'aspirer à une faveur particulière, d'un autre côté elle se souvient du but de son existence - et ce but est grand et par la même cher a V. M. - Nous ne comptons, il est vrai, encore que par jours la durée de notre existence; mais que n'avez Vous été présent, Sire, au jour de notre installation, au moment, où nous jurâmes à l'autel de la divinité l'obéissance à la plus sainte de ses loix et à V. M. la soumission à sa volonté la plus décidée, cette de consacrer toutes nos forces au bien de l'humanité. Mais qui nous empêche de répéter dans ce lieu même ce moment auguste? Amis! Confrères! et vous qui présidez à nos travaux, répétons le. Qu'Alexandre soit témoin de nos voeux solenneles! Dieux suprême! Nous jurons en ta présence, en présence de ton image chérie, de consacrer nos veilles et nos talents à l'emploi, que tu nous as confié; de travailler avec zèle et fidélité a répandre des lumières utiles. Nous jurons de réspécter l'humanité dans toutes les classes et sous toutes les formes; de ne distinguer le pauvre du riche, le faible du puissant que pour vouer au pauvre et au faible un intérêt plus actif et plus tendre. Nous jurons que chaque action de notre Monarque, chaque bienfait, qu'il répandra sur son peuple, nous rappellera la saintété de nos devoirs.

Sire, récévez ces serments, ils sont sincères, ils sont purs, comme le voeu que Vous avez fait, de rendre Vos sujets heureux.

Die Antwort des Kaisers lautete:

"Je Vous remercie, Monsieur, de l'attention, que Vous avez bien voulu me marquer, et Vous assure, que cette académie,érigée pour répandre les lumières parmi mes sujets et qui s'en acquitte déjà si bien, peut compter, que je ferai mon possible pour lui donner des preuves de ma protection particulière."

Das Kuratorium kochte voll inneren Aergers, aber Parrot wurde der Mann des Tages, das Organ seiner Kollegen und aller Redlichen, die es mit der guten Sache wohlmeinten. Der Monarch schied wohlwollend gegen die Universität und besondere Aufmerksamkeit auf den kleinen, schmächtigen, schwarzlockigen Redner verwendend.

Alexander war von Parrots einfacher, aber aus tief bewegter Seele gesprochenen Worten getroffen. Der Eindruck hatte sich selbst im Getümmel der Postierung und während der zweistündigen Reise nach Uddern nicht verloren. Sivers führte die gute Sache der Universität und machte den guten Eindruck von Parrot, als wahrer Freund, bleibender. Der Monarch verlangte das kurz und kräftig Gesagte noch einmal zu lesen. Ein Eilbote musste sie während des Mittagsmahle schaffen, die flüchtige Kopie ging ab. Alexander hat sie lange nicht vergessen. Parrot stieg in der Meinung fast Aller über 100 Prozent.

J. W. Krause. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. Aus den Memoiren des Professors Johann Wilhelm Krause.

Baltische Monatsschrift, 53. Riga, 1902, lk. 238-241.

Kõnest raamatukoguhoone avamisel Toomkiriku varemete taastatud osas ja rektoraadi üleandmisel,(dateeritud 6. aug. 1806, peetud arvatavasti 15. septembril 1806).

Mind haarab imeline tunne, kui astun kõnetooli selles kohas. Alles kahe aasta eest oli see hoone varemeis, see koht prahihunnik, mis kattis haudu. Täna on see hoone kirjanduse tempel, täidetud teaduse varadega kõigist inimteadmiste harudest, kaunistatud õilsa arhitektuuriga, kus endine ruum on sobitatud uue otstarbega. Kindlus on endise kurva üksinduse, surma kohale püstitatud. - Nii voogavad ini-

meste ja nende tegude saatused - kahjuks liiga sageli vastupidises järjekorras. Sõda oma laastavate kaaslastega ja inimese laiskus, tema ükskõiksus hea ja suure vastu, mis on veelgi masendavam, veelgi lammutavam sõjast enesest, kuhjavad igale poole varemeid, mis vapustavad vaimu ja südant rohkem kui silma. Kuid mitte siin. Meie õilsa monarhi headtegev käsi ei lammuta. Pigem äratab ta inimese tegevuse kurvad jäänused taas üles ja puhub kaitsva isana neile elu sisse, pühendab nad uutele õilsatele eesmärkidele.

Täna on esmakordselt aastasadade järel nende müüride vahele kogunenud suurel hulgal Tartu elanikke. Kristlased toona, kristlased täna veel, nii muutunud kui ongi hoone ja inimeste väline külg.

Tumedas minevikus püstitati see koda. Saksa rüütlite rahutud hordid vallutasid selle maa. Kasuahned preestrid järgnesid neile, et kindlustada vallutust. Seda, mida kindlustused Daugava ja Aa ääres ei suutnud, seda pidid templid lõpule viima. Päriselanike jõudu ei suudetud murda, see tuli halvata ja seda tehtigi; ning Kõigevägevama templid muutusid vaimu ja tegevuse vanglaiks. Kuid ka siin lõi läbi inimese hea, õilis loomus. Kõik polnud halb, mida halvasti alustati. Nende poliitilis-religioossete fanaatikute hulgas leidus kindlasti nii mõnigi aus preester, kes oma südamega esindas siin armastuse jumalat, kes armastas vennalikult vaeseid ja rõhutuid ja pakkus neile kristlikus religioonis lohutust nende rasketes kannatustes. Mõnigi vaga hing põlvitas siin altari ees, palvetades Inimeste Isa poole ja tegutsedes tema vaimus. See koda varjab küll nende rõhujate haudu, kes tuhandete needmistega koormatutena maamullas kõdunevad, kuid mõnigi pandi pühitsetud mulda saadetuna oma kaasaegsete pisaraist ja õnnistusist. Ka Liivimaal pidi oma L a s C a s a s olema.

See hoone pole põhiliselt minetanud oma esialgset otstarvet. Ka omal ajal levitati siin vaimuvalgust. Kuid see oli nende aegade valgus, sünge ja vägivaldne, vaimse vabaduse ja kodanikuõiguste piiraja. Sellepärast kuulutatigi teda tule ja mõõgaga, ja ta hukkuski tule ja mõõga läbi.

See hoone kõneleb oma ajaloost ise. - Praegune asutus on loodud oma õilsa asutaja vaimus. Ta kuulutab rahu ja mõtlemisvabadust. Siin ei aheldata inimvaimu: kõik teadusalad on avatud uurijaile ja uutel valgustuspreestritel on ainsaks ülesandeks, ainsaks sihiks see, kuidas kergendada ligipääsu nende juurde. Austagem esivanemate tööd sellega, et meie nende eesmärki uues, õilsamas kujus elustame. Ja kui siia maetute hinged tänasel päeval meie juurde tulla saaksid, siis õnnistaksid head ja õilsad nende hulgast meid; halvad aga, võibolla end parandanud sealses elus, ohkaksid sellepärast, et nad teise tee olid valinud.

Nii avardub inimese olemine sageli eneselegi teadmatult ka teisele poole hauda. Inimese igal tegevusel on tähelepanu väärivad tagajärjed, mida ta ei suuda ette näha. Iga elutöö omandab sellise ulatuse, mida vähesed aimavad, kuid millele igaüks peaks mõtlema, kes ei taha elada asjatult. Lubatagu mul auväärt koosoleku ees edasi arendada seda mõtet inimese tegevuse mõjust. /.../

Ein eigenes Gefühl überrascht mich, indem ich diesen Rednerstuhl an diesem Orte besteige. Vor zwei Jahren noch war dieses Haus eine zerfallene Ruine, diese Stelle ein Schutthaufen, der Gräber deckte. Heute ist dieses Haus ein Tempel der Literatur, mit Schätzen der Gelehrsamkeit aus allen Zweigen des menschlichen Wissens angefüllt, durch eine edle Architektur nach dem ursprünglichen Local zugleich und nach dem jetzigen Zwecke ausgeschmückt. Festigkeit ist an die Stelle der traurigen Einsamkeit. Das Leben ist auf dem Tode gepflanzt. - So wälzen sich die Schicksale des Menschen und seiner Werke - leider zu oft in umgekehrter Ordnung. Der Krieg und sein verheerendes Gefolge, und die Trägheit des Menschen, seine Gleichgültigkeit für das Gute und Grosse, noch drückender, noch zerstörender als der Krieg selbst, thürmen überall Ruinen auf, die den Geist und das Herz noch mehr als das Auge empören. Doch nicht so hier. Die

wohlthätige Hand unseres erhabenen Monarchen zerstört nicht. Sie nimmt vielmehr die ehrwürdigen Reste menschlicher Thätigkeit wieder auf, und, gleich der schützende Vater, hauchet ihnen Leben ein, weiht sie zu neuen edlen Zwecken.

Heute nach Jahrhunderten zum ersten mal nehmen diese Mauern wieder eine zahlreiche Versammlung an Dorpats Einwohnern auf. Christen ehemals, heute noch Christen, so verändert die Gestalt auch ist am Gebäude und an den Menschen.

In einer dunklen Vorzeit wurde dieses Gebäude errichtet. Unruhige Horden deutscher Ritter hatten dieses Land erobert. Habsüchtige Priester waren ihnen gefolgt, um die Eroberung zu sichern. Was die Festungen an der Düna und der Aa nicht vermochten, sollten die Tempel vollenden. Die Kraft der alten Einwohner konnte nicht vernichtet, sie sollte gelähmt werden, und wurde es auch; und die Tempel des Allgütigen wurden zum Zwinger für Geist und Tätigkeit. Doch auch hier arbeitete sich die gute, die menschliche Natur des Menschen durch. Es ward nicht alles schlecht, was schlecht angefangen wurde. In der Zahl jener politisch religiöser Fanatiker befand sich gewiss mancher redliche Priester der mit seinem Herzen den Gott der Liebe hier versinnlichte, der die armen Unterjochten mit Bruderliebe umfasste und ihnen aus der christlichen Religion Trost in ihren zahllosen Leiden reichte. Manch fromme Seele kniete hier vor dem Altar mit wahrer Frömmigkeit und betete den Vater der Menschen an und handelte nach seinem Sinne. Diese Halle umschattet zwar die Gräber dieser Unterdrücker, die mit dem Fluche von Tausenden beladen der Verwesung übergeben wurden, aber Mancher auch stieg in die geweihte Erde hinab, von den Segnungen, von den Thränen seiner Zeitgenossen begleitet. Auch Liefland hat gewiss seinen Las Casas gehabt.

Dieser Ort hat seine ursprüngliche Bestimmung im Grunde nicht geändert. Auch ehemals war er der Verbreitung der Aufklärung geweiht. Aber es war die Aufklärung jener Zeiten, finster und tyrannisch, eine Unterdrückerin der intellectuellen und bürgerlichen Freiheit, musste alswohl mit dem Schwerte und dem Mordbrande verkündet werden - wurde auch

durch Schwert und Brand zerstört; jene Halle spricht ihre Geschichte aus. - Die jetzige Anstalt im Geiste ihres edlen Stifters gegründet, kündigt sich durch Frieden und Denkfreyheit an. Hier werden dem menschlichen Geiste keine Fesseln angelegt; das ganze Gebiet der Wissenschaft steht dem Forschenden hier offen und die neuen Priester der Aufklärung haben kein anderes Geschäft, keinen anderen Zweck, als den Eingang zu denselben zu erleichtern. Also ehren wir die Werke der Vorfahren, indem wir ihre Bestimmung in einer veredelten Gestalt wiederleben lassen. Und wenn die Manen der hier begrabenen am heutigen Tage gegenwärtig sein könnten, so würden die Guten und Edlen unter ihnen uns segnen; die Schlechten, in jenem Leben vielleicht schon gebessert, würden über sich selbst seufzen, dass sie einen anderen Weg einschlugen.

So erweitert sich das Dasein der Menschen, oft seiner unbewusst, auch jenseits des Grabes. So hat jede Handlung des Menschen bedeutende Folgen, die er nicht übersieht, und sein Leben erfüllt dadurch einen Umfang den wenige ahnden, aber an welchen jeder denken sollte, der nicht umsonst gelebt haben will. Es sey mir vergönnt, Hochgeehrte Versammlung diesen Gedanken von der Erweiterung des menschlichen Daseins etwas mehr zu entwickeln. /.../

ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 1277, l. 47 - 48.

Üliõpilase K. Martensi mälestustest.

/.../

Baltimaade aadelkond töötas välja ülikooli põhimäärused. Aadelkonnast valiti kolm kuraatorit, kes valisid professoreid, teostasid järelevalvet üliõpilaste üle, määrasid tööle kõiki ametnikke ja valitsesid ülikooli rahalisi ressursse. See juhtimine oli puhtakujuliselt aristokraatseltdespootlik ega vastanud teaduse tõelistele huvidele. Professorid polnud sellega sugugi rahul. Füüsikaprofessor Fried-

rich Parrot, silmapaistva mõistusega inimene, otsustas seada asjad ratsionaalsemale alusele. Päritolult prantslane, oli ta lahkunud Prantsusmaalt revolutsiooni ajal, et pääseda giljotiini alt. Parrot oli äge vabariiklane ja tõeline teadlane. Ta töötas pikemat aega Riias õpetajana ja pälvis oma aususega üldise lugupidamise. Kui Riiga saabus teade Louis XVI hukkamisest, vahistati ta tema suust väljalipsanud ettevaatamatu väljenduse pärast; muide, tänu rohkearvuliste sõprade eestkostele vabastati ta varsti.

Parrot töötas välja ülikooli uue põhimääruse, mille järgi kogu ülikooli asjaajamist pidi juhtima professorite nõukogu. Visandanud selle kava, siirdus ta Peterburi. Aleksander I oli sel ajal haaratud ümberkorraldustest ja tema lähikondlased jagasid tema entusiasmi. Nende hulgas oli üheks mõjukamaks isikuks Novossiltsev. Prantslasele omase osavusega ja tänu hoovkonnas kasutatava prantsuse keele oskusele pääses Parrot kõige kõrgemal seisvate isikute juurde. Novossiltsev esitles teda valitsejale, kes kiitis kava heaks ja käskis tal kohe sõita tagasi Tartu ja saata talle kinnitamiseks ülikooli uus põhimäärus, mida Parrot ka mõne nädala jooksul tegi. Kuid see viis ta vastuollu aadliga, ja Parroti vastu punuti paljude aastate kestel alatuid intriige.

Niipea kui ülikool asutati, hakkas sinna voolama igalt poolt noormehi, nende hulgas minagi. (1802.) /.../

Mul avanes varsti juhus Parrotiga lähemalt tutvuda. Kuigi ta valdas täielikult ka saksa keelt, oli siiski loomulik, et ta lähenes kõigepealt neile noormeestele, kes kõnelesid prantsuse keelt. Temaga lähedalt suheldes sattusin ma aga üsna kahepalksesse olukorda. Perekondlike suhete tõttu tuli mul külastada aristokraatlikke ringkondi, kus Parroti nime nimetati vihaga. Neis ringides peeti kõiki ajavaimust tingitud uuendusi kuritegudeks. Prantsuse revolutsiooniga kaasnevaid koledusi omistati tema poolt püstitatud vabadusprintsiibile. Aadelkond nägi selles aristokraatia õiguste ründamist ja vajadust kaitsta pärisorjuslikku

korda. /.../ Sel ajal kui ma tulin tagasi Tartu, juhtus minu austamisväärse õpetaja ja sõbra professor Parrotiga väga ebameeldiv lugu. Imperaator Aleksandri külaskäigu ajal Tartusse esines ta avaliku kõnega ja ütles seal muu hulgas:

- Teie kõrgus! Suure impeeriumi lootused, millele on määratud mõju avaldada kogu inimkonna saatusele, on Teie kätes. Ärge unustage oma õilsaid ümberkorraldusi teostades kaasa tõmmata ühiskondlikku ellu õnnetu rahvas, kes seni ainult hädavaevu hingitseb.

Imperaator kuulas selle kõne ära heatahtlikult ja vastas lahkelt:

- Uskuge mind, ma mõtlen sellele, ma töötan selle kallal ja loodan asja lõpule viia. Lootke tulevikule.

Kohalik aadel sattus sellest kõnest äärmisse raevu. Ta valis komisjoni kellegi major von Schernhelmi eesistumisel, kes andis senatisse kaebuse professor Parroti peale, süüdistades teda rahva ülesässitamises ja revolutsioonilistes kavatsustes. Kui aga imperaator sellest asjast teada sai, lõpetati see otsekohe.

/.../ Дворяне Прибалтийского края выработали основные правила управления университетом. Из среды их избрались три куратора, которые в свою очередь избрали профессоров, имели высший надзор за студентами, назначали всех служащих и заведывали денежными средствами университета. Это управление было чисто аристократически деспотическое и совершенно не соответствовало истинным интересам науки. Профессора были в высшей степени недовольны подобным положением дел. Профессор физики, Фридрих Паррот, человек выдающегося ума, решил поставить дело на более рациональных началах. По происхождению француз, он покинул во время революции Францию, чтобы избегнуть гильотины. Паррот был ревностный республиканец и человек действительно ученый. Он много лет занимался преподаванием в Риге и своею честностью снискал всеобщее уважение. Когда в Риге было получено известие о смерти Людовика XVI, то он был заключен в тюрьму за вырвавшееся у него неосторожное выражение; впрочем благодаря заступничеству его многочисленных друзей он был вскоре освобожден.

Паррот выработал новый университетский устав, в силу которого всеми делами университета должен был заведывать совет профессоров. Набросав этот план, он отправился с ним в Петербург. Александр I увлекся в то время своими преобразованиями, и приближенные разделяли его энтузиазм. В числе их одним из наиболее влиятельных лиц был Новосильцев. Паррот, со свойственной французам ловкостью и благодаря знанию принятого при дворе французского языка, получил доступ к самым высокопоставленным лицам. Новосильцев представил его государю, который одобрил план и повелел ему немедленно ехать обратно в Дерпт и как можно скорее прислать не его утверждение новый университетский устав, что и было исполнено Парротом в течение нескольких недель. Но это восстановило против него дворянство, и против Паррота велись много лет самые гнусные интриги. Как только университет был учрежден, в него стали стекаться со всех сторон молодые люди, в числе которых находился и я./.../

Я имел вскоре случай ближе познакомиться с Парротом. Хотя он вполне владел немецким языком, но все же весьма есте-

ственно сближался скорее с теми молодыми людьми, которые говорили по-французски. Сойдясь с ним ближе, я был поставлен однако же в весьма двусмысленное положение. По семейным связям мне приходилось вращаться в аристократических кружках, в которых имя Паррота произносилось с озлоблением. В этих кружках все нововведения, вызванные духом времени, считались преступлением. Приписывая все ужасы, сопровождавшие французскую революцию, провозглашенному ею принципу свободы, дворянство видело в этом посягательство на права аристократии и необходимость поддержания крепостного права. /.../

В то время, когда я возвратился в Дерпт, с моим достойным учителем и другом, профессором Парротом случилась пренеприятная история. Во время пребывания в Дерпте императора Александра он произнес публично речь и между прочим сказал в ней следующее:

- Ваше величество! Надежды великой Империи, которой суждено иметь решающее влияние на судьбу всего человечества, находятся в ваших руках. Не забудьте при ваших великодушных преобразованиях призвать к общественной жизни несчастный народ, пользующийся до ныне только призрачным существованием.

Император выслушал эту речь доброжелательно и отвечал с добротою:

Поверьте мне, я думаю об этом, я работаю над этим и надеюсь осуществить это дело. Возложите надежды на будущее.

Местное дворянство пришло в величайшее негодование от этой речи. Оно избрало комиссию под председательством некоего майора фон-Шернгельма, который подал на профессора Паррота в сенат жалобу, обвиняя его в возбуждении народа и революционных тенденциях. Но когда об этом деле дошло до сведения императора, то оно было немедленно прекращено.

К.Мартенс. Из записок старого офицера. Русская старина, т.109, 1902, стр.92-94.

K. E. v. Baeri mälestustest.

/.../ Õppejõududest, keda ma eest leidsin, köitis mind eriti füüsikaprofessor G. F. Parrot. Ta luges füüsikat kaunis põhjalikult, aasta läbi iga päev 2 tundi, kusjuures õpetus elektrist ja magnetismist veel 2 tunni ulatuses kolmandale semestrile langes. Sealjuures oli tema ettekanne väga elav ja oma arenduselt põhjalik, lähtudes üksiknähtustest ja minnes üle järeldustele, nii nagu me oleme harjunud matemaatilistes ainetes. /.../

/.../ Von den Professoren, die ich vorfand, zog mich G. F. Parrot, der Professor der Physik, besonders an. Er trug die Physik ziemlich ausführlich, ein ganzes Jahr hindurch täglich vor, wobei immer die Lehre von der Electricität und dem Magnetismus noch für das dritte Semester, zweistündig, übrig blieb. Dabei war der Vortrag sehr lebhaft und in der Entwickelung gründlich, von den einzelnen Erscheinungen zu den Folgerungen fortschreitend, wie wir diesen Gang von den mathematischen Studien gewohnt sind. /.../

K. E. v. Baer. Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimrats Dr. Karl Ernst v. Baer, mitgeteilt von ihm selbst. St. Petersburg, 1865, lk. 161.

Professor Karl Friedrich Burdachi mälestustest.

Parrot, kes oli hea matemaatik, teravapilguline füüsik ja suurepärane administraator ja kes talle Aleksander I poolt kingitud usalduse tõttu oli osutanud Tartu Ülikoolile suurimaid teeneid, mispärast ta väga lugupeetud oli ja seda ka igal pool maksma oskas panna, ei kuulunud mu sõprade hulka, kõigepealt vist seepärast, et ta mind läbinisti natuurfilosoofiks pidas. Ma vältisin kohtumisi temaga; aga õnnetu juhuse tõttu sattusin temaga vastuollu, ja nimelt - haigevoodi juures. (Parrot soovitas ravivahendina äädikat, millele Burdach vastu vaidles, vaidlus kandus ajakirjandusse ja mõlema poolt avaldatud brošüüridesse. - E. K.)

/.../ Augustis (1812) kuulsime meie, et Prantsuse ja Preisi korpused Macdonaldi juhtimisel Riia peale tungivad, ega pööranud sellele erilist tähelepanu, kuni ühel päeval vanker vankri järel Riia põgenikega Tartust läbi voorima hakkas. Põgenikud teatasid meile saladuskatte all, et Macdonald on Düüna /Daugava/ ületanud ja kuberner von Essen on lasknud maha põletada suured Riia eeslinnad. /.../ Kannatadasaanute meeleheitlik olukord vajas üldise heategevuse abi. Ühel akadeemilisel aktusel (usun, et keisri nimepäeva puhul), millest Tartu kõige lugupeetavamad kodanikud erakordselt ja kõige tungivamalt olid palutud osa võtma, pidas Parrot kõne, milles ta maalis ootamatult elava pildi tulekahjust põhjustatud viletsusest. Kui ta oli lõpetanud tulise üleskutsega näidata oma patriotismi heategevuse abil, hüppasid välja seni kateedri varjus peidus olnud neli ülikooli ametnikku, kandes kahte kirjutusvahenditega lauda panustele allakirjutamiseks. Sellel manöövril oli üldiselt soovitud tagajärg, ainult mitte minu ja mõne minu mõttekaaslase juures, kes oleksid soovinud näha, et lugupidamist väärivate ürituste

puhul oleks kasutatud ka lugupidamist väärivaid abinõusid. Meie ei tahtnud lasta end lõksu meelitada ega sundida heategevusele kannustatuna väljavaatest patrioodikuulsusele. Ma pean, muide, veel märkima, et ma seekord veel Parrotiga tülis polnud.

P a r r o t, ein guter Mathematiker, scharfsinniger Physiker und ausgezeichneter Geschäftsmann, der sich bei dem Vertrauen, das ihm Alexander schenkte, um die Universität Dorpat die grössten Verdienste erworben hatte, deshalb auch in grossem Ansehen stand und dasselbe überall geltend zu machen wusste, war nicht mein Freund, vorzüglich wohl darum, weil ich ihm für einen ausgemachten Naturphilosophen hielt. Ich vermied ihn; aber unglücklicher Weise kam ich mit ihm in Differenz und zwar - am Krankenbette. /.../

Wir hatten, ohne deshalb sehr besorgt zu sein, im August (1812) gehört, dass ein französisches und preussisches Corps unter Macdonald gegen Riga vorrückte, als eines Tages Wagen auf Wagen mit Flüchtlingen aus Riga durch Dorpat zogen, die uns ins Ohr sagten, dass Macdonald über die Düna gezogen sei und der Generalgouverneur von Essen die grossen Vorstädte von Riga habe niederbrennen lassen. /.../ Die verzweiflungsvolle Lage der Abgebrannten forderte die allgemeine Wohlthätigkeit auf. Bei einem academischen Actus (ich glaube, es war zum Namensfeste des Kaisers), zu welchem die angesehenen Einwohner von Dorpat auf aussergewöhnliche Weise und besonders dringend eingeladen worden waren, hielt Parrot eine Rede, in welcher er unerwartet eine beredte Schilderung des durch den Brand verursachten Elends gab, und als er mit einer feurigen Aufforderung an den Patriotismus zur Wohlthätigkeit schloss, sprangen vier bisher hinter dem Katheder verborgen gewesene Universitätsbeamte hervor, zwei Tische tragend, auf welchen Schreibmaterialien zu Unterzeichnung von Beiträgen sich befanden. Das Manoevre hatte im Ganzen den erwünschten Erfolg, nur nicht bei mir und einigen mir gleich gesinnten, die für einen würdigen

Zweck auch würdige Mittel gewählt wissen wollen: wir mochten uns durch eine Attrape und durch den Sporn der Aussicht, für einen Patrioten zu gelten, nicht zur Wohlthätigkeit zwingen lassen. Ich muss übrigens noch bemerken, dass ich damals mit Parrot nicht im Streit geraten war.

Karl Friedrich Burdach. Rückblick auf mein Leben. Selbstbiographie. Leipzig, 1848, lk. 259 ja 266.

Tartu Ülikooli Raamatukogu raamatukoguhoidja Emil Andersi mälestustest.

Kui ma ülikooli astusin /1823/, olid matadoorid endisaegsete professorite hulgast veel täies tegevuses: Parrot vanem, Jaesche, Morgenstern, Struve, ajaloolane Gustav Ewers ja Krause.

Parrotit, kes oli keiser Aleksander I juures soosingus ja isegi vabalt tema juurde pääses, tuleb pidada ülikooli kaasasutajaks. Sünnilt prantslane, oli ta kindla, energilise iseloomuga; ta erialaks oli füüsika. Loengutel korraldatud katsete juures jättis ta füüsika kabineti teravmeelsele teenrile Simonile suure vabaduse. See matkis teda mõnikord kateedris enne loengute algust väga koomiliselt, kusjuures Parrot kord sellele peale sattus, kuid ei vihastunud. Kui kangekaelselt Parrot oma väidetest kinni pidas, nähtub järgmisest. Kord väitis ta, et vee all pole võimalik näha. Vene kirjanikuna hiljem nii tuntuks saanud Voldemar Dahl (Vladimir Luganski), kes tookord oli üliõpilane, vaidles vastu, kinnitades, et ta olevat kord selges vees sülla sügavuselt hõbemündi välja toonud.

Parrot: "Kas Te võisite kirja selgelt näha?"

Dahl: "Kirja mitte."

Parrot: "Niisiis, minu härrad, vee all pole võimalik näha."

Julgusest ja isiklikust vaprusest kõneleb järgmine seik. Kui Parrot juba vanemas eas kord matuserongis sõitis, hakkas ühe tema kolleegi troska ees hobune lõhkuma. Parrot väljus kiiresti oma sõidukist ja rebis nii kaua metsistunud hobuse valjaist, kuni see rahunes.

Ülikooli organiseerimise ajal rektorina tegutsedes olevat ta isikliku autunde ja heade kommete kindlustamiseks üliõpilaste seas duelli sisse viinud ja ise esimese paukimise (duell mõõkade või rapiiridega - E. K.) sisse juhatanud ning koguni ühe kuulsa välismaise päritoluga vehklejaga Tartus vehklemises jõudu proovinud.

Suured teened on Parrotil pargi rajamisel Toomemäele, mis tema juhendamisel pidevalt haljastus ja tartlaste lemmikjalutuskohaks muutus. Kui Krause püstitas sinna teaduslikud hooned (anatoomikum, kliinik, tähetorn, raamatukogu), siis Parrot hoolitses varjurikaste alleede, pinkide ja mõningate puhkepaviljonide eest, kuhu küll vahete-vahel pahatahtlikke märkusi pliiatsiga kirjutati, näit.: "Siia on härra Parrot kokkuleppel hambaarstiga püstitanud tuuletõmbuspesa."

Christian Simon, tema teener, ei jätnud Parroti tähelepanu nendele juhtimata; võib-olla oli ta mõnikord ise taoliste kritselduste autoriks.

Parrot viidi hiljem Peterburi Teaduste Akadeemiasse üle ja ta säilitas sealgi oma sõltumatu mõtteviisi. Kuuludes komisjoni, kes pidi valima Peterburisse asutatava tähetorni asukoha, sattus ta teiste komisjoni liikmetega, eriti selle esimehe krahv Kleinmicheliga, ägedasse vaidlusse. Teised pooldasid tähetorni asukohana Pulkovot, Parrot Oranienbaumi, kuna seal oli oodata rohkem selgeid ilmu astronoomiliste vaatluste jaoks. Parrot kirjutas lõppeks keiser Nikolaile, et ta ei teadvat, "kas tuleb komisjoni nimetada suurema õigusega lolliks või häbematuks". Keiser nõudis krahv Kleinmichelilt asja kohta seletust ja lisas sõnad, mis tegid talle au: "Ainult mitte solvata vanameest."

Kui lähedased suhted Parrotil keiser Aleksander I-ga olid, selgub ka Korffi Speranski biograafiast. Nimelt kui prantslased 1812.a. Venemaale tungisid ja aristokraatlik partei tahtis Speranskit surma mõista kahtlustatuna isamaa reetmises, esitas Parrot keisrile tungiva armuandmispalve, kuigi ta ise polnud Speranski pooldaja.

Vana akadeemikut Parrotit külastasin ma tema viimastel eluaastatel Peterburis, kuigi ma talle varem isiklikult lähedane polnud. Ta võttis mind väga lahkelt vastu; Tartu suhtes oli ta säilitanud soojad tunded. Ma kinkisin Tartu Ülikooli Raamatukogule kauni portree Parrotist, rinnapildi vaselõikes, mis kujutab teda tema tegevuse haripunktil professori vormis ja mis praegu Morgensterni raamatukogu juures ripub.

Als ich Student wurde, waren noch die Matadore unter den Professoren der ältesten Zeit in voller Wirksamkeit: Parrot der Ältere, Jaesche, Morgenstern, Struve, Gust. Ewers, der Historiker, und Krause.

Parrot, der beim Kaiser Alexander I. sehr in Gunst stand und sogar freien Zutritt bei ihm hatte, könnte der Mitbegründer der Universität genannt werden. Er war Franzose von Geburt, ein fester, energischer Charakter; sein Fach war die Physik. Bei seinen Experimenten in den Vorlesungen liess er dem witzigen Diener des physikalischen Cabinets, Simon, grosse Freiheit. Dieser copirte ihn manchmal vor Beginn der Vorlesung auf dem Katheder sehr komisch, wobei Parrot ihn einmal überraschte, ohne sich zu ärgern. Wie eigensinnig Parrot an seinen Behauptungen festhielt, lehrt das folgende Beispiel. Er behauptete einmal, man könne nicht unter dem Wasser sehen. Der als russischer Schriftsteller nachmals so bekannte Woldemar Dahl (Vladimir Luganski) damals als Student, wandte ihm dagegen ein, dass er bei klarem Wasser auf Fadentiefe eine Silbermünze aus der Tiefe geholt.

Parrot: "Konnten Sie das Gepräge deutlich erkennen?"

Dahl: "Das Gepräge nicht."

Parrot: "Also, meine Herren, man kann nicht unter dem Wasser sehen."

Für Energie und persönlichen Muth spricht das Folgende. Schon ein bejahrter Mann, befand sich Parrot in einem Leichenzuge, als ein Pferd vor einer Droschke, auf der ein College sass, sich hoch aufbäumte. Parrot stieg eilig von seinem Fahrwerk ab und zerrte so lange an dem Zügel des wildgewordenen Pferdes, bis er es in Ordnung brachte.

Bei der Organisation der Universität als Rector thätig, soll er zur Auferhaltung persönlicher Ehre und Sitte das Duell unter den Studenten selbst eingeführt und die erste Paukerei eingeleitet, ja sich selbst mit einem berühmten ausländischen Fechter in Dorpat gemessen haben.

Grosses Verdienst erwarb sich Parrot durch seine Plantationen auf dem Dom,der sich unter seiner Leitung allmählich begrünte und zum Lieblingsspaziergang der Dorpatenser wurde. Hatte Krause dort die wissenschaftlichen Gebäude (Anatomicum, Klinicum, Sternwarte, Bibliothek) errichtet, so sorgte Parrot für schattige Alleen, Bänke und einige Lusthäuschen, an welchen allerdings bisweilen boshafte Kritiken mit Bleifeder aufgezeichnet waren, z. B.:

Herr Parrot, mit dem Zahnarzt einverstanden,
Sind's wohl, die dieses Zugnest hier erfanden.

Christian Simon, der Diener, verfehlte nicht, Parrot auf dergleichen aufmerksam zu machen, mochte aber gelegentlich selbst solches Gekritzel veranlasst haben.

Parrot wurde später nach Petersburg an die Akademie der Wissenschaften versetzt und bewahrte auch hier seine unabhängige Gesinnung. Als Glied der Commission, welche über die bei Petersburg zu errichtende Sternwarte berathen sollte, gerieth er in heftigen Streit mit dem anderen Gliedern derselben, sowie namentlich mit dem Präsidenten der Commission, Grafen Kleinmichel. Die Anderen waren für Pulkowa als Ort der neuen Sternwarte, Parrot dagegen für Oranienbaum, weil hier mehr heitere Tage für die astronomische Beobachtung zu erwarten waren. Parrot schrieb schliesslich in den härtesten Ausdrücken über diese Angelegenheit an den

Kaiser Nicolai: "Er wisse nicht, ob er die Commission mehr dumm oder frech nennen sollte." Der Kaiser verlangte von dem Grafen Kleinmichel Auskunft über die Sache und fügte die ihn ehrenden Worte hinzu: "... nur den Greis nicht verletzen!"

Wie nahe das Verhältnis Parrots zum Kaiser Alexander I. war, geht auch aus Korffs Biographie Speranskys hervor. Als nämlich die Franzosen 1812 in Russland eindrangen und Speransky von der aristokratischen Partei so arg als Vaterlandsverräther verdächtigt war, dass der Kaiser ihn erschiessen lassen wollte, war es Parrot, der ihm dies aufs beweglichste ausredete, obgleich er kein Anhänger Speranskys war. /.../

Der alten Akademiker Parrot besuchte ich in seinen letzten Lebensjahren in Petersburg, ohne ihm früher persönlich näher gestanden zu haben. Er empfing mich sehr gütig; für Dorpat hatte er ein warmes Herz bewahrt. Ich habe der Universitätsbibliothek ein schönes Porträt Parrots, Brustbild in Kupferstich, verehrt, das ihn auf dem Höhepunkt seiner Wirksamkeit als Professor in Uniform darstellt und jetzt in der Abtheilung der Morgensternschen Bibliothek steht.

Anders, E. Erinnerungen des Bibliothekars Emil Anders (1810 - 1840). Baltische Monatsschrift, Bd. 34, 1892.

M. Magnitski ettekandest keiser Nikolaile 1831.a.

/.../ Silmapaistvamate projekteerijate hulgas, kellele keiser /Aleksander I/ suvatses tol ajal läheneda, oli Parrot (akadeemik), aga hiljem Karazin. Esimene oli Mainzi illuminaatide klubi vana liige ja üks Prantsuse revolutsiooni aktiivsemaid tegelasi. Tulnud imperaatori kabinetti tollal moes olnud liberalismi katte all, avaldas ta kaua aega kõige tugevamat ja hädaohtlikumat mõju. Muuseas oli ta, nagu räägitakse, tugevaks toeks tähtsale kindral Klingerile, kes oli tuntud oma jumalavastaste teoste ja Voltaire'ile sarnaneva mõistuse poolest. Kindral Klinger oli hiljem kadettide korpuse ja Tartu Ülikooli ülemaks, vapustades samal ajal oma jumalateotustega Saksamaad, kus ta trükkis ja levitas oma teoseid. Väga võimalik, et Parrot oli pärast šveitslast Laharpe'i tähtsamaks oma aja adeptiks, keda Prantsusmaalt meie juurde saadeti. Pärast oli ta Tartu Ülikooli rektor. /.../

В числе примечательнейших проектеров сего времени, с коими государю (Александру I) угодно было наиболее сблизиться, был Паррот (академик) и потом Каразин. Первый - старинный член майнцкого иллюминатского клуба и одно из действующих лиц французской революции, войдя в кабинет императора, под модною тогда личиной либерала, долго имел самое сильное и опасное влияние. Он, как говорят, был между прочим крепкой опорой одного из важнейших и самых известных безбожностью своих сочинений и умом, вроде Вольтера, генерала Клингера, который, начальствуя впоследствии над кадетским корпусом и дерптским университетом, в то же время ужасал своими богохуленіями Германию, в коей печатал и распространял свои сочинения. Весьма вероятно, что Паррот после швейцарского - Лагарпа, был важнейшим из адептов того времени, из Франции к нам присланных. Потом он был ректором дерптского университета.

Два доноса в 1831 году. Всеподданнейшия письма М.Магницкого императору Николаю об иллюминатах.

Русская старина, т.97, 1899, стр.293-294

Kasutatud kirjandus.

1. Anders, E. Erinnerungen des Bibliothekars Emil Anders. Baltische Monatsschrift. Bd. 39, 1892, lk. 287 - 290.
2. Baer, K. E. Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimrats Dr. Karl Ernst v. Baer, mitgeteilt von ihm selbst. St. Petersburg, 1865.
3. Burdach, K. F. Rückblick auf mein Leben. Selbstbiographie. Leipzig, 1848.
4. Krause, J. W. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. Baltische Monatsschrift. Bd. 53 - 54, 1902, lk. 289. 250, 330 - 348, 363 - 385, 81 - 103.
5. Parrot, G. F. /Kõne raamatukoguhoone avamisel, dateeritud 6. august 1806/ /Käsikiri/ ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, f. 402, s.-ü. 1217, l. 47-48.
6. Магницкий, М. Два доноса в 1831 году. Всеподданейшия письма М. Магницкого императору Николаю об иллюминатах. - Русская старина. Т. 97, 1899, lk. 293 - 294.
7. Мартенс, К. Из записок старого офицера. - Русская старина. Т. 109, lk. 92 - 94.

TARTU LINN ÜLIKOOLI TEGEVUSE ALGAASTAIL XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

P. P r ü l l e r.

Ajalooliste sündmuste hindamiseks kaasajal ja neisse sisseelamiseks tuleb neid vaadelda vastava ajastu taustal. G. F. Parrot, kelle 200-ndat sünni-aastapäeva tänavu meenutame, elas Tartus XIX saj. esimesel veerandil (1800 - 1826) ning olulise osa oma elutöost tegi ta Tartu Ülikoolis.

Käesolev kirjutis taotleb anda vaid lühiülevaadet Tartu linna välisilme kohta XIX saj. esimesel poolel ja sellega seoses olevad ajaloolised märkmed tuginevad eranditult ülevaate lõpul viidatud kirjandusele.

Tartu linn kannatas raskesti Põhjasõja ja eriti 1763. ning 1775.a. toimunud suurte kahjutulede läbi, mil tuleroaks langesid raekoda, enamik paremaid maju ja isegi Emajõe sillad /11, lk. 109/. 1775.a. anti linna ülesehitamiseks riigi poolt kümneks aastaks 100 000 rubla protsendita ehituslaenu. Uute majade ehitamine toimus kindla plaani järgi. Linn jaotati kolmeks linnajaoks: esimese moodustas kesklinn sirgete tänavate ja rohkete uute kivimajadega, teise - Riia tänava ümbruse eeslinn ja kolmanda - teisel pool Emajõge Peterburi tänava ümbruse eeslinn. 1790.a. oli linnas 3603 elanikku; kivimaju 1792.a. 76, puitmaju 465 /10; 11, lk. 115 jj./. 1794.a. olid Jaani kiriku ümbrus ja Toomemägi Joh. Chr. Brotze[1] järgi (joon. 8)

[1] Joh. Chr. Brotze (1742-1823), ajaloolane. Joonise "Tartu 1794" originaal on Läti NSV TA Pearaamatukogus /1/.

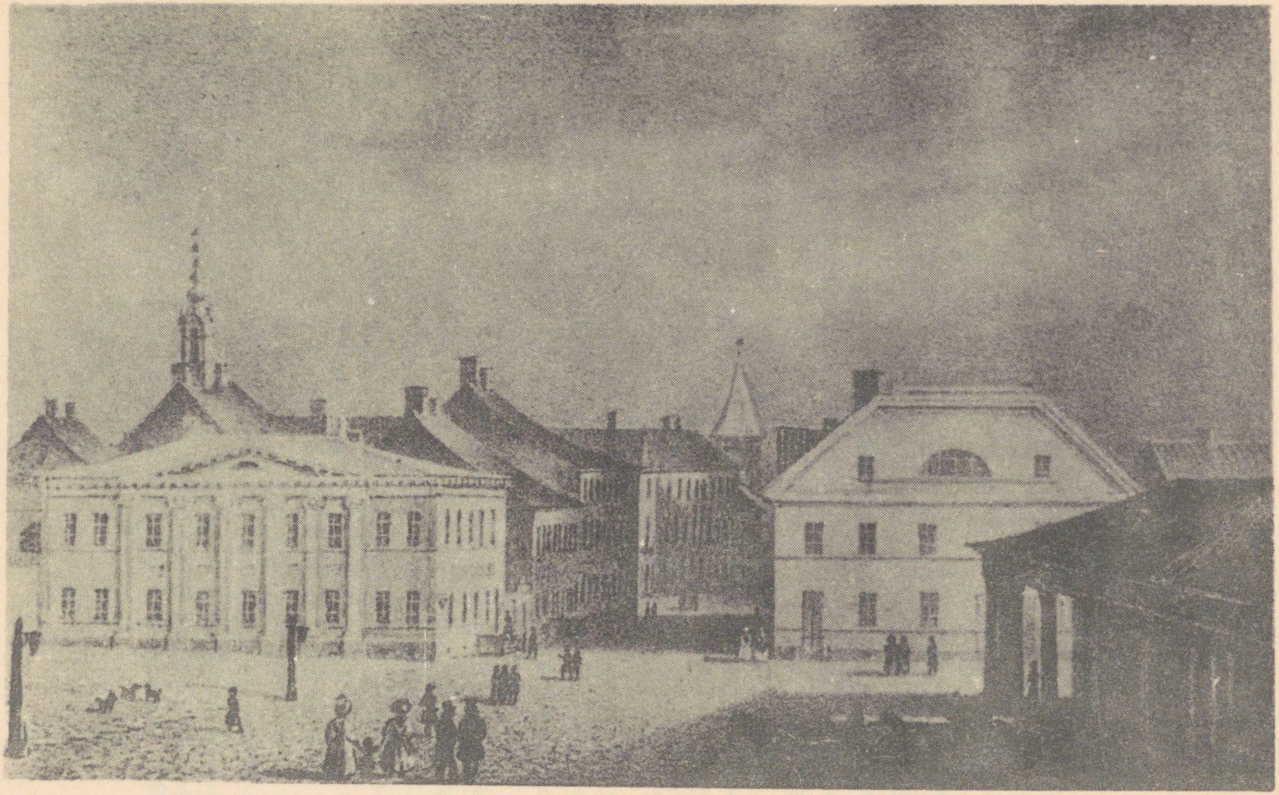

Joon. 22.

Joon. 23.

siiski veel väga hõredad ehituste poolest.

4. V 1799.a. ja 5. I 1802.a. ukaasidega eraldati Tartu Ülikoolile tema statuudi, nn. Plaani kohaselt Toomemägi ja selle jalamil asuva XIV saj. /8, lk. 106; 14/ pärineva ja 1704.a. Põhjasõjas varemetesse varisenud Maarja kiriku maaala ülikooli peahoone ehitamiseks /15/. Ülikooli ehitused tehti põhiliselt tsiviilehituskunsti professori arhitekt J. W. Krause (1757 - 1828) juhendamisel /5, 6/. Vaadates kunstnike A. Hageni (1794 - 1878), N. F. Schlateri (1801 - 1852) ja teiste kujundatud Tartu vaateid XIX saj. algusaastaist, laskume mõttes poolteist sajandit tagasi ja teeme ringkäigu tolleaegses Tartus. Vaade Tartu linnale 1803.a. avanes vaatajale nii, nagu näeme K. A. Senfi gravüüril (joon. 9).

Tartu Toomemäel paeluvad kõigepealt tähelepanu Toomkiriku varemed (joon. 10, 1803). Gooti stiilis Toomkirik on ehitatud XIII saj. /9, lk. 93; 14/, hävines aga sõdades ning 1624.a. kahjutules /13, lk. 8/. Varemetesse ehitati aastail 1804 - 1806 ülikooli raamatukoguhoone /15/. Toomemäe keskelt (joon. 11) raamatukoguhoonele vaadates näeme, et ta paikneb lagedal mäel ja vasakul Tähtvere mäel asub üksik tuulik.

Ringkäigul Toomemäel näeme ajavahemikus 1805 - 1808 ehitatud sisehaigustekliinikut /15/ (joon. 12), mille taga on aastail 1809 - 1810 ehitatud Toomemäe valvuri maja /12, 15/ (praeguse sünnitusmaja asukoht) ja vasakul astronoomia observatoorium.

Elamutest tühja Vallikraavi tänava poolt näeme klassitsistlikus stiilis vana anatoomikumi (joon. 13) (ehitatud J. W. Krause poolt ajavahemikus 1803 - 1805, tiivad - 1825 - 1827) ja astronoomia observatooriumi (joon. 14), rahva seas populaarset Tartu Tähetorni (ehitatud samuti J. W. Krause poolt aastail 1809 - 1810) /15/, mis on kujutatud pärast tornile G. F. Parroti projektide järgi pööratava kupli ehitamist 1825.a. Tähetorn ehitati muistsete eestlaste linnuse, pärastise piiskopilossi kohale. Tähetor-

ni lähedaselt Toomemäe nõlvalt avaneb ilus vaade raekojale ja linnale (joon. 15).

Toomemäel raamatukogust linnapoolsel veerul paiknes küün, milles olid ülikooli tuletõrjevahendid ja mille hooldajaks kuni 1804.a. oli G. F. Parrot, hiljem J. W. Krause /12, 15/.

Toomemäelt suundus linna nn. Inglisilla kaudu (joon. 16) Suur-Toome tänav (praegu A. Läte t.). Sild ehitati 1814. - 1816.a. ja lammutati 1836.a. seoses uue silla ehitamisega (1836 - 1838) tolleaegse ülikooli ehituskunsti professori, galvanoplastika leiutaja M. H. (B.) Jacobi projektide järgi /15/ (joon. 17). 1913.a. paigutati sillale G. F. Parroti pronksreljeef (sign. C. v. Wetter-Rosenthali poolt) ja pealkiri Primo rectori Universitatis Dorpatensis.

Jõudnud alla linna, möödume endise Kaupmehe (Ülikooli) ja Väike-Maarja (V. Kingissepa) tänava nurgal asuvast XVII saj. pärineva hoone alusmüüridele ehitatud endisest M. J. v. Bocki majast /2, 3, 11/, mille teisel korrusel avati 1802.a. ülikool /15/ ja kus 1802. - 1809.a. asus ülikooli füüsika kabinet. Selle kaksikhoone ülikooli peahoonepoolse tiiva (Kingissepa t. 12) esimene korrus on praegugi võlvitud lagedega ja hoone aluspinna suurune asukoht on märgitud juba Tartu linna plaanil 1650.a., mis asub Rootsi Sõjaarhiivis /11, lk. 297/. Hoone varises tõenäoliselt Põhjasõja ajal, sest Tartu Magistraadi 1734.a. revisjoni protokolli järgi /2, lk. 18 pöördel/ ostis selles asukohas asuva varemeis maja (ruiniertes Haus) 1729.a. raeherra Linck, kelle tütar Christina Wilcke (sünd. Linck) müüs oletatavasti taastatud hoone 1781.a. M. J. v. Bockile. Viimane liitis ja ehitas aastail 1782 - 1787 vanale hoonele uue klassitsistlikus stiilis hoone (Ülikooli t. 16) /3/. Tartu linna plaanil 1767.a. /7/ on märgitud vana hoone ja O. G. Dreyeri koostatud plaanil 1787. a. /8/ kogu kaksikhoone praeguses suuruses. Kaksikhoone vana tiiva välisfassaadi kujundus, mis sarnaneb ülikooli peahoone fassaadiga, on tehtud pärast 1821.a. (A. Clara akvatintal nähtub hoonet läbinud kangialuse värav), kuid enne 1852.a. (F. Schlateri litograafial on hoone praegune väli-

Joon. 24.

Joon. 25.

kujundus), oletatavasti pärast 1839.a., millal maja omandas ülikool /3/. Seega selle hoone vana ülikooli peahoonepoolse tiiva teisel korrusel asuv 120 m^2 suuruse pindalaga nn. suur saal (1920.- 1940.a. matemaatika kateedrite, praegu ühiskonnateaduste kateedrite suur auditoorium) on ajalooline ruum, kus 1802.a. avati ülikool ja kus ajavahemikus 1802 - 1809 asus füüsika kabinet. (Selle maja vanuse selgitamisel osutatud kaasabi eest avaldab autor tänu Tartu ajaloo uurijale U. Hermannile.)

Peatume mõttes J. W. Krause plaanide järgi aastail 1804 - 1809 ehitatud klassitsistlikus stiilis ülikooli peahoone ees, millest vasakul on näha tähetorn ja M. J. v. Bocki maja ülikoolipoolne tiib ning paremal - ülikooli peahoone, millel puudub praegune tiibhoone /5, 6, 12, 13, 15/ (joon. 18).

Kui heidaksime pilgu linnale Roosi tänavalt (joon. 19), siis on Toomemäel näha kõik eelnimetatud hooned (paremalt): raamatukogu, sisehaigustekliinik, valvuri maja, anatoomikum, tähetorn ja all linnas viimaste vahel raekoja torn ning paremal ülikooli peahoone ülemine korrus. Ülikooli valduses olid 1827.a. veel maneež, botaanikaaed ja Suurturu ning Rüütli t. nurgal 1803.a. ostu teel omandatud nn. vana ülikool /12, 15/. (See nimetus anti hoonele pärast ülikooli peahoone valmimist 1809.a.)

Suurturul näeme ajavahemikus 1778 - 1784 ehitatud Raekoda /7, lk. 311/ (joon. 20) ja all Emajõe ääres aastail 1775 - 1784 ehitatud massiivset Kivisilda /3, lk. 307/ (joon. 21), mis praeguse Jalakäijate silla kohal ületas jõge.

Suurturult läbi Küüni (21. juuni) tänava jõuame väljakule, millel Küüni ja Poe tänava nurgal asus füüsik Emil Lenzi sünnimaja[1], mille mansardkorrusel (1805. - 1807.a.)

---

[1] I linnaosa maja nr. 19 oli aastail 1779 - 1820 Lenzide perekonna omand. Tartu magistraadi korraldatud elanike loenduses 7. IX 1807 on I linnaosa maja nr. 19 kohta märgitud: "Herr Obersekretär Lenz, seine Frau Gemahl, Sohn Emil 3½ Jahre..." (Härra ülemsekretär Lenz, tema proua abikaasa, poeg Emil 3½ aastat) /ENSV RAKA, f. 995, nim.1, s.-ü. 1482/.

asus esimene ajutine astronoomia observatoorium Tartus (joon. 22). Väljaku jõepoolsel küljel asus G. F. Geisti ja C. A. Kranhalsi plaanide järgi 1816. - 1821.a. ehitatud Kaubahoov /6/. Sama väljaku äärde püstitati 1848.a. V. J. Demut-Malinovski projekti järgi vene väepealiku M. Barclay de Tolli mälestussammas, mille ümbrus veel 1860.a. oli ilma puiestikuta (joon. 23).

Siirdunud edasi Riia tänava suunas, möödume Aia (Vanemuise) ja Ülikooli tänava nurgast (joon. 24) ja jõuame varsti Riia tänava alguses asuvate majade nr. 6 ja 8 juurde (joon. 25, praegu "Vanemuise" teatri eest mööduva tänava jõepoolne väljak). Need majad kuulusid 1804. - 1841.a. G.F. Parrotile, kes elas siin kuni 1826.a. ja müüs majad pärast oma poja J. Friedrich Parroti varajast surma 1841.a. trükikoja omanikule H. Laakmannile /3/. Sealt vähe edasi minnes jõuame Riia tänava käänakule, kust paistab Riia tänava mägi (joon. 26).

Sellega lõpetame oma ringkäigu ülikooli algaastate Tartus, mille kohta ülikooli 25 aasta juubelikogumikus (1827) /12/ märgiti, et "suurem osa linnast pakub vaheldust lillerikaste aedade ja elamutega, on rõõmus ja kutsuv, nii jõe orus kui ka selle külgedel laiuv ja varjatud asendi tõttu... pehme kliimaga rõõmustav".

XIX saj. algus oli linna rahvastiku ja majanduselu kiire tõusu perioodiks. Ülikooli taasasutamine 1802.a. sai sõna otseses mõttes pöördepunktiks Tartu ajaloos. (H. Kruus. Tartu XIX sajandil ja XX sajandi algul /13, lk. 120 jj./.) 1802.a. oli Tartus 96 kivi- ja 454 puitmaja, 3534 elanikku, nende hulgas 46 üliõpilast /12/, väikesed käsitööliste majad, nõrga võimsusega kaubandusettevõtted keset maa üldist vaesust, kivinenud seisuslikud asutised (raad, gildid, tsunftid) ja hädavaevalt hingitsev koolielu /13, lk. 121/. 1826. a. oli Tartus 127 kivi- ja 697 puitmaja, 8590 elanikku,neist üliõpilasi 391. 25 a. jooksul oli immatrikuleeritud 2394 üliõpilast /12/.

Mõne aastakümnega kujunes Tartu Ülikool väljapaistvaks

teaduse ja kõrgema hariduse keskuseks. Siin õppis rohkesti üliõpilasi teistest Venemaa kubermangudest... Seega oli Tartu Ülikool tähtis kõrgema haridusega kaadrite sepikoda. Siin töötasid mitmed maailmakuulsad teadlased, nagu astronoom W. J. Struve, kirurg N. J. Pirogov, füüsik M. H. (B.) Jacobi. Siin said hariduse ka üksikud eestlased, kellel on tähtis koht eesti rahvusliku kultuuri arengus (Kr. J. Peterson, Fr. R. Faehlmann, Fr. R. Kreutzwald) /10, lk. 731 jj./.

"Meie Tartus viibimise ajal oli ülikool kuulus üle kogu Venemaa," kirjutas N. I. Pirogov 1884.a. "Ja tõepoolest, suurem osa kateedreid oli komplekteeritud väljapaistvate inimestega, nagu rektor J. Ph. G. Ewers (ajaloolane), W. J. Struve (astronoom), C. F. Ledebour (botaanik), J. F.Parrot (füüsik), M. H. Rathke (zooloog)..." /16, lk. 345./

Meenutades Tartu Ülikooli rektorit G. F. Parrotit meenutame ka teisi tema kaasaegseid töömehi. Kogu selle kollektiivi tubli töö ja siiras armastus oma ülikooli vastu rajas Tartus kindla aluse õppeasutusele, millest hiljem võrsus meie nõukogude-aegne Tartu Riiklik Ülikool.

Joon. 26.

Kasutatud kirjandus.

Käsikirjalised allikad.

1. Läti NSV TA Pearaamatukogu, käsikirjade ja haruldaste raamatute kogu. - F. 4962-4971 (Joh. Chr. Brotzes Monumenta, Prospecte etc.).
2. Revisions-Protokolle der Kaiserlichen Stadt Dorpat angehende alle sowohl in als ausserhalb der Stadt belegenen Haus- und Garten Plätze worüber die Possessores Ihr habendes Recht möglichsten machen - ENSV RAKA, f. 995, Dorpater Magistrat 1734 - 1742, nim.1, s.-ü. 21842, leht 18. pöördel.
3. Steinernes Wohnhaus an der Ecke der Krämer und der Kleinen Marienstr., I. Stadttheil Nr. 43. /Besitzer: bis 1781 Christina Wilcke, geb. Linck, 1781 - 1823, M. J. v. Bock, 1823 - 1839, O. v. Loevenstern, ab 30. VI 1839 die Kaiserliche Universität zu Dorpat/ - ENSV RAKA, f. 2381, nim. 2, s.-ü. 718.
4. Wohnhäuser Rigasche Str. Nr. 6/8, II Stadttheil Nr. 93. /Besitzer: 1787 - 1804 J. F. Burmeister, 1804 - 1841 G. F. Parrot, ab 28.V 1841 Heinrich Laakmann/ - ENSV RAKA, f. 2381, nim. 2, s.-ü. 1264.
5. Paris, O. Johann Wilhelm Krause - Diss. Tartu, 1943.
6. Üprus, H. Tartu klassitsistlik arhitektuur - Diss. Tartu, 1942.
7. Dorpat 1767. Linna plaan - ENSV RAKA, f. 2623, nim.1, s.-ü. 2049-83.

Trükitud kirjandus.

8. Plan der Kaiserlichen Kreisstadt Dorpat. Gemessen und aufgenommen von O. G. Dreyer im Jahre 1787, vervollkommend durch Carl Ignatius im Jahre 1811 - ENSV RAKA, f. 2623, nim. 1, s.-ü. 2049-83.

9. Eesti arhitektuuri ajalugu. Peatoim. H. Arman. Tln., 1965.

10. Eesti NSV ajalugu. Peatoim. G. Naan. 1. kd. Kõige vanemast ajast XIX saj. 50-ndate aastateni. Tln., 1955.

11. Eimer, G. Die Stadtplanung im Schwedischen Ostseereich 1600 - 1715. Diss. Stockholm - København - Helsinki, 1961, 576 S.

12. /Ewers, G./ - Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. 25 Jahre nach ihrer Gründung. Dorpat, 1827.

13. Tartu. /Koguteos./ Trt., 1927.

14. Вага, В. Проблема пространственной формы в средневековой архитектуре Латвии и Эстонии. Тарту, 1960. Уч. зап. ТГУ, вып. 86.

15. Петухов, Е. В. Императорский Юрьевский бывший Дерптский университет за сто лет его существования /1802 - 1902/. Том 1: первый и второй периоды /1802 - 1865/. Юрьев, 1902.

16. Пирогов, Н. И. Сочинения. Том 1., СПб., 1887.

ГОРОД ТАРТУ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ УНИВЕРСИТЕТА В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА.

П. П р ю л л е р.

Резюме.

Г.Ф.Паррот, двухсотлетие со дня рождения которого мы ныне празднуем, жил в Тарту в первой четверти XIX века, с 1800 по 1826 год, где он работал в Тартуском университете, основанном в 1802 году. Это был важнейший и наиболее плодотворный период его жизни.

Гор. Тарту сильно пострадал во время Северной войны 1700-21 гг., особенно от больших пожаров в 1763 и 1775 гг.

При основании университета в 1802 году университету была выделена для построек гора Тоомемяги, а у ее подножья для постройки главного здания университета - участок бывшей Мариинской церкви, построенной в XIУ веке и разрушенной в 1704 году во время Северной войны. Университетские здания возведены по проектам профессора зодчества и архитектора И.В.Краузе (1757-1828).

Город Тарту начала XIX столетия запечатлен на видах художников А.Хагена (1794-1878), Ф.Шлатера (1804-1852) и других, представленных в настоящем соорнике на рисунках 8 - 26.

В юбилейном сборнике по поводу 25-летия Тартуского университета, изданном в 1827 году, отмечалось, что Тарту веселый и привлекательный город с богатыми садами, расположенный как в речной долине, так и по ее краям и, вероятно, вследствие укрытого месторасположения радующий мягким климатом.

Описанием и иллюстрациями, заключающимися в настоящем сборнике, мы постарались дать картину гор. Тарту в эпоху основания университета в начале XIX века, т.е. в период быстрого роста населения и подъема экономического благосостояния этого города.

THE TOWN OF TARTU IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY.

P. P r ü l l e r.

Summary.

G. F. Parrot, the bicentenary of whose birth we mark this year, lived in Tartu in the first quarter of the nineteenth century, 1800 - 1826, and spent the most important and active years of his life at Tartu University established in 1802.

The town of Tartu was heavily damaged by great fires caused by military activities during the Northern War, particularly in 1763 and 1775. In the foundation year of the University 1802, according to the Statutes of the University, the territory of Toome Hill was assigned to the University, and the adjacent premises of the Maarja Church dating from the fourteenth century but later ruined by the war were set aside as the site for the erection of the main building of the University.

The buildings of the University were chiefly designed and erected by J. W. Krause (1757 - 1828), Professor of Architecture and Architect of the University.

Aquantint views of Tartu representing the town in the early nineteenth century were drawn by the artists A. Hagen (1794 - 1878), F. Schlater (1804 - 1852) and others, and are reproduced in drawings Nos. 8 to 26.

In the jubilee edition of Tartu University published in 1827 to mark the 25th anniversary of the University was written of Tartu that "the larger part of the town is an

alternation of flowery gardens and dwellings, a merry and attractive town situated in a river valley and spread out on its both banks, enjoying a mild climate because of its protected location". In the pictures and texts printed in this publication we have tried to give an idea of Tartu in the early nineteenth century when the population and the economic life of the town was given a new impetus by the foundation of Tartu University.

Käesoleva kogumiku pildimaterjali aluseks olid originaalid või koopiad, mida säilitatakse:

1) ENSV TA Ajaloomuuseumis Tallinnas - illustratsioonid 1, 8, 10, 15 ja 23.
2) ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis Tartus - ill. 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25 ja 26.
3) Läti NSV TA Fundamentaalraamatukogus - ill. 8 originaal.
4) TRÜ Teaduslikus Raamatukogus - ill.: esileht, 2, 3, 6, 7, 9, 11 ja 16.
5) TRÜ üldfüüsika kateedris - ill. 4 ja 5.
6) K. Orase foto - ill. 17.

Fotokoopiad valmistas TRÜ Kino- ja Fotolaboratooriumi juhataja E. Sakk.

Illustratsioonide allkirjad.

Esileht. G. F. Parrot (1767 - 1852). P. Smirnoffi ja F. G. Kügelgeni lito, 1804.

Joon. 1. G. F. Parrot (1767 - 1852). C. v. Ungern-Sternbergi lito, 1829.

Joon. 2. G. F. Parroti õpiku "Grundriss der theoretischen Physik" I köite, trükitud Tartus 1809.a., tiitelleht. /34/

Joon. 3. Tartu Ülikooli peahoone I korruse põhiplaan ruumide jaotusega aastail 1809 - 1859. J. W. Krause joonis (välja arvatud tekstid) ülikooli 25 aasta juubelikogumikus 1827.a. /6/

Joon. 4. Füüsika kabineti inventuuriraamatu tiitellehe ja tagumise kaane tekst rektori kt. Chr. F. Deutschi allkirjaga ja ülikooli pitseriga. /9/

Joon. 5. Füüsika kabineti inventuuriraamatu esileht kabineti sisukorraga ja üleandeaktiga G. F. Parrot-isalt J. J. W. Friedrich Parrot-pojale Tartus, 30. sept. 1826.a. /9/

Joon. 6. J. J. W. Friedrich Parrot (1791 - 1841). A. J. Klünderi lito, XIX saj.

Joon. 7. Parrot-Lenzi batomeeter (temperatuuri mõõtmise ja veeproovide võtmise seadis meresügavustest) ja meresügavuse mõõtmise seadis. Joonised E. Lenzi artiklist Peterburi Teaduste Akadeemia memuaarides 1831.a. /17/

Joon. 8. Tartu 1794.a. Joh. Chr. Brotze tušijoonis.

Joon. 9. Tartu. Vaade linnale aastal 1803. (K. A. Senfi gravüür.)

Joon.10. Tartu. Toomkiriku varemed Toomemäel 1803. aastal. C. v. Ungern-Sternbergi seepiajoonis, 1820.

Joon.11. Tartu. Toomkiriku varemetesse ehitatud ülikooli teadusliku raamatukogu hoone. Vasakul sisehaigustekliinik. A. Hageni akvatinta, 1827.

Joon. 12. Tartu. Sisehaigustekliinik Toomemäel. F. Schlateri lito 1830.aastaist.

Joon. 13. Tartu. Vana anatoomikum Toomemäel. A. Hageni akvatinta, 1828.

Joon. 14. Tartu. Astronoomia observatoorium Toomemäel pärast tornile pööratava kupli ehitamist 1825.a. prof. G. F. Parroti projektide järgi. A. Hageni akvatinta, 1827.

Joon. 15. Vaade Tartule Toomemäelt. E. Ivansoni ja L. Höflingeri värviline lito, 1860.

Joon. 16. Tartu. Inglisild Toomemäel (ehit. aastail 1814 - 1816, lammutatud 1836). A. Hageni akvatinta, XIX saj. esimene veerand.

Joon. 17. Tartu. M. H. (B.) Jacobi projekti järgi ajavahemikus 1836 - 1838. Toomemäel Inglisilla kohale ehitatud sild; 1913.a. paigutati sillale G. F. Parroti pronksreljeef, signeerinud skulptor C.v. Wetter-Rosenthal. K. Orase foto, 1964.

Joon. 18. Tartu. Ülikooli peahoone. A. Hageni akvatinta, 1827.

Joon. 19. Tartu. Vaade linnale Roosi tänavalt. F. Schlateri lito 1830.aastaist.

Joon. 20. Tartu. Suurturg ja Raekoda. F. Schlateri lito 1830.aastaist.

Joon. 21. Tartu. Kivisild. F. Schlateri lito XIX saj. 50. aastatest.

Joon. 22. Tartu. Küüni (21. juuni) ja Poe t. nurk. Paremalt teine kahekorruseline mansardkorrusega maja on füüsik E. Lenzi sünnimaja. Keskel Suurturul on nn. vana ülikooli hoone. F. Schlateri lito, 1835.

Joon. 23. Tartu. M. Barclay de Tolli mälestussammas.

Joon. 24. Tartu. Aia (Vanemuise) ja Ülikooli t. nurk. F. Schlateri lito 1830.aastaist.

Joon. 25. Tartu. Riia (21. juuni) tänav, vaatega Raekoja suunas. Paremalt teine ühe- ja kolmas kahekorruseline maja Riia t. 6/8 kuulusid aastail 1804 - 1841 G. F. Parrotile. F. Schlateri lito, 1850.

Joon. 26. Tartu. Riia tänava käänak vaatega Riia mäe suunas. Postitõld suundub G. F. Parroti majade poole. F. Schlateri lito, 1850.

Список репродукций

Настоящий сборник содержит 26 репродукций, касающихся Г.Ф.Паррота и города Тарту в годы основания университета в начале XIX века.

Первый лист. Георг Фридрих Паррот (I767-I852).
Литография П.Смирнова и Ф.Г.Югельгена, I804 г.

I. Георг Фридрих Паррот (I767-I852). Литография К.фон Унгерн-Штернберга, I829 г.
2. Титульный лист учебника Г.Ф.Паррота "Основы теоретической физики" (на немецком яз.),т.I.Напечатано в Тарту в I809 г.
3. План I этажа главного здания Тартуского университета с расположением помещений с I809 по I859 год. Рисунок (исключая надписи) И.В.Краузе в сб. "Императорский университет в Дерпте. 25 лет после его основания". Дерпт, I827 г. (на немецком языке).
4. Текст титульного и последнего листа инвентарной книги физического кабинета с подписью и.о. ректора Х.Ф.Деутша и университетской печатью.
5. Первый лист инвентарной книги физического кабинета с перечнем содержания кабинета и актом передачи его Г.Ф.Парротом-отцом И.В.Фридриху Парроту-сыну в Тарту 30 сентября I826 г.
6. И.И.В.Фридрих Паррот (I79I-I84I). Литография А.И.Клюндера, XIX в.
7. Батометр Паррота-Ленца (установка для измерения температуры и изъятия водяных проб из глубины моря) и установка для измерения глубины моря. Рисунки из статьи Э.Ленца в мемуарах Сн.-Петербургской Академии наук. I83I г.,сер.6, стр.22I-34I, табл.I и II.
8. Тарту в I794 г. Иох. Хр.Братце. Тушь.
9. Вид на город в I803 г. (Гравюра К.-А.Зенфа)
I0. Тарту. Руины Домского собора на холме Тоомемяги в I803 г. Сепия К.фон Унгерн-Штернберга, I820 г.

II. Тарту. Здание Фундаментальной библиотеки и университета на холме Тоомемяги, построенной в развалинах Домского собора. Налево терапевтическая клиника. Акватинта А.Хагена начала XIX в.

I2. Тарту. Терапевтическая клиника на холме Тоомемяги. Литография Ф.Шлатера, I830 г.

I3. Тарту. Здание старого анатомического театра на холме Тоомемяги. Акватинта А.Хагена, I828 г.

I4. Тарту. Астрономическая обсерватория на холме Тоомемяги после постройки над башней вращающегося купола по проекту проф.Г.Ф.Паррота. Акватинта А.Хагена, I827 г.

I5. Тарту. Вид на холме Тоомемяги. Цветная литография Е.Ивансона и А.Хёфлингера, I860 г.

I6. Тарту. Ангелов мост на холме Тоомемяги (построен в I8I4-I6 гг., разрушен в I836 г.). Акватинта А.Хагена, первая четверть XIX в.

I7. Тарту. Мост, построенный по проекту Б.С.Якоби на холме Тоомемяги, на месте Ангелова моста в I836-38 гг. К мосту прикреплен бронзовый барельеф Г.Ф.Паррота; в I9I3 г. сигнированный скульптором К.фон Веттер-Розенталь. Фото К. Ораса, I964 г.

I8. Тарту. Главный корпус университета. Акватинта А.Хагена, I827 г.

I9. Тарту. Вид на город, открывающийся с холма на улице Роози. Литография Ф.Шлатера, I830 г.

20. Тарту. Большой рынок (Советская площадь) и ратуша. Литография Ф.Шлатера, I830 г.

2I. Тарту. Каменный мост. Литография Ф.Шлатера, середина XIXв.

22. Тарту. Угол улицы Кюйни (2I июня) и Поэ. Во втором справа доме с мансардой родился физик Э.Ленц в I804 г. В середине на Большом Рынке видно т.н. старое здание университета. Литография Ф.Шлатера, I835 г.

23. Тарту. Памятник М.Барклаю де Толли. Литография А.Хёфлингера, I860 г.

24. Тарту. Угол улицы Айа (Ванемуйне) и Юликооли. Литография Ф.Шлатера, I830 г.

25. Тарту. Улица Рийа (21 июня) с видом в сторону Ратуши. Справа второй одноэтажный и третий двухэтажный дома по улице Рийа 6/8 принадлежали в 1804–41 гг. Г.Ф.Парроту. Литография Ф.Шлатера, около 1850 г.
26. Тарту. Поворот на улице Рийа с видом, открывающимся на гору. Почтовая кибитка направляется в сторону домов Г.Ф. Паррота. Литография Ф.Шлатера, около 1850 г.

Texts to the Reproductions.

The present collection contains twenty-five reproductions concerning the activities of G. F. Parrot and the town of Tartu in the early nineteenth century, in the foundation years of Tartu University.

Title-page. G. F. Parrot (1767 - 1852). Lithograph by P. Smirnoff and F. G. Kügelgen, 1804.

1. G. F. Parrot (1767 - 1852). Lithograph by C. v. Ungern-Sternberg, 1829.

2. Title-page of the textbook "Grundriss der theoretischen Physik" by G. F. Parrot, vol. I, printed in Tartu in 1809.

3. Plan of the ground floor of the main building of Tartu University with a distribution of rooms in 1809 - 1859. Drawing (excluding the texts) by J. W. Krause, printed in the publication: G. Ewers, "Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. 25 Jahre nach ihrer Gründung".

4. Title-page of the book of inventory of the Physics Laboratory and the text of the back cover with a signature of the Deputy Rector Chr. F. Deutsch and with a seal of the University.

5. Title-page of the book of inventory of the Physics Laboratory with a catalogue of the equipment of the laboratory and with a document of transfer from G. F. Parrot sen. to J. W. Friedrich Parrot jun., Tartu, Sept. 30, 1820.

6. J. J. W. Friedrich Parrot (1791 - 1841). Lithograph by A. I. Klünder, 19th century.

7. Batometer by Parrot and Lenz for the measurement of the temperature of the water, the taking of water samples at various depths, and the measurement of the depth of the

sea. The drawings have been reproduced from an article by E. Lenz printed in the memoirs of the Imperial Academy of Sciences of St. Petersburg, 1831, series 6, pp. 228 - 341.

8. Tartu in 1794. Drawing in brown ink by Joh. Chr. Brotze.

9. Tartu. View of the town in 1803. Engraving by K. A. Senf.

10. Ruins of the Cathedral on Toome Hill in 1803. Sepia print by C. v. Ungern-Sternberg, 1827.

11. The building of the Fundamental Library of Tartu University erected in the ruins of the Cathedral on Toome Hill. On the left: Clinic of Internal Diseases. Aquatint by A. Hagen at the beginning of the 19th century.

12. Clinic of Internal Diseases on Toome Hill. Lithograph by F. Schlater, 1830.

13. The old Theatrum Anatomicum on Toome Hill. Aquatint by A. Hagen, 1828.

14. The Astronomical Observatory of Tartu on Toome Hill after the installation of the revolving dome of the tower carried out in accordance with the designs of Prof. G. F. Parrot. Aquatint by A. Hagen, 1827.

15. View of the town from Toome Hill. Colour lithograph by E. Ivanson and L. Höflinger, 1860.

16. The Angel's Bridge on Toome Hill (erected in 1814 - 1816, pulled down in 1836). Aquatint by A. Hagen, first quarter of the 19th century.

17. Tartu. The bridge on Toome Hill erected on the site of the Angel's Bridge in 1836 - 1838 after the design of M. H. (B.) Jacobi. In 1913 G. F. Parrot's bronze relief (designed by C. v. Wetter-Rosenthal) was set up on one side of the bridge. Photo by K. Oras, 1964.

18. The main building of Tartu University. Aquatint by A. Hagen, 1827.

19. View of Tartu from Roosi Street. Lithograph by F. Schlater, 1830.

20. Tartu. The Market Place (now Soviet Square) with

the Town Hall. Lithograph by F. Schlater, 1830.

21. Tartu. The Stone Bridge. Lithograph by F. Schlater, middle of the 19th century.

22. Tartu. The second two-storey house from the corner of Küüni (now 21st June) and Poe Streets is the house in which the physicist E. Lenz was born. In the middle, on the Market Place, is the so-called old University building. Lithograph by F. Schlater, 1835.

23. Tartu. Monument to M. Barclay de Tolli. Lithograph by L. Höflinger, 1860.

24. Tartu. Corner of Garden (now Vanemuise) and Ülikooli Streets. Lithograph by F. Schlater, 1830.

25. Tartu. Riia (now 21st June) Street, looking towards the Town Hall. The second one-storey and the third two-storey house from the right - 6/8 Riia Street - were in the possession of G. F. Parrot in the years 1804 - 1841. Lithograph by F. Schlater, about 1850.

26. Tartu. View of the bend in Riia Street, looking towards Riia Hill. A post-coach is making for the house of G. F. Parrot. Lithograph by F. Schlater, about 1850.

Sisukord.

Toimetuselt 3

L. Eringson, P. Müürsepp. G. F. Parrot ja Tartu Ülikool 9

J. Stradiņš. G. F. Parroti tegevus Riia perioodil. (Resümee.) 44

P. Prüller. G. F. Parrot füüsikuna ja Tartu Ülikooli füüsika kateedri esimese juhatajana 48

U. Palm. G. F. Parroti elektrokeemia-alastest töödest. (Resümee.) 102

V. Kalnin. G. F. Parrot ja meditsiin. (Resümee.) 120

J. Eilart. G. F. Parrot looduse uurimise arendajana 126

E. Oissar. G. F. Parroti maailmavaatest ja pedagoogilistest tõekspidamistest 135

A. Traat. G. F. Parrot ja talurahvaküsimus Liivimaal 163

P. Akopjan. Akadeemik Parroti ja Hatšatur Abovjani suhetest. (Resümee.) 189

M. Rajainen. Tartu Ülikooli "jakobiinlaste" kavandatud rahvahariduse plaanid ja nende mõju Vana-Soome koolioludele. (Autoreferaat.) 193

V. Vaga. G. F. Parrot' rahvuslikust päritolust 199

G. F. Parroti kõnedest ja mälestuskilde tema kohta. (Valiku koostas ja tõlkis E. Kudu.) 212

P. Prüller. Tartu linn ülikooli tegevuse algaastail XIX sajandi I poolel 243

Illustratsioonide allkirjad 260

Содержание

От редакции 5

Л.Эрингсон. П.Мюрсепп. Г.Ф.Паррот и Тартуский университет (Резюме) 26

Я.Страдынь. Рижский период деятельности Г.Ф.Паррота . 36

П.Прюллер. Г.Ф.Паррот как физик и первый заведующий кафедрой физики Тартуского университета (Резюме) 91

У.Пальм. Об электрохимических исследованиях Г.Ф.Паррота 93

В.Калнин. Г.Ф.Паррот и медицина 107

Я.Эйларт. Г.Ф.Паррот как организатор исследований природы (Резюме) 131

Э.Ойссар. О мировоззрении и педагогических взглядах Г.Ф.Паррота 157

А.Траат. Г.Ф.Паррот и крестьянский вопрос в Лифляндии (Резюме) 178

П.Акопян. О взаимоотношениях академика Паррота и Хачатура Абовяна 180

М.Раяйнен. Намерения "якобинцев" Тартуского университета в области народного образования и их влияние на школьные условия Старой Финляндии (Резюме) . . 198

В.Вага. О национальной принадлежности Ж.Ф.Парро (Резюме) 204

Удостоверение крещения Г.Ф.Паррота (Копия) 211

Из выступлений Г.Ф.Паррота и из воспоминаний о нем (составила Э.Куду) 214

П.Прюллер. Город Тарту в первые годы существования университета в начале XIX века (Резюме) 256

Список репродукций 262

Contents. Inhalt.

Vorwort 7

L. Eringson, P. Müürsepp. G. F. Parrot and Tartu University. (Summary.) 31

J. Stradins. G. F. Parrots Tätigkeit in Riga. (Zusammenfassung.) 46

P. Prüller. G. F. Parrot - Physicist and First Head of the Chair of Physics of Tartu University. (Summary.) 92

U. Palm. Electrochemical Investigations of G. F. Parrot. (Summary.) 106

V. Kalnin. G. F. Parrot und Medizin. (Zusammenfassung.) 122

J. Eilart. G. F. Parrot als Förderer der Naturforschung. (Zusammenfassung.) 132

E. Oissar. Über G. F. Parrots Weltanschauung und seine pädagogische Ansichten. (Zusammenfassung.) 159

A. Traat. G. F. Parrot und die livländische Bauernfrage. (Zusammenfassung.) 179

P. Akopjan. Über die Beziehungen von Akademiker Parrot und Chatschatur Abovjan. (Zusammenfassung.) 191

M. Rajainen. Die von den "Jakobienern" der Universität Dorpat ausgearbeiteten Volksbildungspläne und ihr Einfluss auf die Schulverhältnisse Altfinnlands. (Referat.) 195

V. Vaga. Zur nationalen Abstammung von G. F. Parrot. (Zusammenfassung.) 206

Aus den Reden von und aus den Erinnerungen an G.F. Parrot.Ausgewählt von E. Kudu.) 215

P. Prüller. The Town of Tartu in the Early Nineteenth Century. (Summary.) 257

Texts to the Reproductions 265

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, I8

МАТЕРИАЛЫ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ,
ПОСВЯЩЕННОЙ 200-летию СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ
Г.Ф. ПАРРОТА

Тарту, I-2 июля I967 г.

На эстонском, русском, немецком,
английском и французском языках

Vastutav toimetaja K. Kudu
Korrektorid M. Raisma, J. Sarv, F. Kibbermann, L. Kivimägi ja K. Kann

TRÜ rotaprint 1967. Trükipoognaid 16,88 + 2 kleebist. Tingtrükipoognaid 15,36. Arvestuspoognaid 14,3. Trükiarv 800. Trükipaber nr.1 30x42. 1/4. Paljundamisele antud 19. VI 1967. MB 05589. Tell. nr. 364.

Hind 1 rbl.

Hind 1 rbl.

A
28649

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00693532 6